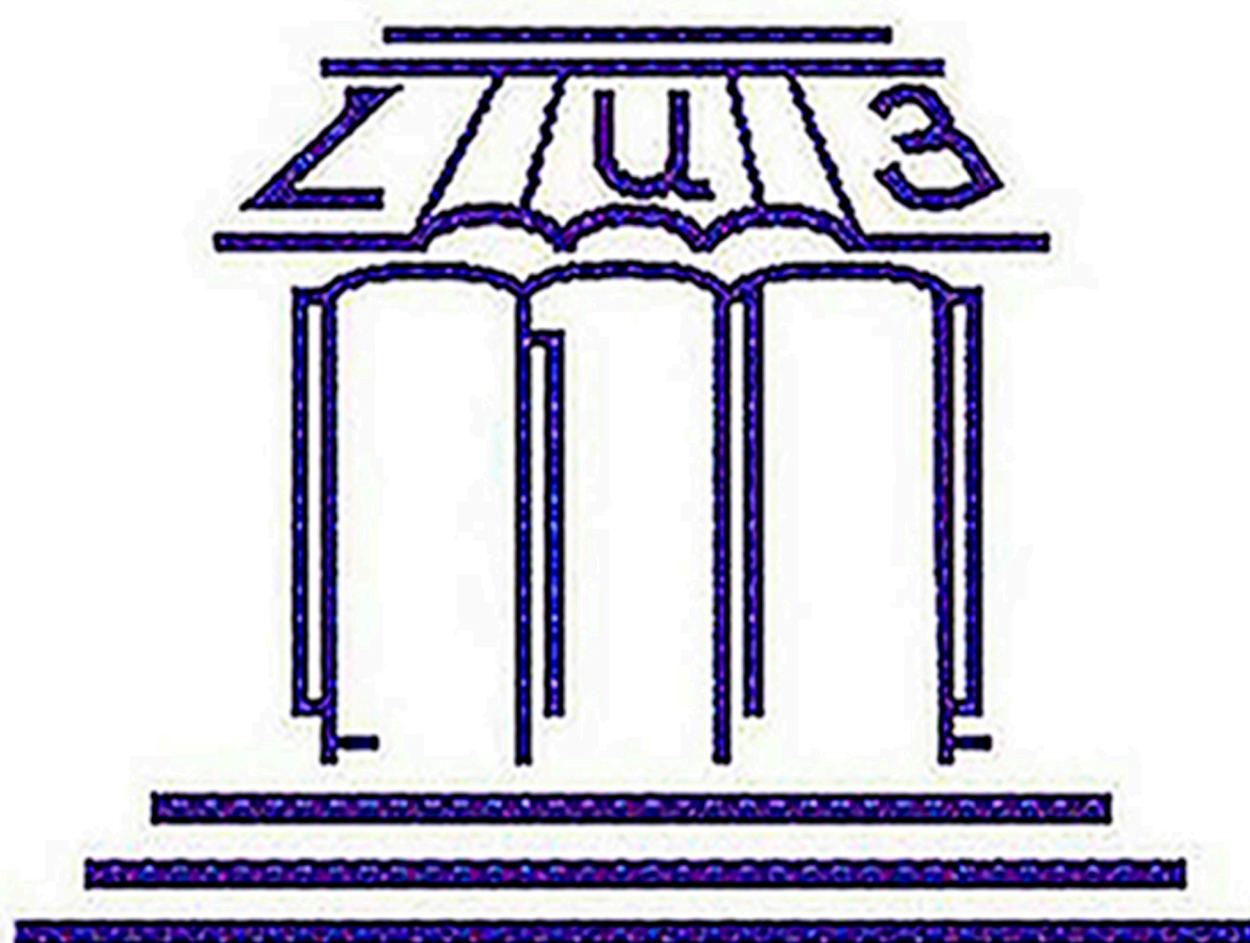

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԳԵՐ . ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ՇԻՒԼԼԵՐ

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼԸ

ԵՒ

ԶԱՐԾԱՆԱԼԻ ԳԻՒՏԵՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՅ ԻՏԱԼԱԿԱՆԷ Ի ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌ

ԵՐԹՆԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ՏԷՐ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

ՇԻՐԱԿԱՑԻ

ՎԵՆԵՏԻԿ — Ս . ՂԱԶԱՐ

1926

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼԸ

ԵՒ

ԶԱՐԾԱՆԱԼԻ ԳԻՒՏԵՐԸ

Ն ու է թ

Լիզպոնի Գալուստ Կիւլպէնկեան
Հիմնարկութեան կողմէ

Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների
Ակադեմիայի Մատենադարանին

1966

2

493

ԳԵՐ • ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ՇԻՒԼԼԵՐ

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼԸ

ԵՒ

ԶԱՐԽԱՆԱԼԻ ԳԻՏԵՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՅ ԻՏԱԼԱԿԱՆԷ Ի ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌ

ԵՕԹՆԵՐՈՐԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ՏԷՐ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

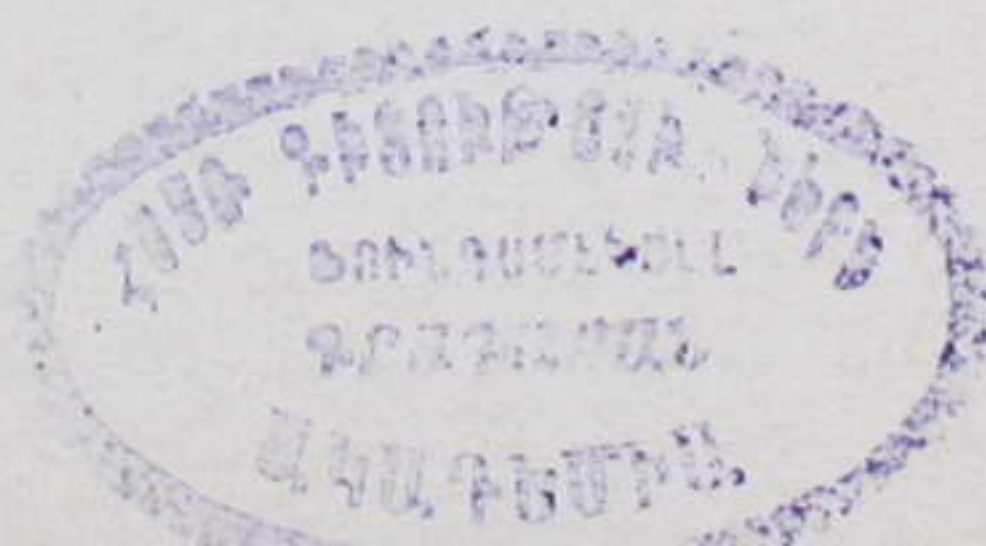
ՇԻՐԱԿԱՑԻ

h18
h18

ss

ՎԵՆԵՏԻԿ — Ս. ՂԱԶԱՐ

1926

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾԱՌԱՅ
ՊՕՂՈՍ ՊԵՏՐՈՍ ԺԳ. ԹԷՐԶԵԱՆ

ԿՍԹՈՂԻԿՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Ի ՍՈՒՐԲ ԳԱՀԷՆ ՀՌՈՎՄԱՅ

Գերշարգելի և Գերապայծառ Տէր,

Կարի դրոշատելի և գովեստից արժանի
են անխոնջ վատասկք Ձեր և աշխատոքիշնք՝
յորս առաքոչը հարեալ զխոչընդոտ և զարգելս
և զդժնդակ հանգամանս ժամանակիս, գոշն
գործէք և հոգայք զքարոյական դատոխարա-
կոչքենէ և զփրկոչքենէ հոգշոց սիրեցեալ Ազ-
գայնոցս:

Յամի 1921 ի յոյս ընծայեցէք՝ յեղեալ ի
հայ բարբառ զյորջորջեալն « Հարիշը իննսոշն
պատմոչքիշն մանոշկներոշ համար» որ յոյժ
պտղաքեր և շահեկան է մանկանց և յարքոշնս
ժամանոյ պատասնեաց իսկ. զարդիս եշս մե-

ԱՌ ԳԵՐՅԱՐԳԵԼԻ ԳԵՐԱՊԱՅԾԱՌ ՏԷՐ
ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍ ԹԱԳԱԴԻՐ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ ԱՔՐԱՀԱՄԵԱՆ
Մեծաւոր Ղեկոնեամ - Հայկազնեամ վարժարանի
ի հռովմ

Տաշ հաճոքեամբ շոշաք զի անդոշ ջանիք
Չերովք կամիք ի յոյս ընծայել զգրքոյկն ան-
ոշանեալ «Հանդերձեալն և զարմանալի գիշ-
տեր», յիտալականէ ի վեր բարբառ յեղեալ:

Եւ արդ ի նկատի առեալ զշահեկան և յա-
շէտ գրարոյական օգոշտն ընտիր բարգմանոշ-
քեանդ բոշորով արտիշ հաշանիմք ընդ հրատա-
րակոշքիշն նորին և յամեկնայն արտէ մաղթեմք
զի յիցի պողաքեր և շահեկան յԱզգիս վերոշմ
ի բարգաշաճանս և յօգոշտ հոգշոց:

Եւ յառհաշատչեալ առանձին մեծարանաց
Մերոց ընորհեմք Չեզ զՀայրապետական Օրհ-
նոշքիշն Մեր և մնամք

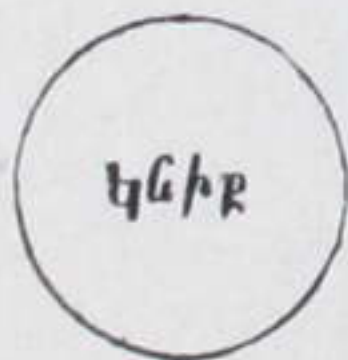
Գերյարգելի Գերապայծառ Տեառնդ
Աղօթարար

† ՊՕՂՈՍ ՊԵՏՐՈՍ ԺԳ. ԹԵՐԶԵԱՆ
Կ. ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Տուեալ ի Հոովմ արտաքոյ դրան Ս. Պօղոսի

յՑ Սեպտեմբերի 1926, յԵՐԺՆԵԼՄԱՍՆԵ.

ԲՐՐԴ ԱՄԻ Պատրիարքութեան Մերոյ:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆԶԻՆ

Քրիստոսի սուրբ եկեղեցին ձմարտոռքեան անսխալ ոչսուցիչը, իշր խանձարոշրէն սկսեալ մեզի սորվեցոռցած է և կը սորվեցնէ որ մեր հաշատքի մասերը, որոնց աշխարհ կը հաշատանք և կը դաշանինք, բոլորն ալ Աստուծմէ յայտնուած են և աստոռածային յայտնութիւն կը յորչորչոռին: Սյս վարդապետոռքիշնը անփոփոխ պահպանած են սուրբ Հարք, միաքան վճռած են ամեն տիեզերական ժողովներ, պաշտպանած են համայն վարդապետներ, գոված են ամեն սուրբեր, ի գործ դրած են բոլոր ձմարիտ հաշատագեալներ: Սակայն և այնպէս չեն պակսիր ծանծաղամիտ անձինք, որոնք կրքերով կոռքացած և Քրիստոսի Եկեղեցոյ նկատմամբ կանխակալ կարծեօր յեցոռն, կը բարբանջեն երբոր հաշատքի ձմարտոռքեանց վրայ կը խօսոռն. կ'ըսեն. «Հնարուած բաներ են, քահանաներու յօրինած առասպելներն են» եռն:

Սակայն ցաշալին այն է, որ մեր օրերը չեն կարդար և չեն կարդացոռնիր այն գրքերը՝ որոնք կրօնքի վրայ կը ձառեն. արդ տեսներով որ այս գրքոյկը կրօնքի վրայ ձառելով հանդերձ շատ օգտակար օրինակներով և ձմարիտ պատմոռքիշններով զոռարձալի, հրապոռ-

րիչ և յոյժ հրահանգիչ է միանգամայն, ձեռք զարկի
քարզմաներու մերագնեայց փոքրիկ ծառայութիւն մը
ընելու և մատաղ սերունդի քարմ մտքերը՝ այսպիսի
օգտակար ընթերցումներով ի քարին շոշաւորելու:

« Հանդերձեալը և զարմանալի գիւտերը » գրք-
քոյկս, կը նուիրեմ ի վայելուձն հայ կղերի և հայ
որերոյ:

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ՏԵՐ ԱՅՐԱՀԱՄԵԱՆ

ՇԻՐԱԿԱՑԻ

Ա. Զ. Դ

«Լի ոչ չի դրոշատեաց արժանի է,
որ խառնեալ համեմեացէ զօգտակարն
ընդ հաճոյականին՝ զընթերցողն զոչար-
ճացոչեալ եւ միանգամայն խրատեալ»:
(Որատիոս Արուեստ Քերթողական,
343-344):

«Ճշմարիտ համեմանք ի քնքոշ
քերթոշածս, զոչարճացոչեալ զչարա-
գոյնս իսկ յաղթահարեաց» (Թաւմոյ
Երուսաղեմ Ազատեալ):

Ահա ուրիշ գրքոյկ մը որ՝ ինչպէս «Հաւատամք
ի մի Աստուած»-ն, սահմանուած է ժողովրդեան
համար եւ առանձնապէս երիտասարդներու համար:
Այն խանդավառ համակրութիւնը որով համակուե-
ցաւ գրքոյկը յորում կ'ապացուցուէր պարզապէս
Աստուծոյ էութիւնը, առաջին հիմնական ճշմար-
տութիւնը, զիս խրախուսեց եւ որոշել տուաւ գրել
նաեւ այս փոքրիկ մատեանս յորում պիտի ցու-
ցընեմ, «Աստուածային յայտնութիւնն Եկեղեցւոյ
մեզի սորվեցուցած Հաւատալիքներու մէջ»: Կը
լսուի եւ յաճախ անգամ կը կարդացուի մեր օրերը
սոյն թեթեւամիտ եւ յիմար արտայայտութիւնները,

« շինծու բաներ են, քահանայից առասպելներ են:»
Եւ այս կ'ըսուի, երբ որ խօսքը հաւատքի ճշմարտութեան վրայ է:

Որչափ ինծի յայտնի է, չկայ ժողովրդական եւ զուարճալի գրքոյկ մը, որ ջախջախէ յաղթանակաւ այսօրինակ մոլորութիւններ, ատոր համար ձեռնամուխ եղայ այս բանիս, այն քաղցր յուսով որ պիտի յաջողիմ:

Սակայն եւ այնպէս, ոմանք պիտի ըսեն, մեր ժամանակներու մէջ, երիտասարդները կրօնքի վրայ ճառող գրքերը չեն կարդար, աւելի մղուած են իրենց միտքն ու կամքը ճարակել յուր, կրքերը գրգռող շատ մը թերթերու մէջ, այնպէս որ մարդուս կարեկցութիւնը կը շարժէ, նկատելով թէ այնպիսի ընթերցուածոց բովանդակութիւնը եւ թէ ոճը՝ որով շարագրուած են:

Արդ ճիշդ այս մտածմունքը զիս դրդեց ներկայ գրքոյկս յօրինել այնպիսի եղանակաւ, որ ո՛չ միայն օգտակար ըլլայ, այլ նաեւ ախորժելի եւ զուարճալի:

Նպատակիս պիտի հասնիմ: Կը յուսամ. վասն զի ուրիշ վախճան եւ նպատակ չունիմ եթէ ոչ զուարճացնելով սորվեցնել թէ՛ երբոր սուրբ Եկեղեցին մեզի կը սորվեցնէ, անոր սորվեցուցածը մարդկային գիւտ չէ, այլ « *աստուածային յայտնութիւն* »:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

1.

ԿԱՐԵՒՈՐ ՀՐԱՀԱՆԳ

Եթէ երբեք եղած է և կայ ժամանակ մը, յորում զգալի կերպով քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցման անհրաժեշտութիւնը գերադանցօրէն զգալի եղած է և է, և ժամանակ մը՝ յորում ամէն դաստիարակութենէ աւելի բարձի թողի եղած քրիստոնէական կրօնի ուսումը, այս դժբախտ պարագան մեր օրեր, մեր թուականին մէջ իրականութիւն կը գտնէ: Շատ մը ընտանեաց և շատ մը ուսուցչաց ուշադրութիւնը աշխարհային նիւթերու վրայ դարձած է և լքեալ թողուցած են քրիստոնէական կրօնքի ուսումը, ինչպէս թէ կարելոր չըլլար:

Սակայն և այնպէս, մեր օրերը այնքան մոլորութիւններ ջրելու է, այնքան մոլար և շար սկըզբունքներ կան որոնցմէ զգուշանալու և մերժելու ենք, կրօնքի վրայօք մոլոր և սխալ գաղափարներ այնչափ շատ են, որ մարդիկ, պէտք է որ զանոնք անարգեն և հերքեն ճշմարիտ փաստերով.— գերբնական բան մ'ալ չեն ուզեր ընդունիլ հակառակորդք:

Երիտասարդներ, պատանիներ դպրոցները կը յաճախեն, լոկ աշխարհային ուսումը սովորելու և անոնց մէջ յաջող հանդիսանալու համար: Եւ հազուագիւտ է որ չի սովորին միեւնոյն դպրոցաց մէջ շարհամարհել և չերգիծաբանել կրօնքը, անոր հաւատոյ մասերը և զանոնք՝ որոնք իրենց կը սորվեցնեն: Մեր դարուն մէջ, յորում բոլորն ալ դաստիարակուիլ կ'ուզեն, ամենակարեւոր և անհրաժեշտ է, մանաւանդ թէ անտնօրինելի է քրիստոնէականի ուսուցումը: Արօնական սահմանափակ ուսում մը, պիտի կրնայ բաւական ըլլալ անոնց, որոնք աշխատալից զբաղումներով կեանքերնին կ'անցնեն, բայց իրենք զիրենք ուսմանց նուիրողաց, չի բաւեր վերի վերոյ կրօնքի ուսումը: Այսպիսեաց համար պէտք է պատճառաբանեալ և հիմնական ուսումնասիրութիւնը կրօնքի նկատմամբ:

2.

ԿՐՕՆԻՑ ՈՒՍՈՒՄՆ

Յիրաւի, ուսումնականք մասնաւորապէս գիտութեանց պարապելով վարժած են տրամաբանելու իրաց ծագումն ու պատճառները քննելու: Այսպիսիներու համար կրօնագիտութեան վերի վերոյ ծանօթութիւն մը, առանց ճանչնալու հաւատքի անխախտ հիմունքը, անբաւական կը դառնայ և կ'ըլլայ արհամարհանքի առարկայ: Անկարելի է որ այսպիսի յաւակնոտ մտքեր խճողուած բազմատեսակ ծանօ-

թուլթիւններով՝ չանարգեն ու չծաղրեն իրենց մանկութեան ժամանակ սորված քիչ մը կրօնքը և կրօնական գաղափարները: Ուստի աշխարհային գիտութեանց և գործադրութեանց մէջ զարգանալով, պէտք է հարկաւ և համեմատաբար զարգանայ նաեւ կրօնքի ուսումը: Արեւի՞ է ուրեմն, տարակուսի ենթարկել այսպիսի անհրաժեշտութիւն մը, առաւելապէս ներկայ ժամանակիս մէջ, յորում յառաջանալով գիտութեանց մէջ, կ'ուզուի ո՛չ միայն կրօնքի դէմ պատերազմ մղել, այլ նաեւ եթէ հնար է՝ ջնջել դայն: Հետեւաբար, մեր օրերը, յորս անհաւատութիւնը, մոլութիւնը և մոլար ուսմանց գիտութիւնները կան և գրեթէ, պիտի ըսէի իրենց գագաթնակէտին հասած են, միշտ աւելի կը տեսնուի և փորձով կ'ապացուցուի անհրաժեշտ կարեւորութիւնը կրօնքի հիմնական ուսման, որպէսզի անոնց չնմանինք, որոնք ցնծութեամբ զկրօնքն ի սպառ անտես ըրած են:

Արդ, այս բացարձակ անհրաժեշտութիւնն ի նկատի առած, կը տեսնենք արդեօք համապատասխան նախանձայուզութիւն՝ անոնց մէջ, որոնք թէ բնական և թէ քաղաքական օրէնքով պարտական են ի գործ դնելու Եկեղեցւոյ ամենաջերմ փոյթն ու խնամքը:

Դժբախտաբար պարտաւորուած ենք ականատես ըլլալու կատարեալ անհոգութեան կրօնական նիւթոց նկատմամբ, ընտանեաց և բովանդակ մարդկային ընկերութեան յայտնի փնասովը: Այն ծնողքն, որոնք յանցաւոր անտեսութեամբ չեն հայթայթեր իրենց զաւակաց լուրջ կրօնական դաստիարակութիւն մը,

այնպիսիք իրենց զաւակաց անգութ մեծ բռնաւորներն են: Յաճախ անգամ այն թշուառները մեռնելէն առաջ ստիպուած են ճաշակել իրենց որդւոց ամբարիշտ և անզգայ դաստիարակութեան դառն պտուղը:

3.

ՔՍՏՄՆԵԼԻ ՏԵՍԱՐԱՆ ՄԸ

Եղելութիւն մը զոր կը պատմեմ, շատ ժամանակ չէ որ կարգացի գաղղիական պարբերաթերթի մը մէջ, բազմաթիւ ապացոյցներէն մէկն է ըսածներուս, զոր մէջ կը բերեմ:

Քստմնելի տեսարան մ'է որ տեղի ունեցաւ ի Գաղղիա մեծանուն տան մը մէջ:

Ընդարձակ և շքեղօրէն կահաւորուած սենեկի մը մէջ, որ կը լուսաւորուէր արեւու յետին աղօտ ճառագայթներով՝ որոնք կիսաբաց լուսամուտէն ներս կը թափանցէին, նրբահիւս կտաւներու մէջ ընկողմանած դալկահար մանուկ մը կը նշմարուի փոքրիկ մահճակալին վրայ:

Անոր նիհար դէմքը, ընդհատեալ և տառապեցուցիչ շնչառութիւնը, շատ մը բժշկական դեղեր որոնք կը տեսնուին սեղանին վրայ, խօսուն ապացոյց են որ խեղճ տղան շատ ծանր հիւանդ է և մահուան մօտ: Հազիւ տասը տարեկան էր հէք մանուկը. իր հայրը կը պարծէր թէ զանիկա դաստիարակել տըւած է աշխարհական դպրոցի մը մէջ, ուր կրօնքի

դաս տեղի չունէր։ Այսպէս մեծցած էր, առանց ամե-
նատարրական բան մ'իսկ սորվելու Քրիստոնէակա-
նէն։ Մօրմէն, — որ թէպէտ դաստիարակուած էր
ճշմարիտ քրիստոնեայ ծնողացմէ, որոնք մեծ հոգ
տարած էին իրենց զաւակաց կրթութեան, — բան
չէր սորված, վասն զի նա տարուած նորաձեւու-
թիւններէ՝ զբաղած չէր բնաւ և հոգ ու խնամք ու-
նեցած չէր իւր փոքր Լուդուիկի հոգւոյն։ Հօրմէն
լսած էր Աստուծոյ վրայօք խօսիլը, բայց հայհոյե-
լով, Եկեղեցւոյ մասին՝ անոր դէմ արհամարհանք
ժայթքելով, քահանայի վրայ՝ զանիկա ծաղրելու և
դժոխային ատելութեամբ ատելու օրէ օր աւելի։

Դպրոցին մէջ, մեծ յառաջադիմութիւն ունեցած
էր ուսմանց կանխահաս արթնամտութեամբը։ Քանի
մը օր միայն անցած էին, յորում նա իւր մանկա-
կան ձայնով արտասանած էր քերթուած բանաստեղ-
ծութիւն մը ընդդէմ հաւատոյ մասանց, ընդդէմ
հաւատոյ մասերը սորվեցնող քահանաներուն։ Այս
պարագային մէջ կը գտնուէր եղկելին երբ ծանր
հիւանդացաւ։

Բժիշկը յետ սպառելու բժշկական բոլոր միջոց-
ները, ըսաւ հօրը թէ՝ «այլեւս ոչ մի յոյս կայ և թե
վաղը կը մեռնի, հետեւաբար հոգւոյն պէտք եղած-
ները թող հոգացուին»։ Մայրը կը գուշակէր ըլլա-
լիքը կողկողագին և անմխիթար լաց մը կը սկսի։
Երկուքն ալ փոքր մահամերձին քովը կեցած կուլան
դառնապէս հեղձամղձուկ ձայնով։ Մայրը սոսկալով կը
նկատէ որ որդւոյն վիճակը վայրկենէ վայրկեան կը
վատանայ, կը տեսնէ որ այրող ջերմէն կասկարմիր

կտրեր է հիւանդին երեսը, դէմքը... յուսահատու-
թեան գագաթնակէտին կը հասնի: Ա'արթննայ իւր
հոգւով և հին հաւատքը կը զարթնու սրտին մէջ,
իւր մօր բարի յիշատակը միտքը կու գայ... կը
մերձենայ ամուսնոյն և հեծեծանքէն ընդհատեալ
ձայնով այսպէս կ'ըսէ անոր. — Թէ քահանայ մը
կանչենք...: Ամուսինը կը խռովի ուսերը կը շարժէ
և նեղացած՝ սենեկէն դուրս ելլել կ'ուզէ: Խղճալի
մայրը նորէն կը նայի հոգեվարք որդւոյն, կը զգայ
իսկոյն իր գործած ոճիրին մեծութիւնը, այնպիսի
եղանակաւ դաստիարակել տուած ըլլալով իր որդին, և
չկրնալով դիմադրել խղճի խիստ խայթին, նորէն
կը դիմէ ամուսնոյն և թեւէն բռնած այսպէս կ'ա-
ղաղակէ. — Դատապարտէ դուն քու հոգիդ եթէ
կ'ուզես, ես կ'ուզեմ որդիս ազատել դժոխքէն, չեմ
ուզեր բացարձակապէս որ առանց քահանայի մեռնի:
Ար ցնցուի այս խօսքերէն այն անաստուածը, և
համոզուելով՝ որ իւր կինը իրաւունք ունի, կը շա-
տանայ պատասխանել անոր. — Աւ, ըրէ ինչպէս
որ կ'ուզես, բայց այնպէս ըրէ՝ որ մեր բարեկամ-
ները չիմանան: Միծաղելի կը դառնանք...: Թշուառ
մայրը ասկէ աւելի բան մը չէր ուզեր, կը թողու
հոգեվարքին անկողինը կ'երթայ ու մէկը կը զրկէ ուղ-
ղափառ քահանայի ետեւէն: Այս ժամանակամիջո-
ցին՝ հայրը զգալով սրտի յոշոտող խայթը, ի նկատի
կ'առնու իւր դժոխային ընթացքը, և տեսնելով որ
բոլորովին առանձին է իւր որդւոյն հետ, կը մօտե-
նայ անոր, սիրով կը համբուրէ, և քաղցրութեամբ
անոր շէկ մազերը շոյելով այսպէս կը սկսի խօսիլ.

— սիրելի որդեակս, շատ հիւանդ ես... յուսանք թէ կը լաւանաս... բայց ո՞վ գիտէ... ըսէ ինծի, սիրելի որդիս, քու վիճակէդ չե՞ս վախճար. կա՞յ արդեօք այս կեանքէս վերջ ուրիշ բան մ'ալ անդին. արդեօք չէի՞ր ուզեր քիչ մը Աստուծոյ աղօթել:

Մանուկը վայրկեան մը լուռ կը կենայ. կը բանայ աչքերը և հօրը վրայ սեւեռելով կ'ըսէ, տկար և նեղութենէն ընդհատեալ շնչառութեամբ.

— « Ո՞վ է արդեօք այս Աստուածը... ի՞նչ ըսել է աղօթել... ինծի այդպէս բան բնաւ խօսած չես, չեմ գիտեր ի՞նչ կ'ուզես ըսել... ինծի միշտ ըսած ես, որ եկեղեցիներու մէջ աղօթք չընեմ... հիմա՞ պէտք եմ ընել: Եթէ ինծի հաճոյք պատճառել կ'ուզես, խօսէ աշխարհագրութեան, պատմութեան և ֆիզիքայի վրայօք... »:

Հայրը արցունքները կը սրբէ, և կը բաղձայ սրտանց քահանայի հասնելուն: Ար հասնի վերջապէս Աստուծոյ պաշտօնեայն. կը բացուի դուռը և կը ներկայանայ հոգեւար մանկան յարգելի ծերունի քահանայ մը: Տիկինը ներս կը հրամցնէ, ըսելով ցած ձայնով. շո՛ւտ, շո՛ւտ: Քահանան կը մօտենայ անկողնոյն, բայց աւա՛ղ, հազիւ թէ մանուկը կ'անդրադառնայ որ քահանան է, իրեն մէջ մնացած բոլոր ուժով կ'աղաղակէ. — Հեռացուցէք զայն, հեռացուցէք զայն, ահա՛ ագռաւը որ եկած է զիս լափելու: Ար գալարի և բարձին վրայ կ'իյնայ՝ ու խեղդամահ կ'ըլլայ դուրս ժայթքող արեան ալիքէ մը:

4.

ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԷՋ ՄՐՐԿԱՅ

Խեղճ զո՛հ դաստիարակութեան մը առանց Աստուծոյ, առանց կրօնքի. թշուա՛ռ: Ծնած էր իւր ծնողաց ուրախութիւնն ըլլալու, հրեշտակ մ'ըլլալու համար, և ընդհակառակն... Գրիչս առաջ չերթար շարունակելու: Թո՛ղ Աստուած գթայ մանկան՝ բայց և թշուառ անկրօնին:

Տա՛ր Աստուած որ բոլոր ծնողք ալ համոզուէին այս ճշմարտութեան, այսինքն թէ՛ կրօնական դաստիարակութիւնը, լինելով գերազանցօրէն էական միջոցը՝ յաւիտենական երանութիւնը չի կորսնցելու համար, միեւնոյն ժամանակ ամենազօրաւոր միջոց մ'է համեմատաբար երջանիկ ըլլալու այս աղէտալից երկրի վրայ: Տա՛ր Աստուած, որ բոլորն ալ համոզուէին, ինչպէս կ'ըսէ բողոքական (փասթէօր) հովիւ մը, որ կրթութիւնը առանց կրօնի մարդիկը սատանայի կը փոխէ և թէ ոճիրներու թիւը կը բազմապատկուի, մանաւանդ հոն՝ ուր երկսեռ դպրոցները աւելի շատ են (Սկօթթ. տէլ 0րէգօն, բողոքական եպիսկոպոս. Տրիքոշնայ Թորոնթոյ, 1877):

Ամանք կը կարծեն, թէ քրիստոնէական վարդապետութեան քանի մը գլխաւոր տարրական ծանօթութիւնները բաւական ըլլան: Ընդհակառակն, քրիստոնէականի հարց ու պատասխանները բերնուց գիտնալը, և վեր ի վերոյ քանի մը հրահանգներ

կրօնի՝ չեն բաւեր. վասն զի ապացոյցներ կը պահանջուին ոչ միայն տարակոյսները, պէսպէս իմաստակութիւնները ցրելու համար, սանձելու շար ճշգտումները, այլ նաեւ պաշտպանելու համար սեպհական կրօնքը մեր թշնամիներու նենգաւոր յարձակմանց դէմ: Եւ եթէ կրօնագիտութեան մէջ տգիտութիւնը միշտ ճակատագրական հարուած եղած է մարդուս, աւելի շատ կը շեշտուի ներկայ ժամանակիս մէջ, յորում աւելի ուղղապէս կը միաբանին հռչակել, տարածել ամէն տեսակ մոլորութիւններ, և անբարոյականացնել ժողովուրդը ամէն տեսակ գայթակղութեամբ:

Արդ՝ ի՞նչպէս կրնան հերքուիլ ամենամուլար սկզբունքները, որոնք ամէնուրեք մեր սուրբ կրօնքին դէմ դիտմամբ կը տարածեն: Ի՞նչպէս կարելի է զերծ մնալ այնքան ապականութենէ, որոնք մինչեւ անգամ կը ծափահարուին: Ի՞նչպէս կարելի է ճշգրտութեամբ պահել ճշմարիտ բարոյականը, կենցաղավարելով ապականեալ և ապականող ընկերութեան մը մէջ, ուր ամենապժգալի մոլորութիւններ քաջալերուած և թատերաբեմերու վրայ ներկայացուած են, և ամենասոսկալի ոճիրները գեղեցկութեան դիմակին ներքեւ ներկայացուած, որպէսզի աւելի դիւրութեամբ սրտերը հրապուրեն: Ի՞նչպէս, կը կրկնեմ, կրնայ զերծ պահուիլ միտքը մոլորութիւններէն, մաքուր՝ սիրտը՝ մոլութենէն, առանց կրօնքի մէջ դաստիարակուելու, մարդուելու, որ կը սպառագինէ զմարդ պատերազմելու, պաշտպանուելու օր ըստ օրէ աճող ամբարշտութիւններէն: Միթէ կրնանք լուծել

տարակոյսները՝ որոնք նենգութեամբ կը ծագին մեր մտաց մէջ, առանց նախապէս ուղիղ սկզբունքները արմատացուցած ըլլալու մեր սրտին մէջ: Թէպէտ և ստոյգ է, որ մեր օրերուն ընդդէմ կրօնի յարուցուած առարկութիւնները սոփեստութիւններ են և ճշմարիտ գիտնականի մը արհամարհանաց ժպիտը կը գրգռեն, բայց միւս կողմէն ալ անուրանալի է, որ իրենց հրապուրիչ արտաքին երեւոյթով կը շլացնեն թերուսները և ամենադառն մոլորութեանց վիհը կը ձգեն կրօնի նիւթոյ մէջ տգէտները: Պէտք է ուրեմն խոստովանիլ որ շատեր չեն կրնար հաստատ մնալ կրօնին, սուրբ Աւետարանին վրայ ահեղագոչ ալեաց դէմ անշարժելի ժայռերու նման՝ որոնք կը փորձեն խորտակել զայն, առանց սորվելու խորապէս կրօնքը և առանց ուսումնասիրելու անոր պատճառարանեալ ապացոյցները:

5.

Ո՛Վ Կ'ԱՄՁՆԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆԸ ՍՈՐՎԵԼՈՒ

Անկարելի կը թուի, որ կան քրիստոնեաներ, որոնք կրօնագիտութիւն սորվելէն, անոնց մեկնութեանց ներկայ գտնուելէն կ'ամչնան: Յիմարները, չեն գիտեր և կամ չգիտնալ կը ձեւացնեն, որ բոլոր դաստիարակութեանց մէջ կրօնի դաստիարակութիւնն է որ զմարդ կը բարձրացնէ և խելամուտ կ'ընէ գերբնական ճշմարտութեանց, որով արժանապէս միշտ յարգուած են բոլոր դարերու գիտնականներէ:

Նշանաւոր բնագէտ Աղէքսանդր Վօլտա, երբ ամէն տարի Քօմոյ կը վերադառնար, ի ծոց իւր սիրելի գերդաստանին՝ հանգստանալու համար, բնաւ չէր պակսեր ամէն կիրակի երթալ ժողովրդապետական եկեղեցին, սորվեցնելու համար մանուկներուն քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Յայտնի հնարիչը ելեքտրական բարդի, այն հռչակաւոր գտիչը ելեքտրական հոսանքին, որ մեծ ծառայութիւն մատուցած է և կը մատուցանէ մարդկութեան, չէր չիկներ բնաւ յարմարիլ մանուկներուն կարողութեան, սորվեցնելով անոնց հաւատքի ամենաբարձր ճշմարտութիւնները:

Քրիստոնէական կրօնի ուսումը ոչ միայն անօգուտ չէ և ոչ նուաստացուցիչ, այլ միշտ անտնօրինելի համարուած է և գերազանցապէս պարծանք, նաեւ այն մարդոցմէ որոնք անհաւատ էին:

Գէորգ Պայրըն կրօնք մը չունէր, սակայն և այնպէս ուղեւով որ իւր աղջիկը քրիստոնէական վարդապետութիւն սորվի, զայն Ռոմանիայի մարապետաց վանքը դրաւ: Կարոլոս Բօտտա Փարիզ գլտնուելով, իւր որդիքը սուրբ Սուլպիկիոսի եկեղեցին կը խաւրէր Քրիստոնէականը սորվելու, զոր կը բացատրէր Օւլէանի Եպիսկոպոսը Դիւպանլու, որ այն ժամանակ դեռ վարդապետ էր: Նոյն իսկ Դիօնիսիոս Դիդըրոյ, յայտնի փիլիսոփայ, այնքան կարեւոր համարեցաւ Քրիստոնէականի ուսումը, որ ամէն օր փոքրիկ գրքոյկը ի ձեռին, կը զբաղէր սորվեցնելով իւր աղջկան: Օր մը անակնկալի եկաւ Բէօզէէ, Գաղղիոյ ճեմարանի անդամէն, երբ նա Քրիստոնէական

դաս կու տար, բարեկամը անոր ուսման սենեակը վազելով գոչեց.

— Ի՞նչ, դուն փիլիսոփադ, դուն այս բաները...

Եւ Դիդըրոյ, առանց շփոթելու, պատասխանեց ժպտելով.

— Ի՛նչ ընեմ, բարեկամ, ի՛նչ ընեմ, ես մեծ տենչ ունիմ լաւ կրթել, հրահանգել իմ սիրելի աղջիկս, և շատ մը փնտռելէս վերջ՝ չի կրցայ այդ նշանակին համար լաւագոյն գիրք մը գտնել, քան թեմական Քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Այո՛, մի զարմանաք որ ես Քրիստոնէականէն կ'օգտուիմ, ես զայն ամենաբարձր դասագիրքը կը համարիմ: Ասկէ աւելի ի՛նչ հիմնական և լուրջ դաստիարակութիւն կրնամ տալ իմ աղջկանս:

— Ահա՛ թէ ինչպէս գնահատուած է Դիդըրոյէն Քրիստոնէականը, անձ մը որ ստուգիւ կասկածելի չէ:

6.

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԸ ԵՒ ՕՐԻՈՐԴ ԲԵՐԴՐԱՆ

Օգոստոս ամիսն էր, 1845 թուականին, այսպէս կը պատմէ պերճախօս Կարտինալ Ալիմօնդա, յարգելի Արքեպիսկոպոս մը որ առողջանալու համար Սալոյիայի մէջ Էքսի բաղնիքները գացած էր, յանկարծ անակնկալ կանչուեցաւ: Ստիպողական դէպք մը կար. մանկամարդ օրիորդ մը բարձր, ազնուական ցեղէ, ամուրի, հարուստ, օժտեալ ընտիր ձիրքերով,

պառկած էր հոն, ծանր հիւանդ էր և կը փափաքէր խօսիլ Արհի. եպիսկոպոսին հետ:

Հետեւինք Արքեպիսկոպոսին և մտնենք անոր հետ հիւանդին սենեակը:

Հազիւ մտած էր ցաւալից սենեակը, հիւանդին երեսը դեռ չտեսած, կը լսէ ցած ձայնով հեծեծանք մը.

— Ո՛հ, մինչեւ ե՞րբ պիտի տեւէ իմ արտոյ:

Արքեպիսկոպոսը կը մօտենայ, իր ոսկիէ խաչը կը մերձեցնէ հիւանդին շրթանց, զոր նա համբուրելէն յետոյ իր արտասուալից աչերը վեր վերցնելով կը նայի Եպիսկոպոսին երեսը.

— Ո՛հ, որքա՛ն կը յապաղէ իմ այս աշխարհէն ելլելը և Աստուծոյ հետ միանալը. ինծի մէկ ժամը հազար տարի կը քոշի... քայց և այնպէս ոչրախ եմ որ անգոչք հիշանդոչքիշնս զիս կը հիշծէ և կը կորսնցնէ այս ոշնայն գեղեցկոչքեանս մնացորդը, որ կեանքիս մէջ ինձ այնչափ ծանր նստեցաւ:

Սրբակեաց Արքեպիսկոպոսը արտասուելու չափ յուզուեցաւ այս խօսքերէն.

— Զաւակս, ըսաւ անոր, ձեր ջերմեռանդութիւնը զիս յուզեց մեծապէս. ըսէք ինծի ո՞վ էք դուք, և ո՞վ ձեր սրտին մէջ զետեղեց այսպիսի կրօնական բարձր զգացում մը:

Այն ատեն օրիորդը արմուկի վրայ յենլով՝ ուզեց իր երախտագիտութիւնը յայտնել՝ եղելութիւնը պատմելով.

Գերապայծառ, պատասխանեց, այս փետրալից մահճին վրայ դուք կը տեսնէք օրիորդ Բերդրանն,

մեծահռչակ զօրավարին աղջիկը: Այն զգացումները որով հոգիս ներշնչուած է, որոյ մասին տեղեկութիւն կ'ուզէք, ստոյգ է որ իմ մանկութեանս դեռափթիթ ծաղիկը եղած չէ. ինծի ներշնչուեցան աւելի անագան, իմ ուսուցիչս, Աստուծմէ վերջ, կայսրը եղաւ: — Արտասուաց երկու քաղցր կայլականեր սահեցան օրիորդին աչերէն, որ շարունակեց. — Ես Հեղինէ կղզին էի իմ ծնողացս հետ, ուրիշ բանի ուշադրութիւն չէի դարձներ, եթէ ոչ կաքաւել, զուարճանալ և անհոգ կեանք մը անցնել. արդէն մեծ աղջիկ էի: Օր մը կայսրը կանչեց զիս և ըսաւ. «Զաւակս, դուն գեղեցիկ ես և քիչ տարի վերջ աւելի պիտի գեղեցկանաս, բայց այս քու գեղեցկութիւնդ ո՛րքան վտանգի պիտի ենթարկէ զքեզ աշխարհիս մէջ: Ի՞նչ պիտի ըլլաս դու, եթէ նախապէս չամրապնդուիս, չի զօրանաս կրօնքով: Քրիստոնէական վարդապետութիւն գիտե՞ս. խեղճ, չես ճանչնար Յիսուս Քրիստոսը, նոյն իսկ Աստուած և երկինքը չես գիտեր, կրօնքի մասին բնաւ գաղափար չունիս... բայց ո՞վ պիտի սորվեցնէ քեզի: Հայրդ կրօնք չունի, մայրդ ալ անկէ շատ վար չի մնար... Օ՛ն, ես երկուքին դերն ալ կ'ուզեմ կատարել. եկուր վաղը իմ քովս և ես քեզի առաջին դասը պիտի տամ:» Ու ես գնացի: Շաբաթուան մէջ քանի մը անգամ, յընթացս երկու ամբողջ տարւոյ, կ'ելլէի մեր պալատէն Հռոմ Ս. Կաթ, մէկ մղոն հեռաւորութեամբ կայսեր բնակութենէն, և ուղղակի իրեն կ'երթայի Քրիստոնէականը ձեռքս բռնած: Երբեմն կը նստէինք խէժաբեր ծառի մը տակ, նահանգա-

պետին բերդին դիմաց, մերթ կ'երթայինք խոր-
դենեաց հովտին խորը, ուր ալեաց ծփոցը մեզ չէր
խռովեր, և հոն կայսրը թերթելով Քրիստոնէականս,
մտիկ կ'ընէր իմ պատասխաններուս, յետոյ կը բա-
ցատրէր իմ ըսածներս, քրիստոնէութեան հաւատոյ
մասերը և խորհուրդները:

Անցնելով այն երկու տարին, ես 12-13 տարե-
կան էի, նա ըսաւ ինծի. — Այժմ զաւակ իմ, դուն
բաւական կրօնքի մէջ մարդուած ես. Գաղղիայէն
քահանայ մը բերել պիտի տամ, որ զքեզ պատրաս-
տէ այն մեծ քայլին (կ'ակնարկէր իմ առաջին հա-
ղորդութիւնս) և զիս ալ մահուան:

Օրիորդ Բերդրան հոս կը կենայ, վասն զի
սիրտը ուժգնակի լեցուած էր, չէր թոյլ տար որ
շարունակէր: Արքեպիսկոպոսը ձեռքերը երկինք
բարձրացուցած կը բացագանչէ.

— Օրհնութիւն տարաբաղդին, որ իր դժբախ-
տութիւնը նուիրագործեց հօր և մօր պաշտօն կատա-
րելով տգէտ զաւակին:

Այս բառերն արտասանելէ յետոյ կը խոնարհի
դէպի օրիորդը լսելու անոր խորհրդական խոստո-
վանութիւնը: Անոր բերանն էին միշտ յիշեալ բա-
ռերը.

— Ա՛յ ինծի աղաւնոյ թեւ պիտի տայ որ թըռ-
չիմ:

Այսպէս կը մեռնէր հռչակաւոր անհաւատ զօ-
րապետի մը աղջիկը. կը մեռնէր անյսքան գեղեցիկ
տրամադրութեամբ, Սուրբ Հեղինէ կղզւոյն մէջ Քրիս-
տոնէական վարդապետութիւն սորված ըլլալով:

Այս օրինակէն վերջը, և ուրիշ շատ օրինակներ որոնք կրնան մէջ բերուիլ, ստուգիւ մեր կարեկցութիւնը կը շարժեն անոնց՝ որոնք կ'ամչնան Քրիստոնէականը սորվելու:

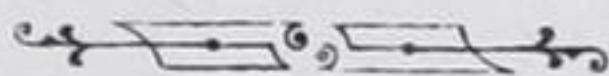
7.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՕԳՈՒՏԸ

Սորվինք ուրեմն մեր սուրբ կրօնքը, որ մաքրելով մեր յօժարութիւնները, առաջնորդելով մեր յոյսերուն, և լուսաւորելով միտքերնիս մեզի կը ճանչցընէ մեր բնութեան ազնուութիւնը, զմեզ կ'ուղղէ ապահովաբար դէպի Աստուած, կը սրբէ մեր արցունքները, մատնանիշ կ'ընէ յաւիտենական երանութեան տանող ճանապարհը: Սիրենք զայն և ուսանինք զայն անդադար, մեր այն սուրբ կրօնքը, որ այնքան քաղցրութեամբ կը խօսի վշտացած սըրտին, որ մաքրելով այս ունայն աշխարհի խեղճութիւններէն՝ մինչեւ առ միսիթարիչն Աստուած կը բարձրացնէ, որ վարձահատոյց է անոնց՝ որոնք աշխարհիս վրայ զինքը ճանչցան, սիրեցին և ծառայեցին:

Մեր առաջին մտածմունքը ըլլալու է բոլոր հոգւով մտադիր ըլլալ ներքին խորին համոզում մ'ունենալու Քրիստոնէականի ուսման անհրաժեշտութեանը, որը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ճշմարտութեան բովանդակութիւն մը՝ զոր կրօնքը սորվեցուցած է մեզի, եթէ կ'ուզենք որ երկրային խաղաղութիւնը առհաւատ

չեայ մ'ըլլայ երկնային երանութեան: Ասով պիտի
հնազանդինք յայտնի և ենթադրեալ պատուիրանացն
Աստուծոյ, պիտի ունենանք ճշմարիտ հաւատք և
աւելի աղէկ պիտի պահենք աստուածային օրէնք-
ները. պիտի սորվինք՝ աղօթելու ճիշդ և կարգաւոր
եղանակը, ըստ յարմարութեան օգտուելով և այժմէն
ի գործ դնելով հաւատքը, յոյսը և սէրը աճեցնե-
լու և զօրացնելու համար պէտք եղած միջոցները,
յաւիտենական փրկութիւննիս ապահովելու և ապա
մեր վերջին վախճանին՝ յաւիտենական երանութեան
հասնելու համար:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԵԾ ԳԻՒՏ ՄԸ

1.

ԲԱՐՁՐ ԳԱՂԱՓԱՐԸ

Գէնովայի հմայիչ մայրամուտներու երեկոներէն մին էր. արեգակը իր վերջին շողերով կը փայփայէր կայտառ երիտասարդի մը գանգրահեր մազերը որ ժայռի մը վրայ նստած էր: Սեւեռած հայեացքով, հեռու շատ հեռու հորիզոնին խորը կը դիտէր մտածկոտ:

Նա, միտքը մեծ և հանճարեղ գաղափարով մը լի, չկրցաւ հանդուրժել և աղաղակեց.

— Ո՛վ արեւ, ես իմ մտացս թռիչքով քեզի կը հետեւիմ, քու ճառագայթներդ այժմ ինձմէ հեռու, կը լուսաւորեն մարդիկ և աշխարհ մը տակաւին անձանօթ: Ես, այո՛, ես պիտի կտրեմ անցնիմ անձանօթ ովկեանը, պիտի մղեմ իմ ղեկը մինչեւ ամե-

Նահեռաւոր և անծանօթ եղերքները, պիտի շրջիմ
անկէ անդին քու ճառագայթներովդ, պիտի հասնիմ
այժմ քեզմով լուսաւորուած ժողովրդեան:

Գիշեր էր, և դեռ սոյն երիտասարդը հոն Գե-
նովական ծովափին վրայ նստած էր՝ իւր մեծ ծրա-
գիրը ի կատար հասուցանելու խոկումներով: Գուցէ
այն ժամուն, հայրը որ խոնարհ լպուտ մ'էր, իրեն
խեղճ խրճիթին մէջ անհամբեր կը սպասէր իր որդ-
ւոյն դարձին. գուցէ գորովալից մայրը դողալով իր
փոքր Քոլոմպոսի մասին կը մտածէր թէ ո՞ւր մնաց
և տուն չեկաւ: Ընթերցող, ճիշդ ինքը՝ Քոլոմպոսն
է զոր ես քեզ կը ներկայացնեմ, Ամերիկայի գիւ-
տին վրայօք ակնարկել կ'ուզեմ:

Խաւրուեցաւ երիտասարդ Քրիստոփոր Փաւիա-
յի համալսարանը՝ ուսանելու: Բայց շատ շուտով
ծովային մեծ գիւտերու ծանօթութիւնը՝ զոր Փոր-
թուգալցիք կ'ընէին, և կենդանի բաղձանքը զոր
ունէր, իրականացնելու իր բարձր և յաւակնոտ
գաղափարը, լմնցնելով մաթէմատիքական և աշ-
խարհագրական ուսումները, ինքզինքը գլխովին նա-
ւավարութեան տուաւ: Իւր հանգուցեալ աներոջ
թղթերուն մէջ՝ գտաւ քանի մը հետք որոնք զինքը
խրախուսեցին և աւելի հաստատեցին մինչեւ Հընդ-
կաստան անցք մը բանալու գաղափարը, նաւելով
դէպի արեւմուտք հակառակ մինչեւ այն ատեն բըռ-
նուած ճանապարհին:

Սակայն Քրիստոփոր Քոլոմպոս աղքատ էր և
պէտք եղած միջոցները չունէր իւր յանդուգն ծը-
րագիրը իրագործելու: Իւր առաջին մտածմունքը

եղաւ Պենովա, իւր սիրելի հայրենիքին դիմել: Ան-
հաւատալի իրականութիւն... իր առաջարկը մերժը-
ւեցաւ և խենդութիւն մը համարուեցաւ այդպիսի դիւ-
տի մը գաղափարը...: Չի վհատեցաւ: Պենովայի
Հասարակապետութեան քով նեցուկ չի գտնելով,
ինչպէս նաեւ Փորթուգալի և Շուէտի թագաւորնե-
րուն քով, դիմեց սպանիական արքունիքը:

2.

ՄԵՐԺՈՒՄՆԵՐ

ԵՒ ԽՈՆԱՐՀԵՑՈՒՑԻՉ ՄԱՀԱՑՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

Հինգ երկար տարիներ անցան, իւր բոլոր դի-
մումները անպտուղ մնացին: Ի մէջ այնքան նը-
ւաստացումներու, հեղնութեանց և մերժումներու, գե-
նովացւոյն կորովը բնաւ չի կորսուեցաւ, սրտաբեկ
չեղաւ: Մինչ այսպիսի մեծամեծ գաղափարներ իւր
մտքին մէջ կը յեղյեղէին, այս մեծ մարդը Սպանիոյ
փողոցները կը պտըտէր անօթի և սովալլուկ, գրեթէ
պատառոտուն զգեստներով: Մուրացկանի նմանող
պատանիի մը ձեռքէն բռնած էր: Իր փոքր տղան
էր ան՝ Դիէկոն, որ նոյնպէս անօթի էր և ցուրտէն
դողդոջուն: Բաղխեց Ռարիդա վանքին դուռը պատառ
մը հաց խնդրելու համար: Հոն յանդուգն նաւապետը
պատմեց իր յղացած գաղափարը Յովհաննէս Բէրէզ
անուն եղբօր մը, հմուտ մաթէմատիքական և աշ-
խարհագրական գիտութեանց, որ ըմբռնելով անվե-
հեր նաւապետին վսեմ մտածութիւնը, խորհուրդ

տուաւ դիմել Գաղղիոյ, խոստանալով իւր ազդու միջնորդութեամբը Սպանիոյ արքունիքին աջակցութիւնն ալ ձեռք բերել:

Ունայն և ստապատիր յոյսեր չեղան, զի քիչ ժամանակէն քաջակորով նաւարկողը հրաժեշտի ողջոյն կուտար Ֆէրտինանտ արքային և Իզապէլլա թագուհւոյն, և 3 Օգոստոս 1492 թուականին՝ երեք նաւերու խարխիսները վեր հանելով, հարիւր նաւորդ մարդիկներով և բոլոր պատրաստութեամբ Փալոս նաւահանգիստէն կը սուրար: Յետ տասն և երկու օրուայ հանգիստ ճանապարհորդութեան Քանարի կը հասնին: Սեպտեմբեր 7ին՝ Քուլոմպոսը յանձնուելով Նախախնամութեան և առաջնորդուելով իւր մեծ հանձարով, առագաստը կը բանար անդրադլանտեան անձանօթ աշխարհներ ու նոր երկիրներ փնտռելու համար:

Առաջին անգամն էր որ մարդը կը նաւարկէր ակօսածիդ պատառելով մինչեւ այն ժամանակ անձանօթ ծովը. առաջին ճանապարհորդութիւնն էր որ տեղի կ'ունենար դէպի անձանօթ ծովափ մը:

3.

ՆԱԽՈՐԴԱՅ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

Ճանապարհորդութենէն ինն օր անցած էր. նաւորդները անպատում սոսկումով լեցուեցան, զգալով հակառակ քամին՝ որ կ'արգիլէր իրենց Նարոպա վերադարձը: Նախ ծածուկ կը տրանջային

յեսոյ համարձակօրէն: Կը սպառնային բախտախընդիր Քենովացւոյն. խենդ կ'անուանէին զայն ու ամէն գնով կ'ուզէին ընդդիմանալ անոր, քան ընդառաջ երթալ այն անծանօթ ովկեաններու մէջ ստոյգ և դառնադէտ մահուան մը:

Խեղճ Քոլոմպոս, ի՜նչ սոսկալի պայքար և դառնութիւն կրել ստիպուեցաւ այս ռամիկ նաւորդաց անվստահութենէն, տգիտութենէն և կատաղի բարկութենէն: Ովկիանոսի անսահման անջրպետին մէջ կը գտնուէին՝ ուր ոչ ոք հասած էր մինչեւ այն ատեն. անծանօթի և անսահմանի ծոցին մէջ էին: Աստղերը և մոլորակները սոյն մթնոլորտին մէջ այնքան ցանցաւ, այլեւս ապահով շարունակելու ռահահորդ չէին: Բայց աներկիւղ և անվրդով մարդը մտովին կը տեսնէ, կը նայի աշխարհի երկու կիսագնդերու համատարած տախտակին ու կը քննէ աստեղացոյցը:

Ծնկան կու գայ, պաղատելու համար առ նա՛ որ Աստղ է ծովու, և սրբուհի կոյս Աստուածածնի ժամերգութիւնը կ'ըսէ: Քոլոմպոս կը յիշէ որ նաւերու տորմիղը սուրբ Կուսին պաշտպանութեան յանձնուած էր և թէ իւր մեծ նաւը «Սրբուհի Մարիամ» անունը կը կրէր: Սիրտ առաւ, վստահութեամբ լեցուեցաւ, բայց նաւաստիները տակաւ խըռովեալ վիճակի մէջ էին, անվկանդ և անյաղթ նաւապետին մահը կ'ուզէին՝ որպէս զի կարենան ազատօրէն վերադառնալ ի Սպանիա:

— Խենդ է, ծովը նետենք զինքը, կը պոռային ոմանք. ուզեց փորձ մ'ընել մեր կենաց գնով մեծ

և հռչակաւոր մարդ մ'ըլլալու համար . մենք մեր կրցածէն աւելին ըրինք, ան կը մղէ զմեզ յառաջ երթալ ուր ոչ ոք հասած է, մեռցնենք զինքը և ազատենք մեր կեանքը:

4.

ՆՊԱՍՏԱԻՈՐ ՆՇԱՆՆԵՐ

Արդէն Հոկտեմբեր ամսոյ մէկն էր, երբ կը գտնուէին Քանարեաններէ 700 փարսախ հեռու, խրամատ նաւերով, որոնք շատ կողմերէ ջուրը ներս կ'առնէին, յիսունւեութ օր վերջ անստոյգ և դժուարին նաւարկութեամբ ենթադրական վախճանի մը հասնելու համար: Սակայն և այնպէս, ի մէջ այնքան անվստահութեանց, վախի և սպառնալեաց, նպաստաւոր նշանները չէին պակսեր: Քանի մը ծովային լողատունկեր, թռչնոց երամներ, ծառի մը բունը՝ կու գային մէկը միւսին ետեւէն յարմար պարագային ամոքելու համար սրտմտութիւնները ընդդէմ անողոք նաւապետին: Հոկտեմբեր 4ին տեսան թռչուններ, որոնք սովոր չեն ցամաքէն այնքան հեռու թռչիլ: Այս բոլորը առիթ ստեղծեցին Քոլոմպոսի՝ հանգստացնելու համար նաւորդաց յուզեալ մտքերը: Տասնըմէկերորդ օրը երեւցան աւելի ստոյգ նշաններ. տակաւին դալար պրտու մը, եղեգնի կանաչ ցօղուն մը, ճիւղ մը դեղահունտերով լի և մարդու ձեռքով շինուած տախտակ մը: Քամին ալ սկսած էր անհաւասարապէս փչել. ձկները՝

որոնք երբեք եղերքէն չեն հեռանար՝ նաւին շուրջը
կը վխտային. իսկ նաւորդաց խորութիւն չափող
գունտի արգասիքը հիմնականապէս համոզեցին յան-
դուզն Քենովացին, որ իրմէ գուշակուած երկիրը,
զոր ի մանկութենէ կը յեղյեղէր ի մտի, այլ եւս
հեռու չէր:

5.

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՆՈՒՅԵՐ

Անցաւ նաեւ այն օրը, երբ արեւը մարը մըտ-
նելու պահուն՝ կը փայլէր իւր վերջին ճառագայթ-
ներովը լիկուրիացի նաւապետին պատկառելի ճակ-
տին վրայ և զինքը գերազանց էակ մը կը հանդի-
սացնէր իր բիրտ նաւորդաց աչքին ու մտքին: Բոլորն
ալ հաւաքուած էին Քոլումպոսի շուրջը՝ ըստ սովորու-
թեան երեկոյեան աղօթքը ընելու: Աղօթքէն յետոյ
Քրիստափոր աւետեց նաւորդաց՝ որ Քանարիէն ան-
դին եօթն հարիւր փարսախ ճանապարհորդելէ վերջ
երբեք յուսահատած չէր երկիրը գտնելէ. թէ՛ իր
նշմարած ամենաստոյգ նշաններէն յայտնի կ'երեւար
որ երկիրը մօտ էր, և թէ՛ շնորհակալ ըլլալու են
Աստուծոյ, որ ազատեց զիրենք այնքան վտանգներէ
ու պիտի հասցնէ մեծ և փառապանծ յաղթանակին:
Աւելցուց նաեւ որ հսկեն զիշերը, և խոստացաւ
թաւշեայ հարուստ զգեստ մը՝ թագաւորին խոստա-
ցած կենսաթոշակէն զատ, այն բախտաւորին՝ որ
ամենէն առաջ տեսնէր երկիրը:

6.

ԵՐԿԻՐ, ԵՐԿԻՐ

Պիշերուան ժամը երկուքն էր: Բոլորն ալ երկիւղէն և յոյսէն՝ յուզուած երեւոյթ մը ստացած էին, երբ յանկարծ լսուեցաւ ուրախութեան սուր ճիչ մը. «Երկի՛ր, երկի՛ր»... Շատերը տակաւին առաջօք կամ սխալմունք կը կարծեն: Սակայն 1492 թուականին, Հոկտեմբեր 12ի արշալոյսին, արեգակի առաջին ճառագայթները՝ ամէն տարակոյս կը փարատէին: Ահա՛, կ'երեւայ այնքան տենչալի երկիրը. դալարագեղ անտառապատ կղզի մը՝ հրաշագեղ լեռանց և բլրոց տեսարաններով, որոնք զգեցած են հիասքանչ կանաչութիւն:

Մինչ արեւը վեհապանծ կը ծագէր իր ճառագայթներով նոր երկիրը լուսաւորելով, երեք նաւերէն ուրախութեան աղաղակներ կը բարձրանային. բոլորն ալ իրենց ուրախութենէն կուլային և առ ի երախտագիտութիւն Աստուծոյ՝ կ'երգէին «Ձքեզ Աստուած գոհաբանեմք» գոհաբանական շարականը: Ի՛նչ յուզիչ տեսարան: Բոլոր նաւորդները որոնք ապստամբութիւն արտայայտած էին իրենց առաջնորդ նաւապետին դէմ՝ այժմ անոր ոտքերն ինկած թողութիւն կը խնդրեն, յայտնելով իրենց խորին հպատակութիւնը: Այնչափ բաղձացուած երկրին վրայ առաջին անգամ ոտք դնողն եղաւ ինքը Քոլումպոսը, շքեղ հագուած, սուրը պատեանէն հանած

ու աջ ձեռքը բռնած էր: Արտասուալից աչքերով գետին խոնարհեցաւ և համբուրեց նոր երկիրը. հոն խաչ մը տնկեց և յանուն Յիսուսի Քրիստոսի տիրապետութեան կոչեց՝ կղզին Սուրբ Փրկիչ (S. Salvatore):

Ահա՛, ով ընթերցող, պատմութիւնը նոր աշխարհի յանդուգն և մեծ գիւտին: Այլեւս նոր ճանապարհը բացուած էր. հաղորդակցութեան կարեւոր պողոտան, ապահով ճանապարհորդութիւնը և թանկագին վաճառքները սկսած էր հին և կոյս Ամերիկայի երկրին մէջ:

Անցած են աւելի քան չորս դար և Ամերիկա երկրագնդիս ամենամեծ բաժանումն է հանդիսացած իր անսահման տարածութեամբը՝ որ գրեթէ միացեալ Եւրոպայի, Ասիոյ և Ափրիկէի կիսուն չափ է: Ա՛յապշեցնէ ամենաքաղաքակիրթ ժողովուրդները և կը բարգաւաճէ, կը մարդէ զանոնք արուեստից և ճարտարութեանց մէջ՝ իւր ջերմ ազդեցութեամբ, իր անվեհեր ձեռնարկներով և հիանալի ու հանճարեղ գիւտերով:

Արդ այս ամէնը պէտք է վերագրել այն սուաջին յղացած գաղափարին՝ որ առեղծուած մը կը կարծուէր, այն հաստատ առաջադրութեան, որ յամառութիւն պիտի ըսուէր, այն առաջին ճանապարհորդութեան՝ որ կը թուէր թէ պիտի վերջանայ սոսկալի և անդարմանելի աղէտով մը: Քոլումպոս ինքն եղաւ այս գաղափարը յղացողը և յամառ իր առաջադրութեան մէջ, կեանքի վտանգով ձեռք զարկաւ այս առաջին անստոյգ և աղէտաւոր ճամբորդու-

թեան: Հոս, ո՛վ ընթերցող, քեզի պատմելու էի վշտաց
և հակառակութեանց շարք մը, զոր մեծ մարդը
ստիպուեցաւ կրել իր մեծ գիւտէն վերջ ալ: Բայց
իմ ձեռնարկիս նպատակն ու վախճանը չէ պատմել
Ամերիկայի բախտաւոր գտիչին արկածներն ու դժ-
բախտութիւնները: Ուստի բան մը չպիտի ըսեմ
անոր չորս ճամբորդութեանց վրայօք՝ դէպի նոր
աշխարհը. ոչինչ այն կատաղի փոթորիկի մասին՝
որուն ենթարկուեցաւ առաջին ճամբորդութենէն
դառնալու ատեն. ոչինչ նոյնպէս նախանձի, ատե-
լութեանց և զրպարտութիւններու շուրջ՝ որոնք ծա-
կեցին անցան, վիրաւորեցին անոր վեհ ու անվկանդ
հոգին. ոչինչ իւր երրորդ ճամբորդութենէն՝ յորում
նախ գտած էր նոր աշխարհը, և իւր վերադարձին
ի Սպանիա, ոմն Բոբադիլլայի ստոր զրպարտութեամբ
և հրամանաւ շղթայադարկ՝ Ֆերտինանտ թագա-
ւորին առջեւ հանուեցաւ: Զեմ ուզեր դարձեալ
բան մը գրել անոր չորրորդ և վերջին ճամբոր-
դութեան վրայօք՝ երբ աղքատութիւն, մահացու-
ցումներ և խեղճութիւն ստիպուեցաւ կրել՝ չունենալով
նոյնիսկ այն բաւականութիւնը, այն միտթարութիւնը
որ նոր գտած երկիրը գոնէ իւր անուամբ յորջոր-
ջուէր, ինչ որ եղաւ իրմէ աւելի բախտաւորին՝ Ա-
մերիկոս Վեսպուչչիին:

Քեզի պիտի ըսեմ միայն, ընթերցող, որ յոգ-
նութենէն և շարքաշ կեանքէն տկարացած, բայց և
այնպէս իւր թշնամեաց հալածանքներէն չընկճուած
մեծն Քոլումպոս, որուն գտած նոր աշխարհէն և
տիրած երկիրներէն գետի պէս ոսկի կը թափէր

յԵւրոպայ, մեռաւ աղքատ և լքեալ՝ ի Վալլադօլիդ
20 Մայիս 1506ին, վաթսուէն և հինգ տարեկան:

Կարդալով այս քանի մը էջերը, ո՛վ ընթերցող,
անշուշտ սոսկացիր, տեսնելով թէ ինչպիսի՛ անգը-
թութեամբ վարուած են այս հանճարեղ մարդուն
հետ և ինչպիսի՛ ցածութեամբ զրպարտուած է ան:
Քուցէ յաճախ անգամ դուն քեզի հարցուցած ես
թէ՛ ի՞նչ բանի համար է հոս Քոլոմպոսի նկարա-
գրութիւնը, քանի որ առնչութիւն մը չունի այս
գրքոյկիս բովանդակութեան հետ: Բարւոք, ես քեզի
նկարագրեցի Քոլոմպոսը՝ ոչ թէ աչքերէդ արցունք
խլելու համար անոր տխուր շիրմին վրայ, այլ
քեզի ցուցնելու, ճանչնալ տալու համար՝ թէ որքա՛ն
ունայն և խաբեբայ է մարդոց արդարութիւնը,
և հետեւաբար, որքա՛ն կարեւոր և բարձրագոյն՝
աստուածային արդարութիւնը: Մարդիկ սովոր են
յախուռն դատել առանց նախապէս քննելու, և յա-
ճախ անգամ անարդար են՝ առանց նախապէս լաւ
մը զննելու դատապարտելուն համար:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՎՃԻՌՆԵՐ ԱՌԱՆՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

1.

ԱՆԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՔՈԼՈՄՊՈՍԻ ԵՒ ՀԱԻԱՏՔԻ ՀԱԿԱՌԱԿ

Գրեթէ չորս դար առաջ, Քոլոմպոսի հակառակ մարդոց գործադրած անարդարութիւնը չեն ամչնար վերանորոգելէ նաեւ մեր օրերուն մէջ սուրբ կրօնփին նկատմամբ: Ա՛ռաջեն դատապարտել կրօնքը իրեն հաւատոյ մասանց մէջ, իւր հաստատութեանց մէջ, իւր գործադրութեան մէջ՝ առանց ամենափոքր քննութեան, առանց գրեթէ զայն ճանչնալու: Ինչպէս Քոլոմպոսի վրայ կը ծիծաղէին, կ'այպանէին անոր բերած փաստերը, յիմարութիւն կը համարէին անոր եզրակացութիւնները առանց լուրջ քննութեան ենթարկելու՝ այսպէս և ճշմարիտ Առաջնորդին, նոր Քոլոմպոսին որ Պետրոսի խորհրդական նաւին ղե-

կաՎարն է, Աւետեաց երկիրը հասցնելու համար զայն, կը ծաղրուին վարդապետութիւնները, յաւիտենական ճշմարտութիւնները և օրինազանց կը գտնուին իրեն պատուիրանաց պահպանութեան: Մեզի եւս, ինչպէս այն ռամիկ նաւորդներուն, ըստոյգ նշաններ, յայտնի և ճշմարիտ առհաւատչեաներ չեն որ կը պակսին. մանաւանդ, մեր օրերու անկրօն մարդիկ թէպէտ չուզեն գոցել իրենց աչքերը և միտքը ական յայտնի ճշմարտութեանց լուսոյն հանդէպ, այնու հանդերձ պէտք են համեմատել աստուածային յայտնութեանց բոլոր նկարագրութիւնները եկեղեցւոյ իր վարդապետութեանց հետ:

Դիւրին է ըսել. «Մարգկային գիւտեր են, քահանաներէն հնարուած հաւատոյ վարդապետութիւններ են, արհաւիրքներ են...» Բայց ապացոյց. ինչո՞ւ չեն քննուիր փաստերը: Ինչո՞ւ այսչափ կարեւորութեան արժանի խնդիր մը առանց քննութեան չուտ մը կը դատապարտուի տգիտութեամբ, հպարտութեամբ և կիրքերով: Մարդիկ, որոնք կ'ընկերանային Ամերիկայի մեծ գիւտն ընողին, տեսնելով ստոյգ նշանները զոր նա ապացուցած էր, չէին կրնար չհամաձայնիլ և չզիջանիլ. անոր ոտքը ինկան լալով և թողութիւն խնդրեցին: Արեւի՞ բան է, որ ուզուի աչքերը գոց պահել այնքան զօրաւոր ապացոյցներու և փաստերու հանդէպ՝ երբ խօսքը կրօնքի մասին է: Առանց կանխակալ կարծեաց թող քննուի հաւատքը, վասն զի հաւատքը վախ չունի պետութենէն՝ այլ տգիտութենէն. զի հաւատքը աւելի դատապարտուած է տգէտ և կրքով լի նախապաշարումէ:

2.

ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՆՑ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ

Մէկ բան միայն, կ'աղաղակէր Տերտուղիանոս տասնեւեց դար առաջ՝ հեթանոս կայսերաց, մէկ բան միայն կը պահանջէ հաւատքը — Չդատապարտել զայն ճանչնալէ առաջ: Ամենայայտնի ոճրագործներուն, ամենագռեհիկ շարագործներուն համար իսկ դատաստան տեղի կ'ունենայ, կը կանչուին վկաներ, կը լսուի պաշտպանութեան ճառը, փորձ մարդկանց խորհուրդը կ'առնուի... ասկէ աւելի ալ ի՞նչ... նոյն իսկ շարագործին ալ կը հարցուի թէ ի՞նչ ունի ինքզինք արդարացնելու համար: Կը քննուին նոյնպէս մահապարտները, որոնց վճիռը նովին իսկ գործով տրուած է և դատապարտուելու են: Շատ անգամ բռնաւորներն իսկ տեսակ մը դատաստան կ'ընէին նախկին քրիստոնէից, որոնք արդէն նախապէս դատապարտուած էին մարտիրոսութեան: Դատաստանական տարեգրութեանց մէջ բնաւ չի կարդացուիր մէկու մը մասին՝ որ առանց նախապէս քննուելու անոր յանցանքը՝ դատապարտուած ըլլայ: Ընդհակառակը, երբ խօսքը կրօնքի վրայ է հնդկահաւերու պէս կատարները կը բարձրացնեն, կը զրպարտեն, հիմնուած սխալ ենթադրութեան մը վրայ՝ կը վերագրեն եկեղեցւոյ այնպիսի վարդապետութիւններ, զորս յայտնապէս դատապարտած է և երբեք սորվեցուցած չէ: Ահա թէ

որպիսի թեթեւամտութեամբ դատաստան կը կտրեն կրօնական հարցերու նկատմամբ: Այս երկնքի ամենասուրբ ծնունդը, կրօնքը, դատապարտուած է քանի մը մարդոց կողմէ ոչ թէ համոզմամբ և մանրակրկիտ քննութեամբ մը, և հետեւաբար զայն հիմնապէս ճանչնալէ յետոյ, այլ տղայաբար, կուրօրէն մղուած սխալ դատաստանով:

3.

ՏԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆՀԱՒԱՏՈՒԹԻՒՆ

Տիկին մը կը ճանապարհորդէր: Յոյց տալու համար որ ինքն ալ նոր գլուխ — զարգացած տիկին մ'է, ի ներկայութեան քահանայի մը կը հաստատէր որ ինք բոլորովին անհաւատ է և թէ չի հաւատար կրօնքին: Աւղեկիցները զարմանքով մը միայն երեսը նայեցան, իսկ քահանան լրջութեամբ դէպի տիկինը դառնալով, ըսաւ անոր.

— Դուք, Տիկին, որ այդչափ վստահութեամբ կը հաստատէք ձեր անհաւատութիւնը, անշուշտ այս որոշ եզրակացութեան յանգած ըլլալու էք յետ լուրջ և խոր ուսումնասիրութեան մը: Կարդացած պիտի ըլլաք Բօսիւէի երկասիրութիւնները, կամ անոր «Հանդէս Աթողիկէ հաւատոց» գիրքը, նոյնպէս կարդացած պիտի ըլլաք շատ մը էջեր նշանաւոր և գիտնական Ֆենելոնի գրուածոց, ինչպէս նաեւ Ֆրէյսինուսի քանի մը ճառերը կրօնքի մասին. անկասկած ուսումնասիրած պէտք է ըլլաք Բերթիէի

գլուխ գործոց երկասիրութիւնները, զոր օրինակ, Քրիստոնեոսքեան ապացոյցներուն ճշմարտութիւնները, Քրիստոնէական կրօնքի ջատագովութիւն, պատմական և վարդապետական ճառք ճշմարիտ կրօնքի վրայ, Դը Հոլքախի հերքումը բնութեան կարգի նկատմամբ. կարդացած պիտի ըլլաք...

— Աամաց, կամաց, ո՛վ տէր, խնդրեմ, շատ առաջ կ'երթաք. ես ժամանակ չեմ կորսնցուցած բնաւ այդպիսի գրքեր կարդալով:

— Սակայն և այնպէս, յարեց քահանան, գոնէ կարդացած պիտի ըլլաք ո՛ր և է քրիստոնէական վարդապետութիւն մը՝ դիւրըմբռնելի և ապացոյցներով գրուած:

— Ա՛հ, կարծես թէ ժամանակ ունէի այդպիսի փուճ բաներով զբաղելու և միտքս յոգնեցնելու:

— Բարւոք, քանի որ այդպէս է ձեզի խօսք մը միայն պիտի ըսեմ, որ թերեւս ցարդ մէկէ մը լսած չէք: Արդ, գիտցէք և ականջնուդ օղ ըրէք՝ որ թէեւ անհոգ և տգէտ կրօնական հաւատալեաց մէջ, սակայն երբեք դուք անհաւատ մը չէք: Սիրով սորվեցէք կրօնքը, առանց մոլար նախապաշարումներով խանգարելու ձեր միտքը, մէկ կողմ դրէք սխալ գաղափարները, և ահա՛ պիտի համոզուիք իմ ըսածներուս:

Տիկինը շփոթած մնաց և լռեց:

Յիրաւի, եթէ կրօնքի ճշմարտութիւնները ուսումնասիրուին առանց նախապաշարման, այնքան պարզ և յայտնի են՝ որ առանց դեղեւելու պիտի հաւատացուին:

Խորհուրդներն իսկ որ չեն հակասեր, այլ կը գերազանցեն մարդկային միտքը, չեն վարագուրեր մեր լոյս հաւատքը, վասն զի Խորհուրդներն ալ կը բղխին նոյն անսխալ աղբիւրէն, Աստուծմէ, անսահման Իմաստութեանէն:

Վերջապէս մէկը պիտի համոզուի մեր սոշրք հաշատքի աստուծայնութենէն:

4.

ՄԵԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱԻԷՐ ՄԸ

Տերտուղիանոսի քրիստոնէութեան մեծ ջատագովին Հռովմայ կայսերաց ըրած առաջարկը, այսինքն թէ միայն օրինակ մը ցոյց տան, որով կռապաշտ մը խորապէս ոչսոսմասիրած ըլլայ քրիստոնէութիւնը և դարձած չըլլայ, կրնանք մենք ալ ընել արդի անկրօնից:

«Գտէք, եթէ կարելի է, միայն մէկ մը ձեզմէ, որ հաւատքէն անհաւատութեան անցած ըլլայ՝ խղճի մտօք ուսմունք մ'ըրած ըլլալէ վերջ՝ մեր սուրբ կրօնքին վրայ և մենք ընդհակառակն մեծն կռապաշտ Տերտուղիանոսէն մինչեւ Լա Հարպ փիլիսոփան ձեզի պիտի ցուցնենք հազարաւոր անաստուածներ, զորս ուսումը հաւատքի կոչեց և վերջինիս պէս պիտի ըսեն ամէնքը. Պարոնայք, քննեցէք ինչպէս ես ըրի ու դուք ալ ինծի պէս պիտի հաւատաք»:

Ասոր հակառակ դատաստան ընել, չափել, ձեւել կրօնքի և ճշմարտութեան Խորհուրդներու վրայ,

գրեթէ առանց զանոնք ճանչնալու, առանց սորվելու և ուսումնասիրելու, յաւակնոտութեամբ զայն դատապարտելը իմաստասիրութեան դէմ ծանծաղամտութիւն է:

Ալը վիճաբանուի, պայքարներ կը յարուցուին մեր կրօնքի սուրբ խորհրդոց ամենադժուարին կէտերու վրայ, առանց աստուածաբանութեան տարրական ուսում մ'ըրած ըլլալու, մանաւանդ թէ բոլորովին անսուաղ այդ գիտութենէն: Զարմանք չէ ուրեմն, եթէ անձ մը կ'ուրանայ հաւատքը զոր չի ճանչնար և անոր հաստատութեանց և յայտնութեանց մասին գաղափար մ'ունի՝ առանց անոր ամենամեծ փաստերուն թափանցելու:

5.

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱՆՁՈՆԻՆ

Մեր մտաց թելերով թռչինք Փարիզ երթանք: Հոն 1805ին հազիւ քսանամեայ իտալացի երիտասարդ մը կը գտնենք օժտուած դեռ անծանօթ՝ սակայն կորովի տաղանդով մը, որով հայր պիտի հանդիսանար իտալական նոր մատենագրութեան: Իր «Աղատութեան Յաղթանակ» փոքրիկ քերթուածը, թէեւ սնոտիաբանութիւն մ'է հնգետասանամեայ պատանիի մը, բայց և այնպէս իր թագուն հանճարը մեծ խորհողներու թռիչքն ունի, գիտութեան պաշտամունքը՝ ծածկուած:

Եւ ահա թէ ինչ կը պատահի: Անցեալ դարու

սկիզբը Փարիզ կը խայտար Նապոլէոն Բոնապարտի փառքերով: Մեր երիտասարդը Գրոսելլոյ հրապարակի փոշիներու ամպովն է ծածկուած, ուր նոր Աեսարը իւր դիւցազն բանակին զօրահանդէս կը կատարէ: Նա խլացած է զինուոց շաշիւնէն ափ ի բերան եղած և շլացած սպառազինելոց ոսկեճամուկ տարազներէն:

Մեր երիտասարդը կը սիրէ նաեւ խառնուիլ հանճարեղ ականաւոր անձանց շարքին, իմաստնոց կաճառին: Ար խօսի Վոլնէյի հետ, որ «Աշերակաց» կոչուած երկասիրութեան հեղինակն է, կը բարեկամանայ սերտիւ Աափանիսին, Պարային, Դը Թրասիի, Ֆորիէլի, միով բանիւ կը մտնէ դադդիական փիլիսոփայական միութեան կազմին մէջ: Այլ աւանդ, զի այն փիլիսոփաները սկեպտիկական են, անհաւատ, նիւթապաշտ, աղատախոհ աղանդէն են. մեր իտալացին ալ աղատախոհ մ'է իր երիտասարդութեանը:

Մայրը որ Աեսար Բեկկարիայի աղջիկն էր, Փարիզ գնացած էր որդւոյն հետ: Հոս յաճախ երեկոները այցելութիւն կուտար Հանրի Գրէգուար Բլուայի հռչակաւոր եպիսկոպոսը, նախկին ներկայացուցիչ ժողովրդեան խորհրդարանի (Convention), և դիտնական տիկնոջ հետ կրօնական նիւթոց վրայ կը բանախօսէին որդւոյն ներկայութեանը:

Պատանին որ անհաւատութեան իժն ունէր իր հոգւոյն և ի ներքոյ շրթանց անոր թոյնը՝ չէր կըրնար անվրդով մտիկ ընել, ուստի արհամարհութեամբ կը ժպտէր կամ Վոլդէրեան հեգնանքով կը վիրաւորէր մեծ Հովիւը:

Յարգելի ծերունւոյն խօսքը պարապի չելաւ և հեղձուցիչ փուշերու մէջ չինկաւ։ Ամիս մ'անցած էր անկից ի վեր, ահա երիտասարդ Մանձոնի երեկոյեան մթնշաղին սուրբ Ռոքոսի անուան նուիրեալ եկեղեցին կը մտնէ և խորանի մը առջեւ ծունկի կու գայ։

Մինչեւ հոս հասած էր, յետ խորապէս մտածելու և խորհրդածելու գաղղիացի եպիսկոպոսին ազդարարութեան վրայ...

«Կրօնքը արհամարհելի առաջ պետք է ոչսոռմնաւսիրել զայն և խոկալ»։

Խորապէս մտախոհ, բազմահոգ և գրեթէ լալագին, աչքերը վեր կը բարձրացնէ, և առանց իօկ ականարկելու իր շուրջը գտնուած առարկայից վրայ, փնտռելով ի վերուստ աստուածային լոյսը, կ'աղաղակէ.

— Աստուած իմ, եթէ կաս՝ ձանձցո՞ւշք զքեզ ինծի։

Այսպէս կ'աղօթէ և Աստուած իրեն դիմողին կը յայտնուի։ Երիտասարդը ծնրադրած տեղէն կ'ելլէ բոլորովին փոխուած. կը վերադառնայ մօրը ու կը յայտնէ որ Իտալիա վերադառնալ կ'ուզէ։ Բոլորովին փոխուած. ազատամիտը դարձած էր քրիստոնէական լոյս հաւատքը յարգելու։

Զէք ճանչնար Աղեքսանդր Մանձոնին, Փարիզի սուրբ Ռոքոսի եկեղեցւոյն մէջ աղօթողը։

Նա Հենրիկոս Գրէգուար եպիսկոպոսը ծաղրողն է, իսկապէս ինքն՝ ազատախոհն է։ Կրնա՞ք այլեւս գտնել իր մէջ անաստուած Վոլնէի, նիւթապաշտ Կարանիսի և Սէնի անկրօն փիլիսոփայից մոլորու-

Թեանց հետքը: Բնաւ երբեք: Բայց ի՞նչ կ'ըսեմ:
Հաւատքի բուռն տենչանօք ի սրտէ կոչած Աստուա-
ծը, միթէ ինքզինքը անոր ճանչցնել տուած չէ՞ր:
Միթէ չի՞ տեսնուիր, որ նա ճանչցած էր զԱստուած
իր յօրինած սրբազան տաղերուն, իր թատրերգու-
թեանց, անոր «Խօսեցեալք»ը գլուխ գործոց երկա-
սիրութեան և «Կարողիկէ Բարոյական»ը յորջորջեալ
գրքերուն մէջ: Այս բաւական չէ: Մանձոնին որ
իսպառ մէկ կողմ թողուց ազատամիտ աղանդին
գաղափարը և եռանդուն կաթողիկ դարձաւ, արդեօք
իր կորովի հանճարին վնաս մը բերաւ, կամ քաղա-
քական աշխարհի արհամարհանանցն արժանացաւ:
Ո՛չ երբեք. քաղաքական աշխարհը կը խոնարհի
կաթողիկէ Մանձոնի առջեւ իբրեւ հռչակաւոր մա-
տենագրի, իսկ Խտալացիք կ'ողջունեն Մանձոնին
իբրեւ իրենց մատենագրութեան փառքերէն և պար-
ծանքներէն մին՝ ամենէն գեղեցիկը:

6.

ԱԿԱՆԱԻՈՐ ՄԱՐԴՈՅ ՇԱՐՔ ՄԸ

Ինչպէս Մանձոնին, այսպէս բոլոր մեծամեծ
անձինք, յետ սորվելուսուրբ Կրօնքը և իր հիանալի
ապացոյցները, յետ ճանչնալու սուրբ հաւատքը իբ-
րեւ աստուածային յայտնութիւն, խոնարհաբար
ծունր դրին, իրենց հանճարը խոնարհեցուցին անոր
ոտից առջեւ և հաւատացին: Աստուած եկեղեցւոյ
միջոցաւ խօսեցաւ և Վիկոյ, Մալբրանշ, Դէկարտ,

Բակոն . . . խոնարհեցուցին իրենց հանճարեղ միտքը։
Եկեղեցին ներկայացուց մարդոց, գերբնական ճշմարտութեանց որակութիւնը և Առնէյլ, Ռասին, Տասսոյ, Դանտէ . . . հաւատքի սաղմոսներ յօրինեցին և երգեցին տասնաղեալ և փանդիռներով։ Եւան Տիւրէններ, Աոնդէներ, Փիլիբերդներ և ուրիշ հազարաւոր գիւցազներ՝ իրենց զօրեղ սուրերով կրօնքի ճշմարտութիւնը պաշտպանելու համար։ Եկեղեցին ճանչցուց մարդոց գերագոյն ճշմարտութիւնները և Ռաֆայէլ, Աօրրէճճիոյ, Միքէլանճէլոյ և ուրիշ շատեր իրենց վրձինով կեանք տուին քրիստոնէական վսեմ և գերազնիւ գաղափարներուն, ներկայացնելով ապագայ սերունդին գեղարուեստական աչքերուն՝ կրօնքի փառապանծ վեհութիւնները։ Առպեռնիկոս, Ալէպլէր, Գալիլէոյ, Քոլումպոս և բազմաթիւ, անհամար փաղանգ մը իմաստնոց՝ կրօնքին ենթարկեցին իրենց հրաշալի գիւտերը։ Աստուծոյ քարոզութեան նուիրեցին իրենց պանծալի գրիչները Ոսկեբերան, Օգոստինոս, դպրոցներու հրեշտակ սուրբ Թովմաս Ագուինացի, Պասկալ, Բոսիւէ, Ֆենելոն և հազարաւորներ։ Աստուած Եկեղեցւոյ բերնով խօսեցաւ և միլիոնաւոր մարտիրոսներ իրենց արեամբ վկայեցին յայտնութեան աստուածայնութիւնը։

Պիտի չկրնայի լմնցնել եթէ թուել ուղէի բոլոր աշխարահռչակ հանճարները, որոնք յարգանք խոնարհեցուցին իրենց միտքը հաւատքի ճշմարտութեան առջեւ, բոլոր դարերու մէջ և քաղաքական աշխարհի ամէն կողմը։

Ի՞նչ խեղճ և ողորմելի կերպարանք մը չեն

առներ արդ, այս վեհ, անթիւ գիտնական և ակա-
նաւոր մատենագիրներու, արուեստագէտներու և
իմաստուններու հանդէպ... մեր եղկելի գիտնականք
և ոչընչութիւն չեն դառնար... Ո՛վ որ քիչ մը տրա-
մարանութիւն ունի կրնայ դատել:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ ԼԵՌԸ

1.

ԽԱԽԱՐԷՆ ԼՈՅՍ

Ամայի դաշտի մը մոլորական և միայնակ գիշերային խոր մթութեան մէջ կ'ընթանար նազենի օրիորդ մը: Ով որ քիչ մը ուշադրութեամբ դիտէր, իսկոյն պիտի նկատէր անոր դէմքէն՝ որ ազնուական ազգատոհմէ օրիորդ մ'էր և որ անծանօթ պարագայից բերմամբ իր նախկին մեծութենէն ինկած էր: Կը շրջէր շփոթած, վախով, կը դողար, ու երբ անծանօթ արահետէ մը յառաջանար՝ իսկոյն ետ կը դառնար տխուր և անմխիթար:

Հասաւ վերջապէս սեպածեւ լերան մը ստորոտը և տեսնելով անոր գագաթը անսովոր ու խորհրդաւոր լոյս մը՝ սրտին մէջ բուռն բաղձանք մը զգաց հոն բարձրանալու: Անձկանօք բոլորտիքը նայեցաւ

տաժանելի վերելքին առաջնորդ մը գտնելու համար։
Ոչ զոք գտաւ, վերստին սկսաւ նայիլ լուսոյն որ
մերթ ընդ մերթ կ'արծարծէր և լուսաւոր կը դառ-
նար։ Այս տեսութենէն նոր ոգի առնելով, բոլորո-
վին առանձինն սկսաւ տաժանելի զառիվերէն բար-
ձրանալ։ Իր բաղձանքները հոն էին, իր վախճանն
էր հասնիլ կատարը, տեսնելու և մօտէն հետազո-
տելու համար խորհրդաւոր լոյսը։

Անփորձ աղջկան կրած տագնապալից վտանգները,
երկիւղալից անկումները, սարսուռը որով ճնշուած
էր, անստոյգ վիճակը յորում կը գտնուէր, աւելի
դիւրին է երեւակայել քան թէ նկարագրել։ Բազում
անգամ մոլորեցաւ ճամբան, անգէտ թէ որ արա-
հետը ընտրէր, մինչ խորհրդաւոր լոյսն ալ իր աչ-
քէն կ'անհետանար։

Իր մէջ քաջութիւնը կը դառնար՝ երբ անակըն-
կալ կերպով կը վերարծարծէր լոյսը։ Բայց շուտով
մթութիւնը աւելի թանձրացաւ, ու խեղճ, անզգոյշ
օրիորդը վհատած, ծռած, սկսաւ կորսնցնել ուժերը,
վերջին ճիգ մ'ալ ըրաւ, ապա լքաւ և ինկաւ ճամ-
բուն վրայ, աղաչելով երկնքին որ ապահով և ստոյգ
առաջնորդ մը խաւրէ իրեն։

2.

ՀՐԱՇԱԼԻ ԵՒ ՃԵՄԱՐԻՏ ԱՌԱՋՆՈՐԴԸ

Վերջապէս, երբոր իսպառ սրտաբեկած և յու-
սահատած էր, զգաց որ ձեռք մը զինքը շարժեց և

ազնիւ ու սիրալիր ձայն մը զինքը քաջալերեց շա-
րունակելու ճամբան, խոստանալով զինքն առաջնոր-
դել ուղիղ և ստոյգ ճանապարհին վրայէն: Բոլորտիքը
նայեցաւ խեղճը ու շփոթած՝ աչքերը սեւեռեց վըս-
տահութեամբ անոր երեսին, որ շատ յարմար ժա-
մանակին իրեն սատար կը հանդիսանար:

Հասակով բարձր էր, ճոխաբար զգեստաւոր-
ուած, ճակատին վրայ շքեղ ադամանդ մը կը կրէր
և վսեմ քալուածք մ'ունէր. թագուհիի մը կը նը-
մանէր, մանաւանդ թէ երկնային հրեշտակի մը: Աւ-
տարակոյս չկար. Աստուած ի գութ շարժեալ թըշ-
ուառին վրայ՝ անոր օգնութիւն մը կը դրկէր, ու-
հահորդ մը՝ որուն կրնար վստահիլ:

Միասին սկսան այն դժնդակ վերելքը, և օրիորդը
վստահութեամբ լեցուած դէպի իր ուղեկիցը, քա-
ջալերուած էր և յոգնութիւն չէր զգար, կը սորվէր
երթալիք ուղիղ ճանապարհը և վտանգները յորոց
խուսափելու էր: Շատ շուտով ոգի առաւ հէք ճա-
նապարհորդը. հարցուց իր ուղեկցին երեւցած լու-
սոյ մասին, անոր յատկութեանց նկատմամբ, ինչ
որ լերան կատարը տեղի կ'ունենար: Հասնելով
վերջապէս լերան գլուխը, իսկոյն բոլոր մարմնով
շրջապատուեցաւ լոյսէ, ուրախութենէն զմայլած՝
ձեռքերով աչքերը ծածկեց, վասնզի լուսոյ ազդե-
ցութենէն կը խտրուէին:

Սիրոյ և երախտագիտութեան խօսքերով շնոր-
հակալ եղաւ իր կարապետին որ ուղեկցած էր իրեն,
որ մատնանշած էր լուսոյ կեդրոնը և որուն հրաշալի
տեսքէն սքանչացած էր օրիորդը:

— Հոն, ըսաւ անոր, պիտի գտնուիս օր մը և երանի քեզի այն ատեն երբ որ պիտի ճանչնաս այն լուսոյ իսկութիւնը, երանելի պիտի ըլլաս, պիտի թաղուիս անսպառելի ուրախութեան և ցնծութեան մէջ, որ բնաւ պիտի չլմնայ և միշտ պիտի աւելնայ այն երանութիւնը...

Սիրելի ընթերցող, կարգացածդ ստոյգ է և տեղի ունեցաւ ուրիշ կարգի մէջ և ոչ թէ բնական կարգի մէջ, թոյլ տուէք ինծի միայն՝ բացատրել այս նմանութեան այլաբանական իմաստը: Աղջամուղջը, խաւարը իսկապէս այն էր, յորում կը գըտնուէին մեր նախնիքը. անփորձ, ազնուական և անկեալ օրիորդը մարդկային խեղճ միտքն է: Նա հեռուէն, գրեթէ լերան մը գլուխը ճշմարտութեան լոյսը կը տեսնէ, սակայն չկրնար ժառանգել և մօտէն վայելել, վասնզի ճանապարհը դժնդակ էր և քարոտ ու անծանօթ: Ճշմարտութիւնը լուսոյ փայլատակի նման կը շանթէր, կը փայլատակէր կռապաշտութեան և հեթանոսութեան մթազին հորիզոնին վրայ:

Անկարելի է նկարագրել մոլորութիւնները յորս ինկաւ մարդը՝ երբ միայն մարդկային մտաց ուժով յաւակնեցաւ փնտռել ճշմարտութիւնը և գտնել: Ամենամեծ փիլիսոփաները սխալեցան մեծապէս, ուզելով սահմանափակել մարդու ծագումը, բնութիւնը և վախճանը: Կամ Աստուծոյ էութիւնը մերժեցին և կամ անթիւ աստուածոց էութիւն երեւակայեցին, սխալելով միշտ աստուածային ստորոգելիքները սահմանելու մէջ: Այն բոլոր աստուած-

ներու ծննդաբանութիւնը, կ'ըսէր Վոլթէն, բոլորն ալ այնքան սուտ էին, որքան որ սուտ մարդոց ազգաբանութիւնները, որոնք ամէն օր կը բազմապատկուին: «Հագար և մեկ գիշեր» ներու արժանաւոր առասպելներ, որոնք Յունաց և Հռովմայեցւոց կեանքի էութիւնը կը կազմէին:

3.

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄԻՏՔԸ ԵՒ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Խեղճ մարդկային միտքը կը շրջէր մուար պատճառաբանութեանց շրջանակին մէջ, ինչպէս եղկելի տարաբախտը, զոր առասպելը նկարագրեր է Արեւտէյի անել լապիւրինդոսի մէջ, առանց Արիաննայի չուանին: Մարդկային անզօր բանաւորութիւնը կը ջանար ամենադժուարին զառիվերը մագլցելով բարձրանալ մեծ իմաստասիրաց միջոցաւ: Ի զուր կը փնտռէր ճշմարտութիւնը, վասն զի միշտ ողբոց արժանի և տխուր մոլորութեանց մէջ կ'իյնար: Բոլորովին վհատած էր, լքեալ և սրտաբեկ, երկնքէն կը խնդրէր ճշմարիտ և ստոյգ կարապետ մը, առաջնորդ մը: Եւ այսպէս, ի միջի այլոց Սոկրատ կ'ըսէր.

— Մի՛ յուսաք բնաւ թէ կը յաջողիք մարդոց բարոյից վերանորոգութեան, եթէ Աստուած չի հաճի զրկել մէկը՝ որ իր հրամանաւ իր օրէնքները սորվեցնէ ձեզ:

Պիւղագորաս կ'ըսէր.

— Յայտնի է թէ մարդս՝ պարտական է ընելոչ ինչ

որ հաճելի է Աստուծոյ, բայց անկարելի է որ մեկը
զայն ձանձնայ (այսինքն՝ ինչ որ հաճելի է Աստուծոյ),
եթէ ոչ անիկա որ իսկական Աստուծակն սորված է,
կամ ոգիներէն և կամ թէ աստուածային լոշտով լոշ-
տաշորոշած է:

Պղատոն ալ, հեթանոսութեան ամենավեհ հան-
ճարը, յետ գրելու խորիմաստ էջեր Աստուծոյ էութեան և Անոր բնութեան վրայ հետեւեալը կը գրէր իր «Էպամինոնդա» (Epaminonda) երկասիրութեան մէջ. «Կրօնքը, այսինքն Աստուծոյ սէրը և պաշտամունքը ոչ ոքէ կրնայ ժառանգուիլ, եթէ սորվեցընող մը չըլլայ. արդ ոչ ոք պիտի կրնայ զայն սորվեցնել եթէ Աստուած օգնութեան չգայ»: «Երկրորդ Ալկիպիադես»ին մէջ, նոյն իմաստուն փիլիսոփան, շգիտնալով թէ ինչպէս յարգելու էր զԱստուած և ոչ ալ անոր հաւատալու կերպը, կ'ըսէր համարձակ. Լաւ է որ սպասուի, որպէս զի նա ինքն Աստուած սորվեցնէ: «Մեր բռնելիք ճամբան սպասելն է համբերութեամբ որ մէկը գայ սորվեցնելու մեզի ձեւը, որով մենք պարտական ենք աստուածներու և մարդկանց հետ վարուիլ: Բայց երբ պիտի հասնի այս օրը և ո՞վ է այն՝ որ մեզի պիտի սորվեցնէ այս ամէն բաները: Ո՛հ, որքա՛ն հաճութեամբ պիտի տեսնէի այն մարդը՝ ով որ ալ ըլլար. ո՛հ, թող շուտով գայ, ես պատրաստ եմ ընելու ինչ որ նա հրամայէ, և կը յուսամ թէ զիս լաւագոյնի կը դարձնէ: Թող գայ այս աստուածային օրէնսդիրը քանդակելու համար հրեղէն դրոշմով մարմարիոնի և պղնձի վրայ իր հին օրէնքները՝ զորս կիրքերը

և նախապաշարու մենքը մարդկանց սրտէն ջնջեցին,
թող գայ աշխարհի շորս կողմը հրատարակէ զանոնք,
և թող փարատէ բոլոր խաւարը»:

4.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ինչպէս որ այն օրիորդը իրեն առաջնորդ և
ճամբայ բացող ունեցաւ լուսաւոր, վսեմ և չքնաղ
թագուհին, այսպէս ալ մարդկային խեղճ միտքը
ունեցաւ Յայտնութիւնը որ կարապետեց, առաջնոր-
դեց մարդոց անստոյգ քայլերուն և զանոնք տարաւ
սիրալիր եղանակաւ ապահով և հաճոյալից ճանա-
պարհէ մը, դժուարամատչելի խորհրդաւոր լերան
գագաթը, անոնց ճանչցուց աւելի լաւ ըմբռնելու
զայն և ժառանգելու:

Արդ ի՞նչ պիտի ըսէիք այն օրիորդին, եթէ
անքաղաքավար ձեւերով իրմէ հեռու վռնտէր ճըշ-
մարիտ առաջնորդը: Եւ առանց ուրանալու ու երախ-
տագէտ ըլլալու այն բարեկամական անձնուիրու-
թեան համար, աւելի նախադասէր մոլորիլ ուղիղ
պողոտայէն, չգնահատելով և չճանչնալով անոր
բարեացակամ ծառայութիւնը:

Ահ, անկարելի է հեռաւորապէս իսկ երեւա-
կայելն յանձին այնպիսի ազնիւ օրիորդի մը՝ այդ-
պիսի անարժան սիրտ մը, այդպիսի գռեհիկ զգա-
ցում մը և անխելք գործ մը: Եւ սակայն ցաւով

պէտք ենք հաստատել թէ քիչ չեն այնպիսի անձինք որ այնքան ապերախտ և անգէտ Աստուծոյ բարութեան, որ ուզեց խաւրել մեզի ապահով կարապետ մը, ինչպէս է աստուածային Յայտնոչքիւնը, զոր մինչեւ անգամ կը յաւակնին արհամարհել և ուրանալ անոր ամենագեղեցիկ պարծանքը, որ է իսկապէս երկնային և աստուածային ծագումը:

Մինչդեռ Աստուած ի գութ շարժելով խղճաց մարդկային ազգին՝ որ կը խարխափէր մոլորութեան և մութի մէջ, կը յայտնէր մարդոց այն ճշմարտութիւնները որոնց պէտք էին հաւատալ: Ոմանք թշուառ եղկելիներ հոն հասան՝ որ մինչեւ անգամ կուրութեամբ ուրացան Յայտնոչքեան գոյութիւնը, պնդելով ձրիաբար թէ հաւատոյ ճշմարտութեանց մասը մարդկային գիւտ է և թէ անոր ծագումը Աստուծմէ չէ: Ոմանք ալ կ'ուզեն մարդկային միտքը հասցնել մինչեւ նախկին հեթանոսաց ժամանակը, ուրանալով հրաշափառ և զարմանասքանչ ծագած լոյսը: Բայց խաւարը փարատեցաւ, վասն զի Աստուած ի սկզբանէ խօսեցաւ մեր նախնեաց մարգարէից բերնով, և այժմ մեզի՝ իր Որդւոյն միջոցաւ. «Ի վախճան աւուրցս այսոցիկ՝ խօսեցաւ ընդ մեզ Որդւովն» (Ա. Երբայեցիս Ա. 1) որ երկնքէն երկիր իջնելով մարդոց լոյս հանդիսացաւ, լոյս մը որ խաւարի մէջ կը փայլի յայտնելով Եկեղեցւոյ այն ամէն բան՝ որոնց մարդս պէտք է հաւատայ, և պատուէր տալով անոր որ շարունակէ զայն ուսուցանել ազգաց և ազանց: Ո՛չ, բաւական չէր լոկ յայտնութիւնը, այլ անտնօրինելի էր որ ըլլար նաեւ

ստոյգ և անսխալ աւանդապահ մը, ճանչցնելու համար այլ և այլ ազգաց սերնդոց ամէն մէկ անհատներուն, ճշմարտութիւններն որոնց պէտք էին հաւատալ: Ուրեմն Եկեղեցին է որուն դիմելու ենք ճանչնալու համար անկէ ճշմարտութիւնները զորս Աստուած իրեն յայտնեց: Նոյնիսկ Լուտեր, որ մը ստիպուեցաւ զայն ճանչնալ. «Ո՛վ որ Քրիստոսի մասին բան մը գիտնալ ուզէ, պէտք չէ ինքն իրեն վստահի և ոչ ալ յաւակնի կամուրջ մը շինել երկրէս մինչեւ երկինք՝ իր բանականութեամբը, այլ պէտք է Եկեղեցւոյ դիմէ և անոր հարցնէ»: Եկեղեցւոյն միայն պարտական ենք դիմել աստուածային յայտնութիւնը ճանչնալու համար, զի հաւատքի մթերանոցը անոր քովն է: Երբ մէկը հաւատքի կանչել ուզեց և արտաքոյ կարգի եղանակաւ մը, փոխանակ ուղղակի լուսաւորելու՝ սովորական միջոց մը ձեռք առաւ, որ է Եկեղեցին և անոր պաշտօնեաները, զանոնք անոնց ուղղելով: Այսպէս ըրաւ սուրբ Պօղոսի, խաւրելով զինքն Անանիային, Կուռնելիոս հարիւրապետին՝ յղելով զայն առ սուրբն Պետրոս, այսպէս Եւստաքէոսին հետ վարուեցաւ առաքելով զնա առ սուրբ Յովհաննէս եպիսկոպոս՝ որ զինքը մարդէ, դաստիարակէ հաւատոյ ճշմարտութեանց մէջ:

5.

ՄԱՐԴՈՒՍ ԱՊԵՐԱԽՏՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՏԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Արդ ո՞վ կրնայ հաւատալ, աստուածային յայտնութեան պարգեւէն ետքը, Աստուած որ արժանի սեպեց սորվեցնել մեզի մեր հաւատալիքները, մատնանիչ ընելով անսխալ և ստոյգ ուսուցիչ մը, կ'ելլեն մարդիկ շարամտութեամբ կործանել, եթէ կարենան նոյնիսկ հաւատքի ամենամեծ շէնքը, տարակոյսներ հանելով Եկեղեցւոյ սորվեցուցած վարդապետութեան վրայօք: Չկրնալով լրբութեամբ ուրանալ և հակառակիլ ինչ որ ի դիմաց Աստուծոյ մեզ կը պարտադրուի հաւատալու, կը ջանան խանգարել մտքերը թէ ինչ որ Եկեղեցին մեզի իբր հաւատոյ ճշմարտութիւն կ'առաջարկէ աստուածային յայտնութիւն չի, այլ մարդկային գիշտ: Քահանաներն են (այսպէս կը բացագանչեն արդի անհաւատք), քահանաներն են որ հնարած են հաւատոյ մասերը և կտրոզիկէ կրօնքին մէջ բովանդակուած վարդապետութիւնները:

6.

ՆԵՐԿԱՅ ԳՐՔՈՅԿԻՍ ՎԱԽՃԱՆԸ

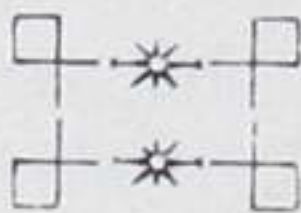
Գրքոյկիս վախճանն է ապացուցանել թէ, ինչ որ Եկեղեցին մեզի կ'առաջարկէ հաւատալու համար, իսկապէս Աստուծմէ յայտնուած ճշմարտութիւնն է և հետեւաբար աստուածային յայտնութիւնն է:

Աստուած այնպէս կարգադրեց որ աստուածային յայտնութեան առհաւատչեայք, վկայութիւնները այնպէս բացայայտ ըլլային և այնպէս յայտնապէս ապացուցանէին աստուածային ծագումը, որ տարակուսելու տեղիք մը չմնայ, ի բաց առեալ այն պարագայէն եթէ մէկը կոյր և յամառ չարութեամբ ուզէ լուսոյ առջեւ իր մտաց լուսամուտները գոցել: Սկսելէ առաջ կը կանխեմ ըսել, որ յանուն Հաշատոյ կ'ուզեմ բոլոր ճշմարտութիւնները հակիրճ եղանակաւ առաջի աչաց դնել, որոնց պէտք ենք հաւատալ և թէ Եկեղեցին մեզի զանոնք կը սորվեցնէ: Արդ, ձեռք կը զարնեմ ապացուցանելու որ այս ճշմարտութեան հիմը մարդկային գիւտ չէ: Աւելի բացատրութեան համար ներկայ նախադասութիւնը կ'ընեմ.

«Աստուածային է և ծագում ունի Աստուծմէ այն հաւատքը՝ որ աստուածային ծագման նկարագիրն ունի. արդ այն ամէն բանի որ կը հաւատանք հաւատոյ ճշմարտութեանց միութիւնը կը կազմէ, ունի իսկապէս գրաւականը, վկայութիւններն որոնք

ապացոյց են աստուածային յայտնութեան, ուրեմն
այն ամէն բանի որ կը հաւատանք ուղղակի Աս-
տուծմէ կ'իջնայ և է աստուածային յայտնութիւն»:

Առաջին նախադասութիւնը ինքն իրմով յայտ-
նի ըլլալով, պէտք չունի ապացուցման: Եթէ հա-
ւատքը մեզի կ'ընծայէ ստոյգ և յայտնի նկարագիրը
իր աստուածային ծագման, ստուգիւ ոչ սակաւ յի-
մարութիւն է մերժել զայն և անոր յայտնութիւնը
ու վերագրել մարդուս՝ որպէս անոր հեղինակը:
Հաստատելով այսպէս աստուածային յայտնութիւնը
այն ճշմարտութեանց զորս սուրբ Եկեղեցին մեզի
կը սորվեցնէ, պիտի հաւատանք հաստատապէս,
վստահելով Աստուծոյ խօսքին որ անսահման կերպով
հեղինակաւոր է և ճշմարիտ:

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԳ

ՇՈԳԵՄԵՔԵՆԱՆ ԵՒ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆ

1.

ՇՈԳԵԿԱՌՔԻ ԵՐԿՐՈՐԳ ԿԱՐԳԻ ՄԸ ՄԷՋ

Հռովմ ենք և ճիշդ երկաթուղւոյ կայարանը։ Ամառնային շոգ օր մ'է։ Մարդոց արագաքայլ շարժումը, եռուղեքը, գոյքերու հապճեպ փոխադրութիւնը, խլացուցիչ և շփոթ պոռալները, և ամենէն աւելին՝ տեղաշարժի կաթսաներու մէջ ջրոյն խռխռջանօք եռալը, քեզի կ'ըսեն յայտնապէս՝ որ շոգեկառքը մեկնելու մօտ է։ Արդէն կը լսուին նշան տուող զանգակի հարուածները, փողի մը սուլոցը, յետոյ երկու ներդաշնակ շշիւն սուր և երկարեալ... Շրջանի առաջին արտահոսումները, և ահա տեղաշարժը կառքերու երկայն շարքերով շարժման մէջ է, կը թողու կայարանը վսեմութեամբ, կարծես թէ

զայրացած վարդելով ձեպընթացը դէպի ընդարձակ
դաշտավայրը:

Երկրորդ կարգի համեստ յարկաբաժնի (coupe)
մը մէջ սպրկիկ հագուած քահանայ մը և երիտա-
սարդ մը նստած էին: Երկուքն ալ դէմ առ դէմ
նստած լուռ կը մնային: Մինչ շոգեմեքենան սուլե-
լով, մուխի ալիքներ ժայթքելով կը կտրէր կ'անցներ
արագութեամբ Հռովմէական բլրազարդ դաշտավայ-
րը, քահանան՝ ի ձեռին սեւակող գրքոյկ մը, ոսկե-
զօծ կտրուածով, աղօթքներ կը մրմնջէր մեղմաձայն,
Երիտասարդը զգալի կերպով անհանգիստ էր անոր
մելամաղձոտ և անխօս ընկերութենէն: Խեղճը կը
նախատեսէր անհամ և ձանձիր ճամբորդութիւն մը:
Անցուցին լռութեամբ երեք քառորդ երկայն ժամ՝
մին աղօթքով իսկ միւսը անհամբեր և ձանձրոյթով:

Քահանան վերջապէս լմնցուց աղօթքը, ու երի-
տասարդը, թէեւ քահանայից հակառակ, սակայն և
այնպէս, ճանապարհի նեղութիւնը թեթեւցնելու հա-
մար, կը փութար որ և իցէ խօսակցութեան մը սկսիլ:

— Օ՛ֆ, շոգ է, — երիտասարդին առաջին բա-
ռերն եղան, — այսքան արագութեամբ կը ճամբոր-
դենք, այնու հանդերձ ճամբորդութիւնը միշտ ձան-
ձրացուցիչ է, այնպէս չէ:

— Այո՛, պատասխանեց քահանան, իրաւունք
ունիք, բայց ես կը նախադասեմ այժմեան շոգե-
կառքերու կարճ և ոչ միշտ ճշմարիտ ձանձրոյթը,
քան թէ այն վտանգները և ձանձրոյթները զորս կը
զգային հին ատեն՝ երբ կը ճամբորդէին:

2.

ՇՈՓԵԿԱՌՔԻ ԳԻՒՏԷՆ ԱՌԱՋ
Ի ՆԶՊԷՍ ԿԸ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԵՒՆ

Հին ատեն աղէկ կառքով մը արշալոյսէն սկսեալ մինչեւ գիշերը, քառասուն մղոն հազիւ կրնային կտրել անցնիլ: Պրեթէ տասնըմէկ օր կը դնէին Թորինօյէն Վենետիկ երթալու համար: Ընդհակառակն այսօր տասը ժամ և քսան վայրկեանէն կը հասնի մարդս: Ճանապարհակառքին մէջ տեղ ունենալու համար երեք շաբաթ առաջ կանխավճար մ'ալ տեղի ունենալու էր. իսկ սուրհանդակի կառքին մէջ տեղ բռնելու համար՝ չորս կամ վեց շաբաթ առաջ, վասն զի անոնք աւելի ճեպընթաց էին և ժամուան մը մէջ մինչեւ 16 մղոն ճանապարհ կ'ընէին: Չեմ ուզեր խօսիլ վտանգներու վրայօք, որ ամէն րոպէ աւազակաց յարձակման ենթակայ էին, կառքին կոտորիլը, ձիերը փոխելու համար ժամանակի կորուստը, երբ ստիպուած էին գիշերը անցնել դանազան պանդոկներու մէջ, այլ և այլ տեղեր կերակուր գտնելու համար, և ուրիշ շատ մը նեղութիւններ՝ զորս թուելը աւելորդ է և շատ երկար կ'ըլլայ: Ընդհակառակն այժմ, երկար քալելը, ճանապարհի դժուարութիւնը, լերանց արգելքը տեղի չունին. դիւրութեամբ անհետացան այս դժուարութիւնները բազմաթիւ կառախումբերէ, որոնք լեռներ ու դաշտեր ամէն ուղղութեամբ կը կտրեն կ'անցնին հիասքանչ արագու-

թեամբ: Անգղիական ձեպընթաց կառախումբերը
ժամը 80 և ոմանք մինչեւ 100 հազարամեդր կ'ըն-
թանան:

— Ո՛հ, այո՛, կը բացագանչէր երիտասարդը,
ճշմարտապէս երկաթուղին հրաշալի գիւտ մ'է: Չար-
մանալի՛ է մարդկային ամենակարող հանձարը: Հե-
ռաւոր ազգեր մերձեցան միմեանց, հեռաւորութիւն-
ները զգալի կերպով կ'անհետանան, ուր որ կը լսուի
շոգեմեքենային սուլոցը՝ հոն է քաղաքակրթութիւնը
և յառաջագիմութիւնը:

— Ստոյգ է, ըսաւ քահանան, զարմանալի գիւտ
մ'է և պէտք է անհրաժեշտօրէն հիանալ շոգեմե-
քենայի գիւտին վրայ, ծափահարել և դրուատել
մեքենական ճարտարութիւնը, զարգացումը և հաղոր-
դակցութեան դիւրութիւնը: Մեծ զարմանքի առար-
կայ եղած է տեսնել այս մեծ պողոտային նոր ըս-
քանչելիքը, որ մինչ այնքան մեծ ծառայութիւններ
կը մատուցանէ մարդկութեան արուեստին, վաճա-
ռականութեան, ուրիշ անունդ չունի՝ եթէ ոչ ածուխն
ու ջուրը ըստ պատշաճի մատակարարուած. նոյնպէս
հիւանդութեան ատենն ալ ուրիշ բանով չի դար-
մանուիր՝ եթէ ոչ կրակով և մուրճով:

Երիտասարդը՝ որ ո՛վ գիտէ քանի քանի ան-
գամներ ծաղրածութեան առարկայ դարձուցած էր
քահանաները, նոյնը պիտի ընէր և այս անգամ եթէ
պարագան տարբեր կերպով ներկայացած չըլլար:
Յարմար հարցումներ ուղղեց քահանային՝ այնքան
կարեւոր և հետաքրքրութեան արժանի գիւտի մը
պատմութիւնը իմանալու համար:

3.

ՇՈՓԵՄԵՔԵՆԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Քահանան հմուտ էր այս գիտութեան. երիտասարդին հոգեւորապէս անուղղակի կերպով օգտակար ըլլալու դիտաւորութեամբ՝ սկսաւ բացատրել հաճութեամբ, գոհացում տալու համար երիտասարդին բուն փափաքին՝ ճանչնալու այսպիսի մեծ գիւտի մը պատմութիւնը:

Նախ բացատրեց շոգիի տարածողական զօրութիւնը, երբոր ջուրը կ'եռայ և կը բանտարկուի որոշ միջոցի մը մէջ՝ ուսկից չի կրնար դուրս ելլել. այս հիմն է որուն վրայ հաստատուած է շոգեմեքենայի գիւտը: Զանց առնելով խօսիլ այն փորձերու վրայօք որ տղայական կրնան կոչուիլ և երեւակայուեցան հին գիտնականներու, Հերոն Աղեքսանդրիայէն մինչեւ Ուորչէսթըրի Մարքիզը, նկարագրեց Դիոնիսիոս Փափէնի պոշտոնէն. այն է՝ ամենալաւ խփուած կաթսան միսը շուտ եփելու և կամ ոսկորներէն յոյզը հանելու համար, օգտուելով Գալիլէոսի, Պասգալի և Օթօն Գէրիքի գիւտերէն:

— Այս դժբախտ բնագէտը, որ նախապէս ուսումնասիրեց շոգիին յատկութիւնը և անոր գործածութիւնը, շատ անգամ փորձեր ընելով կարողացաւ հնարել և շինել առաջին շոգենաւը՝ զոր վանդալաբար կտոր կտոր ըրին նաւորդները, որպէս զի արգիլեն անոր մուտքը Ուէզէրի ջրերուն մէջ: Յետ գտնելու

ջրոյ գոլորշիի էական և հիմնական սկզբունքը պարապութիւն մը գոյացնելու և միտց մը մղելու, մեռալ խեղճութեան, աղքատութեան մէջ, գուցէ աքսորի մէջ եւս, առանց երեւակայելու իր հրաշալի գիւտին արտաքոյ կարգի կարեւորութիւնը:

— Ստէպ լսած եմ սակայն որ կը խօսուի, ընդհատեց երիտասարդը մի ինչ որ մթնոլորտային մեքենայ (machina atmosferica), որ շոգեմեքենայէն առաջ ծագում ունեցած էր:

— Ճիշդ է, յարեց քահանան, խոնարհ պայտահար մ'էր թովմաս Նիւկոմըն, որ Դարմուդէ քաղաքին մէջ կ'ապրէր, առաջին անգամ շինեց մթնոլորտային մեքենան՝ ապակեգործ Կաուլէյի ընկերակցութեամբ 1771 թուականին: Այս մեքենային մէջ գլխաւոր դեր կատարողն էր օդի ճնշումը կամ ծանրութիւնը՝ պատշաճապէս օգտագործուած: Հետզհետէ կարեւոր կատարելագործութիւն ունեցաւ, կարգի մտաւ, սակայն չյաջողեցաւ մեծ անյարմարութեան մը առջեւն առնել. Նիւկոմընի մեքենան կը պահանջէր յարատեւ հսկողութիւն այն անձին կողմէ՝ որուն պաշտօնն էր բանալ և գոցել երկու բանալիները:

**ՄԱՆՈՒԿՆ ՓՈԹԹԷՐ ՈՐ ՄԵԾ ԳԻՒՏ ՄԸ Կ'ԸՆԷ
ԽԱՂԱԼՈՒ ԱՏԵՆ ՈՒՆԵՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ**

Այս երկու բանալիները սահմանուած էին թոյլ տալու որ գոլորշին գլանի մէջ մտնէ և նպաստէ պաղ ջրոյ անձրեւանման մուտքին, խորացնելու համար

շողին՝ որ արդէն իր ձգողական զօրութեամբ բարձրացուցած էր մխոցը: Այս ձանձրացուցիչ պաշտօնը սովորաբար տղու մը տրուած էր. և 1713ին մանուկ Հենրիկոս Փոթթէրը ձանձրանալով միակերպ պաշտօնէն, բաղձալով ընկերներուն հետ խաղալ, առանց վտանգի մէջ դնելու յարատեւ շարժումը և մեքենայի պահպանութիւնը, հնարեց մինչեւ այն ատեն անծանօթ մնացած քանի մը պարագաներ: Քանի մը առասաններ առաւ, յարմարութեամբ կապեց միջածողին, որ փոփոխակի ինքնաշարժութեամբ երկու բանալիները բացուին՝ առանց մարդկային ձեռքի գործակցութեան: Անկարելի կը թուի, սակայն և այնպէս, բոլոր հանձարեղ կատարելագործութիւնները և յօրինումները, որ հետզհետէ յիշեալ Փոթթէրի շուաններու փոխանակութեան համար տեղի ունեցան Բէյկտոտ, Ֆից, Գերալդ, Բրինդլէյ, բոլորն ալ հանձարեղ մանուկի սկզբունքի և մեքենական գիւտին վրայ հիմնուած են, որ իր ընկերաց հետ զուարճանալու ատեն գտնելու համար հնարեց:

Երբ յետոյ 1762 թուականին սկովտիացի բընագէտ Յովսէփ Բլակ, ուսուցիչ Գլասկովի համալսարանի, գտաւ ջերմութեան տեսական գիտութիւնը, սահմանելով թաքուն և տեսական ջերմութիւնները, այն ժամանակ կրցան կատարելագործել Նիւկոմընի մեքենաները, օգտուելով շողիի այլ և այլ բարեխառնութեանց առաձգական զօրութենէն: Ահա այն ատեն էր՝ որ գտնուեցան շողեմեքենաներու տեսական ուսումնասիրութեանց մէջ քանի մը սկզբունքներ, որոնք ամենամեծ կարեւորութեան արժանացան:

Երբ որ Բլակ Գլասկովի համալսարանին մէջ, 1763 թուականին, քաքոշն ջերմոչքեան տեսական գիտութիւնը կը բացատրէր, դասախօսութեանց ներկայ եղողներուն մէջ կը գտնուէր սկովտիացի աղքատ երիտասարդ մը, հիւանդոտ, շուրջ 27 տարեկան և կը կոչուէր Յակոբ Ուադդ:

— Շատ լաւ, ըսաւ երիտասարդը, հաճելի պիտի ըլլար ինձ լսել այս հաղուագիւտ հանճարի մասին, վասն զի կ'ըսուի թէ շոգեմեքենաներու գիւտի մեծ մասը իրեն վերագրելու է:

5.

ՅԱԿՈԲ ՈՒԱԴԴ ԵՒ ՇՈԳԵՄԵՔԵՆԱՆ

— Յակոբ Ուադդ, յարեց քահանան, ստուգիւ ամենակարեւոր գիւտերու հեղինակն եղաւ շոգեմեքենաներու վերաբերմամբ: Հազիւ 6 տարեկան էր երբ բարեկամ մը նկատեց, որ տղան ուշադրութեամբ կը ջանար երկրաչափական խնդիր մը լուծել: Արտաքոյ կարգի հակում և տրամադրութիւն մ'ունէր մեքենական արուեստին, և իր տարիքէն անհամեմատօրէն վեր հանճարով օժտուած էր, բայց ըստ արժանւոյն գնահատուած չէր իր ծնողացը կողմէ:

Ահա թէ իր հօրեղբօր կիներ օր մը ինչ ըսաւ անոր, տեսնելով զինքը պարապ, կեցած ամանի մը առջեւ՝ որ կրակին վրայ դրուած ջուրով կ'եռար:

— Յակոբ, քեզմէ աւելի ծոյլ տղայ տեսած չեմ: Գիրք մ'առ և զբաղէ օգտակարապէս: Ժամ

մ'է որ բերանդ չի բացուիր, բան մը չես ըներ եթէ ոչ բանալ և գոցել թէյի ամանի խուփը, արձակուած շոգիի սիւնակին մէջ մտցնելով բաժակի մը ոտքը, կամ արծաթ դգալ մը՝ և անոնց վրայ ձեւացած կաթիլները դիտելով... Ինչո՞ւ այսպէս ժամավաճառ կ'ըլլաս:

Փոքրիկ Յակոբը, թէյամանին առջեւ ոչ միայն ծոյլ մանուկ մը չէր, այլ մեծ հնարիչն էր ամենա մեծ նոր գիւտի մը, որ զինքը պիտի բարձրացնէր և ազգին երախտագիտութեան պիտի արժանացնէր: Ուէսթմինսթրի Աբբայարանին մէջ, ի ներկայութեան Անգլիոյ աւագանւոյ, Երեսփոխանական դահլիճի անդամոց և առաջին նախագահ Լորդ Լիվըրպուլի ներկայութեան, մեծ հանճարին արժանաւոր մարմարիոնէ հրաշակերտ արձան մը կանգնուեցաւ: Հըրով եռացող թէյամանի մը վրայ դիտողութիւններով այս մարդը ուժ մը կը գտնէր, որով 50 տարուան շրջանին աշխարհի երեսը պիտի կերպարանափոխէր:

6.

ԱՆՈՐ ՈՒՐԻՇ ՕԳՏԱԿԱՐ ԳԻՒՏԵՐԸ

— Բայց ըսէք ինձի, խնդրեմ, որո՞նք եղան իր ամենաօգտակար գիւտերը և որպիսի՞ հանգամանաց մէջ կրցաւ կատարել:

— Ձեր բարեացակամ հետաքրքրութիւնը հաճութեամբ կը յագեցնեմ, ըսաւ քահանան: Ուստի

մտքով վերադառնանք Քլասկով, խոնարհ մեքենագործին աղքատ աշխատանոցը, որ այն ատեն դեռ հազիւ 20 տարեկան էր: Յամին 1763ի, համալսարանի բնագիտութեան ուսուցիչը պատահմամբ Ուադդի գործատուներ տարաւ Նիւկոմընի մթնոլորտային մեքենան, որպէս զի հմուտ մեքենագործը քանի մը վերանորոգումներ ընէ: Յակոր օգտուեցաւ այս առիթէն՝ մեքենան խորապէս ուսումնասիրելու համար: Նկատեց կիզանիւթի և աշխատութեան անհաւասարութիւնը գլանին յարատեւ տաքնալու և պաղելու պատճառաւ, և կրցաւ ճար մը գտնել՝ հնարելով առանձնացնող խտացոչիչ գործին: Ուադդի հանձարոյն վերագրելու ենք մթնոլորտային զօրութեան ճնշումը, արմատապէս մեքենայի սկզբնաւորական շարժիչին փոխելը, այնպէս ընելով որ գործողութիւնը բացարձակապէս կախում ունենայ շոգիին ձգողական զօրութենէն:

Անկէ վերջը այլեւս անկարելի է նկարագրել նոր մեքենային ստացած անհամեմատ տարածումը՝ զոր սկսան գործածել մասնաւորապէս Կորնովալիայի՝ Անգլիոյ ածխաբեր բովերու մէջ ամենանուազ վառելիքի համար. մինչդեռ յառաջագոյն այնքան շատ հարկաւոր էր:

Եթէ մինչեւ այն ատեն շոգեմեքենան ծառայած էր բացառապէս միայն ջուրը բարձրացնելու, Ուադդ շուտով յարմարեցուց նոր շարժիչ մը ճարտարարուեստի նորանոր կիրառութիւններու համար:

Մինչեւ այն ատեն ջրհան միոցը ընդհատ արդիւնք կու տար միայն վայրէջքին գործելուն համար, հետեւաբար միակերպ ու յարատեւ աշխատութիւն

պահանջող ճարտարարուեստներուն մէջ անգործադրելի էր: Անհետացուց այս անպատեհութիւնը միտցին վրայ դռնակներ յարմարցնելով՝ որով շոգին փոփոխակի վերն ու վարը սկսաւ աշխատիլ: Նոր մեքենան կոչուեցաւ կրկնարգասիք (doppio effetto):

Ուադդ շուտով ուրիշ գիւտ մ'ալ ըրաւ, այսինքն դժուարակնճիւ և հանճարեղ գործիքը, որ կոչուեցաւ զոռգահեռագիծ յօդաշատ (parallelogramma articolato), որով կը հաղորդէր կշռիչ ճօճանակին ելլելու և իջնելու շարժումը: Ուստի ճօճանակի երթեւեկութեան շարժումը շարունակեալ բոլորչի շարժման փոխելու համար, սկովտական հանճարը անուաւոր լծակը հնարեց, հետանողներու գործածածին նման: Ատկէ ի՞նչ աւելի լաւագոյն բան, հանճարեղ հնարագէտը, ստիպեց զմեքենան ոչ միայն կանոնաւոր շարժում առաջ բերել, այլ ինքն իրմէ կատարել այդ շարժումը արգիլելով ամէն կարելի վտանգ և աւերում, նորագիւտ կեդրոնախոյզ զօրոշքեան կանոնաշարիչով, որ դեռ ցայժմ մեքենաներու վրայ կը տեսնուի:

7.

ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆ

— Ներեցէք, ըսաւ այս պահուն երիտասարդը, գրեթէ մեր ճանապարհի կէսը ըրած ենք և դուք տակաւին երկաթուղւոյ մասին խօսք մը չըսիք, որուն գերազանց և արդիւնաշատ ծառայութիւնը

հիացմամբ կը գնահատեմ. կը բաղձայի մեծապէս գիտնալ երկաթուղւոյ ծագումը:

— Ճիշդ է, յարեց քահանան. բայց անկարելի էր երկաթուղւոյ վրայ խօսիլ առանց նախապէս տեղաշարժի գիւտին և կատարելագործութեան պատմութիւնը ընելու: Միւս կողմէ ալ, այս կէտին հասնելով շատ դիւրին է և համառօտ տեղաշարժի վրայ խօսիլը: Իր սկիզբը շոգեմեքենաներուն հետ է: Ասոնք հնարուեցան ածխահանքերէն ջուրը հանելու համար, և տեղաշարժերն հնարուեցան հանքածուխը դիւրութեամբ և առանց մեծ ծախքի տեղափոխելու: Աւելորդ է խօսիլ առաջին ժամանակներու փայտէ ուղիներու մասին, և ոչ ալ անողորկ և անտաշ եզերքներով երկաթուղիներու կամ դէպի անիւները ցցուած եզրներով, փոխանակ դնելու զայն անուի ակօսին մէջ, վասն զի այս ամէնը չի պատկանիր ուղղակի այն մեքենային՝ որու մասին քեզի պիտի խօսիմ:

Առաջին շոգեմեքենային գիւտը պարտական ենք Վէորդ Սթէֆէնսընի, աղքատ անգղիացիի մը, որ հանքերու մէջ աշխատաւոր մ'էր: Աւթ տարեկան էր, երբ նախիր կ'արածէր և միանգամայն հանքածուխի երկաթէ դռները բանալու և գոցելու պաշտօնն ունէր, որպէս զի կառքերը անցնին, և ասոր համար օրական քսան սանդիւմ կը ստանար: Երբ տասնըչորս տարեկան էր կրակ վառող էր շոգեմեքենային Թրոկլէյ-Բիճ հանքին: Շատ բաղձանք ունէր ճանչնալու շոգեմեքենաներու կազմութիւնը: Տասնըութը տարեկան էր կարգալ սորվեցաւ: Աւս-

մունքով, համեստութեամբ և անձանձրոյթ գործունէութեամբ բարեոքեց իր վիճակը և մինչեւ կիւլիինգուորդի հանքի մեքենապետ եղաւ:

Կը թողում խօսիլ այն ապարդիւն փորձերուն, զոր այն ատենները ի գործ դրին կառքերը շոգեմեքենաներով տեղափոխելու, ըսեմ միայն որ տեղաշարժի սկզբնաւորութիւնը եղաւ 1803ին, թրեւիքիկէն յօրինուած շոգեմեքենան: Յետոյ թողուեցաւ թրեւիքիկի կառքը ուղիներու պատճառած վնասին համար, միայն կարճ ժամանակ 1811-ին Բլենկիբսընի հնարած և շինած ատամնաւոր անիւներովն սկսաւ գործածուիլ ատամնաւոր երկաթուղիներու վրայ: Այն ատեն սխալ ենթադրութեամբ մը կը կարծէին թէ՛ տափարակ շրջանաւոր անիւները բաւական յարմարութիւն չէին ընծայեր երկաթուղիներու վրայէն տեղաշարժը քալեցնելու, ուստի կառախումբը պիտի մնար առանց տեղէն շարժելու: 1812 թուականին, Չապման եղբայրները հնարեցին քաշելու նոր ձեւ մը, չուանով փաթթելով ճախարակի մը որ շոգեմեքենայով կը շարժէր և մէկ ծայրը հաստատուած էր երկաթէ լծակի մը՝ որ հեռու էր կառախումբէն: 1813ին ճանչցուեցաւ Բրունթընի անհեղեղ գիւտը՝ նեցուկաւոր մեքենան, որ առաջին իսկ փորձին պայթեցաւ և սպաննեց խեղճ մեքենավարը:

ՍԹԵՖԵՆՍԸՆԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

— Ո՛հ, հաճեիք խօսելու վերջին գիւտի մասին, այսինքն այն տեղաշարժին վրայ որ իր ետեւէն կը քաշէ կառախումբը. պարոն Սթէֆէնսըն է անոր հեղինակը, գէթ ինչպէս որ լսած եմ:

— Այո՛, ճշդապէս, յաղթանակը վերապահուած էր այս հռչակաւոր հեղինակի հանձարոյն, որ ամբողջ տասնըհինգ տարի աշխատեցաւ այս կարեւորագոյն գիւտին վրայ: 1814 Յունուարի 25ին տեղաշարժին առաջին փորձը ըրաւ, որ «Բլիւշէր» անունն առաւ, յետոյ մեծ բարեփոխութիւններով կատարելութեան հասուց, աւելցնելով մթերանոց կառք մը, որ տեղաշարժին ջուր և ածուխ մատակարարէ: Տարլինկթընի հարուստ ածխահանքերը Սթոքթընի (Թէէս գետի վրայ) միացնելու համար երկաթուղի պիտի շինուէր և այս առթիւ Սթէֆէնսընի աշխատանոցէն դուրս եկաւ առաջին տեղաշարժը, որ այժմ իբրեւ պատմական յիշատակարան պատուանդանի մը վրայ գրուած է Տարլինկթընի կայարանին մէջ: Այս տեղաշարժը՝ որ առաջինը եղաւ, որ սկսաւ երկաթուղւոյ մը վրայ շրջիլ, ժողովրդեան համար բացման հանդէսը կատարեց ժամուան մէջ տասը հազարամեղր մղոն ճանապարհորդելով երեսունևեօթը ածուխով լեցուն կառքեր ետեւէն քաշելով, մէկ պատուոյ վագոն ընկերութեան վարիչ-

ներու և հրաւիրեալներու համար: Այս տեղաշարժի շոգեմեքենային նպաստաւոր արգասիքը ազդեց հաղորդակցութեան էական գործին զարգացման, և Սթէֆէնսըն հետզհետէ աւելի կատարեալ բարեփոխութիւններու հասցուց:

— Այն օրուրնէ սկսեալ, ըսաւ երիտասարդը, անշուշտ բոլորը երկաթուղիով սկսան ճանապարհորդել, քանի որ այսպիսի հանգիստ և խնայողական միջոց մը կ'ընծայէր:

— Ո՛չ, պարոն, կը սխալիք, վասնզի ո՛չ սակաւ դժուարութիւններ տեղի ունեցան որոնց յաղթել պէտք էր: Շատերը շահասիրութեան պատճառաւ հակառակ էին և մինչեւ անգամ հասարակաց դահլիճին մէջ (Camera) խեղճ Սթէֆէնսըն երազատես հանդիսացուցին և իր ծրագիրը սխալ և երեւակայական: Անգլիական հեղինակաւոր և մեծարդի պարբերաթերթը «Քուարթըրլի» խօսելով Նիվըրբուլի և Մանչեսթըրի երկաթուղւոյ շինութեան վրայ, զգուշացուց իր ընթերցողները, ըսելով. «Յիմարութիւն է և վտանգաւոր ճամբորդել սուրհանդակի կրկնակի արագութեամբ գացող շոգեկառքով, որ նոյն է ըսել ճամբորդել ռումբի մը վրայ նստած: Եւ թէ զգուշանան յարմարիլ և հաշտուիլ երազատես և խելացնոր Սթէֆէնսընի նորահնար գիւտէն»: Վերջապէս կոչ կ'ընէր Երեսփոխանական ժողովին ողջմտութեանը որպէս զի մերժէր այդ անտրամաբան և անհեղեղ ծրագիրը:

Երբ 1829ին երկաթուղւոյ շինութիւնը վերջացաւ, վարիչները տակաւին անստոյգ էին կառա-

խումբերու փոխադրութեան համար բռնելիք դրու-
թեան:

9.

ՄՐՑՈՒՄ ԱՄԵՆԱԼԱԻ ՇՈՓԵՄԵՔԵՆԱՅԻՑ

Ոմանք կը նախադասէին ձիերու գործածու-
թիւնը. ուրիշներ ալ անշարժ մեքենայով մը կ'ու-
ղէին չուաններով քաշել կառախումբը. միայն Սթէ-
ֆէնսընն էր՝ որ կը պաշտպանէր իր տեղաշարժի
գործածութիւնը, և վերջապէս յաջողեցաւ ընդունել
տալ մրցման մը բացումը, որու կրնային մասնակցիլ
աշխարհիս բոլոր հռչակաւոր ճարտարագէտները .
12500 լիրայի մրցանակ մը որոշուեցաւ ամենակա-
տարեալ մեքենայի հնարիչին: Որոշուեցաւ որ մըր-
ցումը տեղի ունենայ 1829ի Հոկտեմբեր 1ին, պայ-
մանաւ որ տեղաշարժը 6 տակառաշափ (tonnellate)
ծանրութենէ աւելի չըլլայ, որ կարենայ քաշ տալ
40.000 լիտր (20 տակառաշափ) բեռի ծանրութիւն
մը՝ մէկ ժամուան մէջ 16 մղոն արագութեան ըն-
թացքով:

Այլեւս կրնաք երեւակայել թէ որպիսի եռան-
դուն ջանքով գործին լծուեցաւ: Սթէֆէնսըն օգնա-
կան ունենալով իր Ռոբերդ որդին, մտածեց խողո-
վակաշար կաթսան յօրինել՝ շոգիի աւելի մեծ ուժ
ունենալու համար, ինչ որ կարելի չէր ձեռք բերել
սովորական կաթսաներով:

Յիշատակաց արժանի մրցման օրը ասպարէզի վրայ երեւան եկան հինգ տեղաշարժներ, որոնց անուանքն են. «Անմրցակից»ը (l'Impareggiabile), որ երկու ժամ վերջ աւրուեցաւ և անգործածելի դարձաւ: «Նորոշիւն»ը (la Novità) որ մրցման ասպարէզէն դուրս հանուեցաւ՝ վասն զի կաթսան անուժ էր ընդարձակ շոգի ժայթքելովը: «Յարատեւորշիւն»ը (la perseveranza) որ չհամարձակեցաւ իսկ մրցման մտնել: «Հսկայ»ն (la Ciclope) մերժուեցաւ, վասն զի շոգիով չէր իր շարժումը, այլ մէկ ձիով, որ վանդակի մը մէջ գոցուած, շարժուն և շեղ յատակի մը վրայ կը շարժէր մեքենաները:

Իրաւամբ, մրցանակի արժանացող մեքենան որ բոլորը գերազանցեց՝ Սթէֆէնսընի «Հրացայտ»ը (Rosket) եղաւ, վասն զի միակն էր որ ծրագրի պահանջներուն համապատասխանեց:

1830ի Յունիս 14ին ամբողջ գիծը Լիվըրքուլի և Մանչեսթըրի միջեւ ճեպընթաց գնացքով չափեց անցաւ առաջին տեղաշարժը՝ առաջին անգամ մեծապէս ծանրաբեռնուած համբարով: Եւ նոյն տարւոյն Սեպտեմբեր 15ին վերջնականապէս բացուեցաւ երթեւեկը բոլոր ժողովրդեան համար: Այն օրէն մինչեւ այսօր տեղաշարժը մեծ կատարելութեան հասաւ: Այժմ դուք կը տեսնէք թէ ինչպէս աշխարհս երկաթուղիներով ծածկուած է ամէն ուղղութեամբ, ծանրաբեռն կառախումբերով որ կը լափեն միջոցը անհաւատալի արագութեամբ շուրջ 60 հազարամեդր մղոն ճանապարհ կտրելով մէկ ժամուան մէջ: Մեր օրերը կը ճամբորդեն այն հանգստութեամբ, ինչ որ

պանդոկի մէջ կարելի էր ունենալ. օրինակի համար
Նիւ Եորքէն Սան Ֆրանչիսկոյ անցած ատեն, որ
եօթը ութը օր կը տեւէ, ճամբորդը կ'անցնի Ապա-
ռաժուտ լեռներն, Սիեռա Նեվադան, իբրեւ թէ
ընթերցասրահի մը՝ մանաւանդ թէ իր սեպհական
տանը մէջ գտնուէր մէկը: Ամերիկեան շոգեկառքե-
րուն մէջ կան խօսարաններ, ծխարան, ճաշասրահ-
ներ, ամենահանգիստ ննջարաններ բոլոր փափաքելի
յարմարութիւններով: Քանի մը երկաթուղիներու
մէջ նոյն իսկ դաշնամուր և այլ երաժշտական գոր-
ծիներ: Չէք կրնար երեւակայել ինչպիսի զմայլե-
ցուցիչ և անակընկալ հակադրութիւն կը ճշգրտի
ինչ ինչ կէտերու վրայ, սոսկալի և անապատ վայ-
րերու և կառախումբի ներքնապէս շքեղօրէն զար-
դարուած դահլիճներու միջեւ:

Ահաւասիկ, սիրելի երիտասարդս, քիչ խօսքե-
րով գիւտի մը պատմութիւնը, որ այնքան գեղեցիկ
է, այնքան օգտակար՝ որոնց վրայ դուք մեծապէս
կը սքանչանաք և կը զարմանաք:

10.

ԱՐԴԵՕՔ ՀԱՐԻՒՐ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆ ԿՐՆԱՐ ՆԱԽԱՏԵՍՈՒԻԼ

Քահանան լմնցնելով իր պատմութիւնը լռեց.
իսկ երիտասարդը արտայայտելով իր երախտագի-
տական զգացումը, շկրցաւ այլեւս համբերել, հիա-
ցաւ, զարմացաւ շոգեկառքի նկատմամբ, արտայայ-

տուեցաւ բոլոր խանդավառութեամբ: Իր զարմանաց մէջ յիշեց նաեւ նախնիքը, նկատելով թէ՛ ի՞նչ պիտի ըսէին անոնք եթէ գերեզմաններէն ելլելով տեսնէին երկար կառախումբը, որ քաշ կ'երթայ ածխոյ և ջրի ուժով, առանց ձիերու պէտքը զգալու: Յետ անթիւ զարմանաց և բացագանչութեանց, երիտասարդական տաքարիւնութեամբ հարցուց.

— Յարգելի հայր, ըսէք ինձի, այս ամէնը ինչ որ պատմեցիք, կրնա՞ր նախատեսուիլ ասկէ հարիւր տարի առաջ:

— Ո՛չ բնականաբար, անկարելի էր, նկատելով որ գիտութիւնը դեռ իր խանձարուրին մէջ էր, մեքենական գիտութիւնը որ սկզբնական վիճակի մէջ էր, ամէն բանէ աւելի, նկատի առնելով յաջորդական և բազմապիսի գիւտերու պարագաները, մարդոց մեծ դաս մը որոնք գործակցեցան իրենց հանձարով և տեսական ու գործնական ուսմամբ մեքենայից, զարգացնելու և կատարելագործելու շողեմեքենային առաջին աննշան գիւտը: Մէկ խօսքով, գործը ապագայ դէպքի մը շուրջը կը դառնար, որ բազմաթիւ հանգամանքներէ կախում ունէր և որուն իրականացումը շատ դժուար էր, աննախատեսելի, մանաւանդ որ կախումաժ էր գիտութեան և մարդկային ազատ ամենաստոյգ զարգացումէն:

ՃՇՄԱՐԻՏ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

— Եւ եթէ մէկը հարիւր տարի առաջ, ման-
րամասնաբար և ճշգորէն նախատեսած ըլլար այս
բոլորը, որ յետոյ իրագործուեցաւ, ի՞նչ ըսելու էինք
մենք:

— Այն ատեն ճշմարիտ մարգարէ մը եղած
պիտի ըլլար, այսինքն մարդ մը՝ որ Աստուծմէ լու-
սաւորեալ միտք մ'ունի:

— Եւ նայեցէք, յարգելի տէր, թէպէտեւ ես
մարգարէական բաներուն այնքան դիւրին հաւատա-
ցող չեմ, այսու ամենայնիւ եթէ ըլլար այնպիսի
մարդ մը որ այսօրինակ մարգարէութիւն մ'ըրած
ըլլար՝ պիտի յարգէի զինքը ու հաւատայի անոր
առանց կանգ առնելու, դաւանելով որ այնպիսին
Աստուծմէ լուսաւորուած է: Ասիկա չի նմանիր կրօ-
նական մարգարէութիւններուն, որոնց մասին կը
խօսէր մեր բարեյիշատակ մամը և ժողովրդապետ
քահանան երբ փոքրիկ էինք:

— Կամայ, պարօնիկ, կամաց, պատասխանեց
քահանան հանդարտութեամբ, դուք շատ առաջ կ'եր-
թաք, դուք մեր շողեմեքենայէն աւելի ճեպընթաց
կը վազէք: Մարգարէներու վրայ գէշ խօսելէ առաջ,
զանոնք ծաղրելէ առաջ, նախապէս լաւ մտածեցէք:
Ի՞նչ, հաւատքի մարգարէութիւնները համեմատել
կ'ուզէք այն մարգարէութեան հետ զոր ենթադրե-

ցինք շողեմեքենային նկատմամբ: Եւ ոչ իսկ կարելի է համեմատութեան դրուիլ: Խօսքը հարիւր տարի վերջ ըլլալիք գործի մը մասին չէր, այլ աւելի քան տասը, քսան, երեսուն դար յետոյ ըլլալիք հրաշքի մը, իրականութեան մը վրայ էր: Խնդիրը մեծագոյն կէտի մը վրայ չէր ուր օր մը գիտութիւնը կրնար հասնիլ քայլ առ քայլ, այլ տարօրինակ, արտաքոյ կարգի իրողութիւն մը, ըլլալիք մը նախատեսելու վրայ էր, անձանց ծննդեան վրայ էր մանրամասն պարագաներով և մինչեւ անգամ ազատ գործեր, որ կախում ունէին նոյնիսկ կրօնքի թշնամիներէն:

— Ներեցէք, որ ես համարձակ կը խօսիմ ինչ որ կը մտածեմ: Եթէ ճշմարիտ և ապացուցուած ըլլային մարգարէութիւնները, որոնց վրայ դուք կը խօսիք, ստուգիւ չպիտի դիմագրէի ու հակառակէի, բայց ահա՛, խնդրին իսկական հանգոյցը հոս է: Ես կարծեմ թէ մարգարէութիւնները յարմարցուած են պատահական դէպքերուն հետ, փորձ մը՝ որով հաստատուի կրօնքի աստուածային ըլլալը և ցոյց տրուի թէ ամէն բան Աստուծմէ յայտնուած է:

— Ո՛հ, գեղեցիկս, ըսածնիդ նոր բան չէ, ձեզմէ առաջ հեթանոսներն ալ ըսին նոյնը, ինչպէս կը գրէ Ս. Պփոստինոս: Տեսնելով անոնք ճշմարտութիւնները որոնք կը համապատասխանէին իսկապէս բոլոր եղած մարգարէութիւններուն, տեսնելով որ Հին Ատակարանի մարգարէութիւնները կէտ առ կէտ իրականացած էին, կ'ըսէին թէ քրիստոնեաներէն գրուած են՝ սոյն դէպքերը պատահելէ յետոյ:

— Զոր օրինակ, ինչպէս քիչ առաջ կ'ըսէի ձեզի:

— Բարւոք, գիտցէք սիրելիս, այն ամէն բան ըսին հեթանոսները զորս դուք պահ մը կրկնեցիք, անկարելի է, կ'ըսեմ պարզապէս, վասն զի մարգարէութիւնները իրապէս գրուեցան շատ դարեր առաջ. սկսան աշխարհի սկզբնաւորութեան հետ, ստեղծման հետ, տեղի ունեցան քառասուն դար առաջ, զանազան վայրերու մէջ և ժամանակի ընթացքին: Մանաւանդ որ պահուեցան բարեխղճաբար ոչ թէ քահանաներէն, քրիստոնէական կրօնքի բարեկամներէն, այլ մեր իսկ թշնամիներէն:

12.

Ո՛Վ ՊԱՀԵՅ ՊԱՀՊԱՆԵՅ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

— Խնդրեմ, ըսէք, որո՞նք են որ պահեցին մարգարէութիւնները:

— Պատրաստ եմ ձեր բաղձանքին գոհացում տալ: Մարգարէութիւնները գրուեցան Հին Կտակարանին մէջ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդէն հազարաւոր տարիներ առաջ: Արդ, որովհետեւ Նբրայեցիք միշտ պաշտպանեցին Ս. Գիրքը ըստ որում իրենց օրինաց մատեանն էր, միանգամայն պահեցին մարգարէութիւններն ալ՝ որոնք հոն գրուած էին: Եւ դիտեցէք, սիրելիս, որ Նբրայեցիք իբրեւ անյաղթ և կատաղի թշնամի քրիստոնէից, պէտք էին զանոնք ոչընչացնել, եթէ կարելի ըլլար, վասն զի անոնց մէջ բովանդակուած էր իրենց դատապարտութիւնը և ամենափայլուն ապացոյցներն մեր հաւատքի առ-

տուածայնութեան: Ուրեմն Եբրայեցւոց անհաւատութիւնը, անոնց յամառութիւնը կ'ապացուցանէ ու կը հաստատէ մարգարէութիւններուն հեղինակութիւնը: Անոնք, խեղճերը, երկրիս վրայ ցրուած ու թափառական, սիրելով և պաշտպանելով Ս. Գիրքը, իրենց հետ տարին մարգարէութիւնները և պահեցին անայլայլ և ամբողջ, զանոնք կարգաւ տալով զանազան ազգաց: Մառայի պաշտօն կատարեցին, կրեցին միով բանիւ տէրերուն գրքերը, ճշմարիտ վկաները եղան քրիստոնէութեան՝ իրենց շարամտութեամբ՝ յակամայ կամս, և կատաղի ատելութեամբ հանդերձ մեր մարգարէութեանց հնութեան և ամբողջութեան: Ահա միակ հրաշք մը աշխարհիս վրայ: Ժողովուրդ մը, ազգ մը տասնեւինը դար ամենամեծ նախանձախնդրութեամբ անարատ և անայլայլ կը պահէ Ս. Գիրքը՝ որ իրենց դատապարտութիւնն է և մեր յաղթանակը:

— Այժմ ստուգիւ փարատեցիք իմ բոլոր տարակոյսներս, որուն համար երախտապարտ եմ ձեզի:

— Կը տեսնէք ուրեմն, թէ որքան յախուռն և անհեթեթ սխալներով կը խօսին կրօնքի վրայ, առանց գիտնալու և ճանչնալու: Նկատեցէք դարձեալ թէ Աստուած որքան բարի և նախախնամող է: Զանազան դարուց և ժամանակաց մէջ հանեց մարգարէներ, հաղորդելով անոնց ապագայ խորին գաղտնիքները, այսպէս տուաւ մարդոց ճշմարտութեան ամենահզօր ապացոյցը այն հաւատքին՝ որու համար կը մարգարէանային:

13.

ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆՔ Կ'ԱՊԱՑՈՒՑԱՆԵՆ
ԿՐՕՆՔԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԸԼԼԱԼԸ

— Ներեցէք. մարգարէութեանց արժէքը լուրջ կարեւորութիւն ունի: Աստուած միայն կրնայ յայտնապէս տեսնել ապագան ու յայտնել ի հաստատութիւն հաւատքի: Ուստի մարգարէութիւն մը ինչպէս հաւատքը կը սորվեցնէ, եթէ իրականացած է, ի գլուխ եկած է, ամենաստոյգ փաստ մ'է ի նպաստ իրեն:

— Շատ ճիշտ կը խօսիք, և յիշաւի մարգարէութեանց արժէքը այնքան մեծ է որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, մեծատան առակին մէջ Աբրահամու բերանը կը դնէր այս իսկական բառերը. «Անոնք, այսինքն մեծատան եղբայրները, ունին Մովսէս և այլ մարգարէներ՝ անոնց թող մտիկ ընեն: Եւ եթէ չեն ուզեր լսել Մովսէսի և Մարգարէներուն՝ և ո՛չ յարութիւն առնող մեռելի մը պիտի հաւատան»: Այսպէս Ս. Պետրոս, մարգարէութեանց համաձայն ցոյց տուաւ ի Յիսուս Քրիստոս խաչեալն և յարուցեալն ի մեռելոց, բոլոր մարգարէներու պատգամները, կրցաւ համոզել մէկ անգամով երեք հազար հրէաներ և ուրիշ անգամ հինգ հազար, քրիստոնէական կրօնքի ճշմարտութեան նկատմամբ զամէնքն ալ մկրտութեան կոչելով:

— Ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըսաւ, վասն զի

մարգարէական պատգամները պայծառափայլ ըլլալով միեւնոյն ժամանակ չափազանց համոզիչ էին:

— Շատ անգամ և մեծ արդիւնք ունեցան: Չոր օրինակ, Թէոփիլոս Անտիոքացին, Ավտուլիկոս իր բարեկամին գրած ատեն, որպէս զի աւելի արագ և հաստատապէս սուրբ հաւատքի բերէ, իբր ապացոյց անոր աստուածային ըլլալուն՝ աչքի առջեւ դրաւ զանազան մարգարէութեանց կատարումը: Այս միջոցին կը դիմէր յաճախ նաեւ սուրբն Օգոստինոս, խորվեցնելու և անհաւատները ի հաւատս բերելու համար: Անհամար օրինակներէն հատ մը միայն մէջ կը բերեմ, այն է շատ յայտնի Ս. Յուստինոս փիլիսոփայինը, որ հեթանոսութենէ քրիստոնէութեան դարձաւ միայն մարգարէութեանց ընթերցումովը և անոնց առընչական կատարմամբը: Ինքն է որ զայս կը խոստովանի Տրիփոնի հետ իր ըրած վիճաբանութեան ընթացքին, որ նշանաւոր էր երբայական վարդապետութեան մէջ:

Ահա թէ ինչ ազդեցութիւն ունին մեր հոգւոց վրայ մարգարէութիւնները, և անմիտ ու սրտով հեղգացեալ ըլլալու է, ինչպէս մեր Տէրը ինքնին ըսաւ երկու աշակերտաց՝ որ Եմմաուս կ'երթային ու դեռ չէին ըմբռնած մարգարէութեանց կատարումը:

Հոս երկաթուղին զգալապէս դանդաղեցուց իր ընթացքը, լսուեցան քանի մը սուր սուլոցներ ու տեսնուեցան շատ մարդիկ, որ կեցած կը սպասէին շոգեկառքին ժամանումին. մինչդեռ կը բացուէին կառախումբի դռնակները, լսուեցան թաւ ձայներ,

որոնք կը ծանուցանէին հասած քաղաքնուն անունը Մեր երկու ճամբորդները փոխադարձաբար յարգանք ողջունեցին զիրար և իջնելով շոգեկառքէն՝ իւրաքանչիւր ոք գնաց իր ճամբան:

Քահանան անգամ մ'ալ ետ դարձաւ տեսնելու համար համարձակ և քաջ երիտասարդը, և մինչ տխուր մտածմունք մը խորշոմեցուց ճակատը և ըսաւ ինքնիրեն. «Քիչ մը լուսաւորեցի այն խեղճ հոգին, այնքան տարակոյսներու մէջէն գէթ մէկը փարատելով, որ խաւարեցուցած էին այդ խեղճ երիտասարդին միտքը... հապա այնքան չար և մուր սկզբունքները... միւս տարակոյսները: Իսկ ուրիշ երիտասարդներ, որ այնչափ դժուարութեանց և ապականեալ ընկերութեան մէջ այնքան վտանգներու կը հանդիպին...: Այս սրտաբեկ մտածմունքին յարեց եռանդուն աղօթք մը:

Սիրելի ընթերցողս, եթէ այս քահանան որուն իմաստուն խօսակցութիւնը լսեցիր, ժամանակի սըղութեան պատճառաւ ստիպուեցաւ բաւականա՛նալ, ապացուցանելով միայն մարգարէութեանց վաւերականութիւնը, ես չեմ ուզեր կանգ առնել, այլ կ'ուզեմ աւելի խորը թափանցել մարգարէութեանց փաստերուն, ապացուցանելու համար մեր հաւատքի աստուածային ծագումը:

Ուրեմն, ներկայ գլուխն աւարտելէս առաջ, կ'ուզեմ առաջի աչաց դնել ապացուցանելիք ուրոյն ուրոյն մասերը. — այսինքն՝ ինչ բանի որ կը հաւատանք, կամ մեծաւ մասամբ մարգարէացուած են և կամ հաստատուած են մարգարէութիւններով:

Բայց միայն Աստուած է որ կրնայ ապագան տես-
նել, Աստուած ինքն է մարգարէութեանց հեղինակը.
Աստուած ներշնչած և խօսել տուած է այն ամէն
բան որուն կը հաւատանք, պէտք է ուրեմն որ ինքն
ըլլայ մեր հաւատքի հեղինակը, պէտք է ի հարկէ
Աստուծմէ ներշնչուած և յայտնուած ըլլայ ինչ
բանի որ մենք կը հաւատանք և ինչ որ Աթոռակէ
եկեղեցին մեզի կը սորվեցնէ:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՄԵԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱԿԷՐ ՄԸ

1.

ՍՈՒՐԲ ՊՕՂՈՍԻ ԱՊԱՅՈՅՅԸ

Օր մը Երուսաղէմի տաճարին մէջ մեծ աղմուկ մը տեղի ունեցաւ. ժողովուրդը յարձակեցաւ խեղճ մարդու մը վրայ, որ աղաղակներով և սպառնալիքով քարշեցին՝ տաճարէն դուրս հանեցին և ամէն գնով կ'ուզէին սպանել զայն: Պատեհ ժամուն իմացուցին հարիւրապետին, որ հասաւ իր հռովմայեցի գունդովը և մեծ դժուարութեամբ կրցաւ ազատել այն եղկելին կատաղի թշնամեաց ձեռքէն: Այն մարդը սուրբ Պօղոսն էր, ամբառաանուած իբրեւ ապստամբ և խառնակիչ՝ զի նոր վարդապետութիւն մը կը քարոզէր: Բանտ դրուեցաւ և յետոյ պահապան զօրքերով Կեսարիա ղրկուեցաւ:

Ժամանակ մը վերջ հարցաքննեց զինքը Փետտոս

ի ներկայութեան Ագրիպպաս թագաւորին և Բերի-
նիկէի՝ անոր քրոջը։ Սուրբ Պօղոս պատմեց իր հրա-
շալի դարձը, քարոզած վարդապետութիւնը և իր
կրած հալածանքները ու խօսքը վերջացուց ճիշդ
այսպէս. «Աստուծոյ օգնութեամբ պաշտպանուած,
յարատեւեցի մինչեւ այսօր սորվեցնելով թէ մեծե-
րուն և թէ փոքրերուն միայն այն՝ ինչ որ մարգա-
րեկներ և Մովսէս ապագայի մասին խօսեցան»։

Ահա թէ սուրբ Պօղոս ինչպէս համոզեց Ագ-
րիպպաս հրեայ թագաւորը՝ որ մինչեւ անգամ ըսաւ.
«Քիչ կը մնայ որ զիս ալ համոզես քրիստոնեայ ըլ-
լալու»։

Ապացոյցը այնքան հզօր էր և մեծ որ չէին
կրնար դատապարտել սուրբ Պօղոսը առանց ուրա-
նալու մարգարէներն ու նոյն իսկ առանց ուրանալու
Մովսէսը, որուն աշակերտները ըսաւ կը պարծէին։

Պօղոս առաքեալ իր քարոզութեանց մէջ կը
թուէր բոլոր մարգարէութիւնները և անոնց ճշգրիտ
կատարումը։

Այս է ահա զոր հիմայ կ'ուզեմ ապացուցանել,
այսինքն թէ՛ այն ամէն բանի որ կը հաւատանք
նախապէս դարեր առաջ արդէն գուշակուած էր։

2.

ՏԱՆՏԻՐՈՋ ԱՆՈՒԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

1884 թուականի Դեկտեմբեր 21ի երեկոն էր. պարոն Ս...ի տան շքեղ դահլիճի մը մէջ կը գըտնուէին բազմաթիւ անձինք՝ հրաւիրուած հանդիսիւ և երաժշտութեամբ՝ պարոն Թովմասի ծննդեան տարեդարձը տօնելու: Գիտէին որ նուագահանդէսէն զատ տեղի ունենալու էր սոսկալի մարտահրաշեր մը... Տղաք և փոքրիկ աղջիկներ կ'ենթադրէին մենամարտութիւն, սուր, թուր, վերք, արիւն, հոգեվարք և այլն... Ո՛հ, տղայական երեւակայութիւն: Անհամբեր կը սպասէին ճակատագրական վայրկենին, և այնպէս զարմացմամբ կը դիտէին մենամարտող անձինքը, որոնք անտարբեր և հանդարտ էին:

Կ'ուզեմ, սիրելի ընթերցող, որ դու ալ ներկայ ըլլաս այս վիճաբանութեան և եթէ կ'ուզես՝ մենամարտին. բայց հոն մտնելէ առաջ քեզ ներկայացնել կ'ուզեմ գլխաւոր դերակատարները: Պարոն Թովմաս, վաթսուներոց անձ մը, հին հաւատքի տէր, ճշմարիտ տիպար համեստ պաշտօնէի՝ որ իր ընտանիքին մէջ կը վայելէ անբասիր կեանքի մը յարգանքը և բաւականաչափ կենսաթոշակի մը քաղցրութիւնը: Կինը տիկին Մագդաղինէ կը կոչուէր. ունէր երկու որդի, Հենրիկոս 26 տարեկան արդէն

պաշտօնեայ, և միւսը 20 տարեկան օրիորդ իդա, որ արտասովոր յաջողակութեամբ կ'երգէր:

Երեկոյթին կը տեսնուէին շքեղազարդ դահլիճին մէջ Ս... տան ազգականները. հոն էր պարոն Ուբալդոս Ֆ., բարեկամ և ընկեր Հենրիկոսի, քաջ դաշնակահար, և քահանայ մը, տէր Անսելմոս, յարգելի ծերունի տաներէցը և հինէն մտերիմն ընտանիքին:

3.

ԵՐԳԵՐ ԵՒ ՆՈՒԱԳՆԵՐ

Քաղաքավարական սովորական փոխադարձ ցոյցերէն և արարողութենէ ու հաճոյալից խօսակցութիւններէ վերջ, յորում կը տեսնուէր քահանայի ուրախ տրամադրութիւնը, սկսան դաշնամուրի քաղցրահնչիւն ներդաշնակութիւնները. Ուբալդոս առանձին նուագեց՝ մասնաւոր յաջողակութեամբ ընտիր կտորներ Շոպենէն, Բեթովենէն, Շումանի Բոնանցան, քանի մը կտորներ Բելլինիի Նորմայէն, Վերդիի Թրաւիաթայէն և Տոնի Քարլոսէն. այս նշանաւոր կտորներէն մէկ քանիին ընկերացաւ օրիորդը իր փայլուն ձայնով, ու բազմականաց բոլուն ծափահարութիւնները խլեց: Խաղընդմէջի կարճ դադարներէն օգտուելով Տէր Անսելմոս, նկատել տուաւ ուրախ բազմականին գերմանական և իտալական երաժշտութեան տարբերութիւնը: Պաշտպանեց հըմտութեամբ, գերմանականը իբրեւ շատ աւելի լուրջ

գիտական, բայց ոչ այնքան վճիտ, կարծես տեղական մառախլապատ մթնոլորտի ազդեցութեան ցոլացումը կը կրէր։ Մինչդեռ իտալական երաժշտութիւնը, սատարուած կլիմայէն և ժողովուրդի հոգեբանական ուրախ տրամադրութենէն, լի է պարզ զուարճութեամբ, ազնիւ զգացումներով որ կ'ազդեն սրտին, յօրինուած է խանդով մը, — գեղգեղանքով մը, որ կը սքանչացնէ և կը յուզէ։ Դիտել տուաւ դարձեալ թէ՛ ինչպէս երաժշտութիւնը ներշնչուելով կրօնական զգացումէ, որ սկիզբ, կեանք և վախճան է ամէն բանի, անսպառելի աղբիւրը քնքուշ, վեհ և ազնիւ զգացմանց։ Վերջացուց ըսելով թէ՛ Փիէր Լուիճի-տա-Փալեսդրինան եղաւ, որ իր վեհ հանճարով կրցաւ կրօնական երգը ազատել ինկած ստորին ձեւերէն, բարձրացնելով զայն այն բարձրութեան, այն վսեմութեան՝ որ անհրաժեշտ էր ծառայեցնելու համար նպատակին, այսինքն փառաբանել բոլոր արարածոց Հեղինակը՝ որ է գերագոյն Աստուածը։

— Արդէն դուք քահանաներդ, ընդհատեց Ռալֆոս բարձրաձայն ծիծաղելով, չէք կրնար վերջ տալ խօսակցութեան մը առանց եկեղեցւոյ և աւանդատան, առանց կրօնական բան մը մէջը խառնելու։ Թողուցէք գոնէ երաժշտութիւնը իր ազատ ասպարէզին մէջ և մի խառնէք անհամեմատ իրաց հետ։ Ա՛լ փոքրիկ քարոզիկ մը պակաս էր, որպէս զի մեզի ցոյց տայիք թէ երաժշտութեան անարատ թագաւորութեան մէջ ալ մտած է կրօնքը։ Այս բանիս համար ձեզի միայն երախտապարտ կրնայ ըլլալ

Թովմասը, անտարակոյս, վասն զի ասով նուիրա-
գործուած պիտի ըլլայ իր անուան տարեդարձը երա-
ժըշտական, կրօնական և հոգեւորական ճառով մը:

— Մէկ կողմ թողուցէք կատակը, սիրելիներս,
համոզուեցէք որ անկարելի է գեղարուեստից մէջէն
կրօնքը արտաքսել կամ անջատել զայն:

4.

ՀՈԳԵԻՈՐ ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

Հոս, ո՛վ ընթերցող, պէտք է որ քեզի մի քանի
լուսաբանութիւն տամ այս նիւթիս վրայօք, վերա-
դառնալով նախկին խօսակցութեան, աւելի հասկը-
ցնելու համար ինչ որ կ'ուզենք ապացուցանել ներ-
կայիւս: Գիտցիր ուրեմն՝ որ բարի ժողովրդապետին
վերջին խօսքերը առանձնապէս Ուրալդոսին ուղղուած
էին, որը թէպէտ չար երիտասարդ մը չէր, սակայն
և այնպէս ստիպուած էր քիչ մը արդի անհաւա-
տութեան աղբիւրէն խմել, խեղճը. քիչ մը շնչած
էր համալսարանական դպրոցներու մթնոլորտի ապա-
կանութիւնը, լսած էր յաճախ կրօնքի դէմ խօսակ-
ցութիւններ առանց կարենալու յաղթանակաւ պա-
տասխանել, և պէտք է ըսել որ կ'ուզէր պատասխանել,
եթէ աղէկ սորված ըլլար քրիստոնէական վարդա-
պետութիւնը: Ստէպ, պարոն Թովմասի տունը առիթ
ունեցած էր խօսելու ժողովրդապետին հետ և շատ
անգամ ժողովրդապետը կրցած էր ճարպիկութեամբ
և յարմարութեամբ խօսքը կրօնքի վրայ դարձնել:

Յաճախ փարատած էր տարակոյսները, լուծած էր Ուրալդոսի ըրած առարկութիւնները, մանաւանդ թէ, երբեմն խօսակցութենէ աւելի կրօնական բանախօսութեան կը նմանէր, որ մեծ հաճոյք կը պատճառէր այն բարեպաշտ գերդաստանին: Վերջին խօսակցութիւններէն միոյն մէջ երիտասարդը յայտնապէս պարզեց քահանային, թէ ինքը շատ անգամ հաւատքի նիւթոց մէջ տարակոյսներ ունէր, և թէ յաճախ լսած էր որ քահանայից, տիեզերական ժողովոյ, պապերու գիւտն է՝ ինչ որ հաւատալիք է, ինչ բանի որ կը հաւատանք: Աստուած յայտնած չէր Եկեղեցւոյ ինչ որ նա կը սորվեցնէ իբր աստուածային յայտնութիւն: Քահանան եղբայրսիրական համբերութեամբ ճանչցուց իրեն թէ՛ այս ամբարտաւանութիւնը որչափ անհիմն է, և մանաւանդ շատ մը ապացոյցներ կան, որոնք ցոյց կուտան աստուածային յայտնութիւնը, ինչպէս Եկեղեցին կը սորվեցնէ հաւատոյ մասանց մէջ:

5.

ՀԱՒԱՏԱԼՈՒ ԵՕԹԸ ՇԱՐԺԱՌԻԹՆԵՐԸ

Այս ապացոյցները, ըսաւ, հաւատալու եօթը շարժառիթներն են, այսինքն այն նշանները՝ որոնք ցոյց կուտան թէ հաւատքը Աստուծմէ ծագած է: Եւ այս շարժառիթները կամ փաստերն են մարգարեոչքիչնք, հաշատոյ սրբոչքիչն և իմաստոչքիչն, վրկայք, տարածոչն և վերջապէս տեշականոչքիչնը սոյն

Հաւատքի: Անշուշտ բոլորն ալ պիտի բաղձային լսել եօթը ապացոյցներու ցուցադրութիւնը. բայց մէկ կողմէ նիւթի երկարութիւնը նկատի ունենալով և միւս կողմէ, որովհետեւ երիտասարդը կը գոհանար առաջին փաստի պատճառաբանութեամբ միայն, ուստի ամէնքն ալ համաձայնեցան միայն առաջին ապացոյցի պատճառաբանութիւնը առաջ բերել: Տէր Անսելմոս կը պնդէր, թէ Եկեղեցւոյ մեզի հաւատալու համար առաջարկած ճշմարտութիւնները աստուածային յայտնութիւն են, վասն զի մեծաւ մասամբ դարերով առաջ մարգարէացուած են: Արդ, մարդս իր բնական մտաց ուժով չի կրնալով ապագան գուշակել, բնականաբար կ'եզրակացուի՝ որ դիմէ առ Աստուած, ըստ որում մարգարէից ներշնչողն է: Եւ եթէ ինչ բանի որ պէտք էինք հաւատալ Աստուած զանոնք մարգարէից ներշնչած էր, բնականաբար կը հետեւի Եկեղեցւոյ մեզ սորվեցուցածներուն աստուածային ծագումը, այլապէս այնքան տարիներ առաջ նախագուշակել տուած պիտի չըլլար:

Եւ որովհետեւ բոլորը, մանաւանդ Ուրալդոս հաւանեցան տէր Անսելմոսի ըսածին, որով ուրիշ բան չէր մնար ընելու եթէ ոչ ապացուցանել մարգարէութիւններն, առաջի աչաց դնելով եղելութիւնը, այսինքն թէ ինչ բանի որ կը հաւատանք նախապէս դարերով առաջ մարգարէացուած է:

Այս ապացոյցը ճշգրտօրէն տալու համար Աստուածաշունչ մը կարեւոր էր, և բարի ժողովրդապետը խոստացաւ մերձակայ ժողովոյն սուրբ Գիրքն ալ հետը բերելու այս անարիշտ մեկնաւարտին համար,

ինչպէս որ ուղեցին կոչել: Ուստի որոշուեցաւ Գեկտեմբերի 21ը պարոն Թովմասի տօնին տարեդարձը:

6.

ԱՆԱՐԻՒՆ ՄԱՐՏԱ ՀՐԱԻԷՐ

Հասաւ վերջապէս որոշեալ օրը, յորում բարի ժողովրդապետը և ուրախ երիտասարդը ճակատ առ ճակատ կը գտնուէին պատերազմելու համար. բոլոր ներկաները վկայ պիտի ըլլային իրենց ճակատամարտին: Այն զէնքը՝ որով պիտի պարտուէր երիտասարդը չափազանց արտաքոյ կարգի և բնաւ չէր տեսնուած պատերազմողներու ձեռքին մէջ, ոչ մի մենամարտ տեղի ունեցած էր այդպիսի զէնքով: Թանգարաներուն մէջ ալ չէր գտնուեր նման գործիք մը, ուր հին դիւցազն ըմբիշներու ժանգոտած ռազմական զէնքերը ի ցոյց դրուած են: Վերջապէս բոլորովին նորօրինակ էր: Սեւակողք մեծ գիրք մ'էր, շատ գործածուած, նշաններով լի: Սուրբ Գիրքն էր Մարդինի թարգմանութեամբ:

Ներումն կը խնդրեմ ընթերցողէն այսքան երկար շեղումի համար, զոր անտնօրինելի համարեցի լաւապէս ճանչցնելու համար վիճաբանութեան ծագումը և պարագաները յորս տեղի ունեցաւ:

Արդ, կը շնորհեմ խօսքս երկու ճակատամարտիկներուն՝ որոնք պատրաստ են կռուելու, և կարճ միջոցին պիտի տեսնենք ճշմարտութեան յաղթանակը:

Մենամարտին որոշուած զէնքերը գիտենք, մէկ կողմէն Աստուածաշունչ զիրքն է և միւս կողմէ ձրի և յիմար ենթադրեալ պատճառաբանութիւն:

Մարդկային գիւտ է, առասպել է, քահանայից արհաւիրքն է, երկիւղն է, բնաւ տեղի ունեցած չէ աստուածային յայտնութիւն և ուրիշ անտեղի առարկութիւնները պիտի ըլլան թերահաւատ երիտասարդին տկար զէնքերը:

— Կը յիշէք Ուբալդոս, ըսաւ քահանան, վիճաբանութիւնը այս երեկոյ տեղի պիտի ունենայ:

— Այո՛, պատասխանեց երիտասարդը, բայց կարծեմ թէ ես ազատ եմ հաւատքի մասին իմ բոլոր տարակոյսներս կրկնելէ. ուրիշ խօսակցութեանց մէջ արդէն արտայայտած եմ ու պատասխանն ըստացած: Միայն թէ՝ մինչեւ որոշապէս չտեսնեմ Աստուծոյ յայտնուած ըլլալը պիտի չհաւատամ: Այս երեկոյ իմ պաշտպանս ալ ունիմ, այսինքն թովմաս առաքեալը, որ ինչպէս կ'ըսեն, չուզեց հաւատալ մինչեւ որ բոլորովին վստահ չեղաւ. լսած եմ մատի մը մասին եւս զոր ուզեց միսել Յիսուսի կողը, գեղարդին ծակած տեղը:

— Շատ աղէկ, դուք ալ հաստատապէս պիտի հաւատաք երբոր ցոյց տամ թէ հաւատքը Աստուծոյ խօսքն է, դուք թովմասի պէս ձեռքով պիտի շօշափէք ճշմարտութիւնը և պիտի հաւատաք:

7.

ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նախ և առաջ աւելորդ կը համարիմ ապացուցանել մարգարէական գրոց վաւերականութիւնը, քանի որ ըսիք թէ անոնց նկատմամբ տարակոյս չունիք, պահպանուած ըլլալով Երրայեցւոց կողմէ, քրիստոնէութեան ամենակատաղի թշնամիներէն, և բոլորն ալ իրականացած են մեր կրօնքի թշնամեաց միջոցաւ: Մարգարէութեանց հնութեան գալով, գիտցէք որ առաջինը տեղի ունեցաւ հազիւ թէ առաջին մեղքը գործուեցաւ, այս մարգարէութիւնը աստուածային Փրկչին գալուստը կ'ակնարկէր: Յակոբ նահապետ մահուան անկողինն էր Քրիստոսի գալուստէն 1700 տարի առաջ, երբ մարգարէացաւ Փրկչին ծնունդը: Պէտք էին սահիլ անցնիլ 1500 տարի, Մովսէսի Մեսիայի վրայ ըրած մարգարէութեան կատարման համար: Այսպէս Դաւիթ՝ Փրկչին ծնունդէն 1055 տարի առաջ կը մարգարէանար: Ամովս, Ոզիա և Յովել կը նախատեսէին աստուածային գործերը գրեթէ 800 տարի առաջ: Եսայիայէ, Երեմիայէ և այլն, մինչեւ Մաղաքիա յաջորդեցին մարգարէութիւնք ճշգրտապէս 760, 628, 450 տարի՝ անոնց ի գլուխ գալէն առաջ:

— Բայց, ներեցէք տէր ժողովրդապետ, դուք ինծի խոստացաք մարգարէութեանց վկայութիւնները կարդալ և ոչ թէ ակնարկել անոնց մարգարէութեան

Թուականը: Ամէն բանէ առաջ, խնդրեմ, հաճէիք բացատրել ի՞նչ անձինք էին մարգարէները: Կարծեմ թէ անոնց մարգարէութիւնները լսելնէս առաջ լաւ է որ տեղեկանանք թէ ովքե՞ր էին և ինչպիսի՞ անձինք:

— Իրաւունք ունիք, սիրելիս, և ձեր տենչանաց յագուրդ տալու համար, գիտցէ՛ք որ Աստուած իր մարգարէները ամէն վիճակէ և դասակարգէ կանչեց: Ոմանք թագաւոր եղան, ինչպէս էր Գաւիթ, ոմանք ազնուական ծագում ունէին, ինչպէս Եսայի, ոմանք ալ քահանայական ցեղէ, ինչպէս Երեմիա և Եզեկիէլ, ոմանք ալ գեղջկական ստորին դասակարգէ, ինչպէս Եղիսէէ և Ամովս: Մարգարէները աղքատ էին և ճգնաւորներու պէս դաշտերու և անապատներու մէջ կ'ապրէին, իրենք զիրենք բոլորովին աղօթքի, ուսման տուած էին, Աստուծոյ օրէնքներու վրայ կը մտածէին և Աստուծոյ փառաբանութիւնները կ'երգէին: Ոմանք ալ այնչափ աղքատ էին որ ստիպուած էին ծառի կոճղներով բաց դաշտի մէջ խրճիթ մը շինել, խորդ էր հագածնին, տխրութեան վերարկուով: Անոնց կերակուրը հաց էր և խմելիքը ջուր, և այս կ'ընէին ժողովրդեան մեղաց քաւութեան համար: Այն անծանօթ մենակեացներէն, այն սոսկալի այրերէն Աստուած հանեց իր ծառաները և խաւրեց զանոնք մարգարէանալու ժողովրդեան մէջ: Թէ մեծերէն և թէ ստորին դասակարգէն միշտ նախատուեցան, ատուեցան, բանտարկուեցան, չարչարուեցան և մինչեւ սպաննուեցան: Այս արտաքոյ կարգի մարդիկ՝ գուշակող ըլլալէ զատ, ինչ-

պէս կը կարծեմ թէ սուրբ Օգոստինոս կ'ըսէ՝ փիլիսոփայ, աստուածաբան և գիտնականներ էին, վարդապետ էին պարտուց և բարեպաշտութեան:

Մարգարէները կը պատկանին այն սրբոց կարգին, որոնց մասին սուրբն Պօղոս Առաքեալ կը խօսի առ Եբրայեցիս գրած թղթոյն մէջ. Գլուխ ԺԱ. 36. «Եւ կէսքն զտանջանաց և զգանից զփորձ առին, զկապանաց և զբանտից: Քարկոծեցան, սղոցեցան, փորձեցան, սպանմամբ սրոյ մեռան, շրջեցան լաշկամաշկօք և մորթովք այծենեօք: Կարօտեալք, նեղեալք, չարչարեալք, զորս ոչ արժէ աշխարհս, յանապատի մոլորեալք, և ի լերինս, և յայրս, և ի փապարս երկրի»:

Արդ, ահա ներկայացուցի մարգարէները. այժմ գիտէք թէ ո՞վ էին մարգարէները, սիրելի Ուրալդոս, այնպէս չէ՞:

— Հազար շնորհակալութիւն. կ'ուզեմ այժմ մարգարէութիւններու խօսքերը լսել, ճիշդ բնագիրը:

— Մի աճապարէք, սիրելիս, հիմայ այդ պիտի ընեմ բոլոր մարգարէական գրքերէ քաղելով, որով պիտի համոզուիք՝ որ մարգարէութիւնները թելադրուած են այնպիսի ճշգրիտ բառերով և ձեւերով, որոնք ճշմարիտ պատմութիւն մը կը թուին եղած դէպքերուն: Ահա, ասոր համար այս մեծ գիրքը ձեռքս առած եմ:

8.

Մ Ե Ս Ի Ա

Դուք կ'ընդունիք և առանց այլ և այլի կը հաւատաք՝ որ Մեսիան յառաջընթաց կարապետ մ'ունեցաւ, որ ժողովրդեան կ'աւետէր Քրիստոսի գալուստը: Եւ իսկապէս ասիկա մարգարէացած էին Եսայի և Մաղաքիա մարգարէները, ըսելով թէ «Անապատի մէջ ձայն մը պիտի լսուի, Տիրոջ հաւապարհը պատրաստելու համար՝ անմիջապէս իրմէ առաջ»: Այս բանը ստուգելու համար բացէք Եսայի 40րդ գլուխը, երեք համար, և Մաղաքիա գլուխ 3 համար առաջին:

— Աւելորդ կը համարիմ բանալ և ստուգել, ինծի այնքան կարեւոր չի թուիր:

— Աղէկ, յարեց տէր Անսելմոս, մենք կը հաւատանք Մարգեղութեան Բանին՝ կուսի մը արգանդին մէջ. ահա՛ Եսայի որ կը գուշակէ այնքան յայտնի եղանակաւ, որ Մեսիան, Էմմանուէլ կոչուածը, որ ըսել է Աստուած ընդ մեզ, պիտի ծնանի կուսէ մը: Կարդամ ձեզի իր ճշգրիտ բառերը, Եսայի եօթներորդ գլուխ, 14 համարին մէջ. «Վասն այդորիկ տացէ ձեզ Տէր ինքնին նշան: Ահա կոյսն յղասցի՝ և ծնցի որդի, և կոչեսցեն զանուն նորա Էմմանուէլ»:

— Հաճեցէք ըսել ինձ, Տէր ժողովրդապետ, արդեօք նախագուշակուեցա՞ւ յայտնապէս Մեսիայի ծննդեան ճիշդ ժամանակը:

— Անտարակոյս. Յակոր նահապետ մարգարէացաւ, մանաւանդ թէ ընդարձակօրէն, երբ նա մահամերձ էր: Կանչեց իր զաւակները և օրհնելով զանոնք ուրոյն ուրոյն, ամէնուն համար մարգարէութիւններ ըրաւ: Յետ շատ մը աղէկ բաներ նախատեսելու Յուդային, աւելցուց հետեւեալ բառերը զոր կը կարդանք Յննդոց 49-րդ գլխուն 10-րդ համարին մէջ. «Մի պակասեսցէ ի քէն իշխան Յուդայ և մի պետ յերանաց նորա, մինչեւ եկեսցէ նա որոյ իւրն է հանդերձեալքն, և նա է ակնկալութիւն հեթանոսաց»: Արդ, Մեսիան եկաւ աշխարհ ճիշդ այն ատեն՝ երբ Դաւթի իշխանութիւնն օտարի ձեռք անցած էր, այսինքն՝ երբ Հերովդէս, ազգաւ Եղովմայեցի, կը տիրէր Եբրայեցւոց: Եւ այսպէս, դուք կը տեսնէք որ Յուդայի ցեղին մէջ տեւեց թագաւորութիւնը մինչեւ Մեսիայի գալուստը: Յիսուսի Քրիստոսի գալստենէն յետոյ վերջացաւ իսպառ Յուդայի ցեղի թագաւորութիւնը և ուրոյն իշխանութիւն ըլլալէ դադրեցաւ:

— Ներեցէք, ինծի շատ լաւ ճշդուած չ'երեւիր Յիսուսի Քրիստոսի ծննդեան ժամանակը. կրնամ խնդրել որ ուրիշ մարգարէի մարգարէութիւն մ'ալ ցոյց տայիք Մեսիայի ժամանակի գալստեան վրայ յեօք:

— Ամենայն սիրով ձեր բաղձանաց յագուրդ կուտամ, Դանիէլի մարգարէութիւնը աչքի առջեւ դնելով. իններորդ գլխուն 24 համարին մէջ և ուր զկնի կ'ըսէ թէ պէտք էին համրուիլ տարիներու 70 շաբաթները, այսինքն շուրջ 490 տարի, Կիւրոս Պար-

սից թագաւորին, որ տիրապետած էր Բաբելոնի
կայսրութեան, Երուսաղէմի շինութեան հրովարտա-
կէն մինչեւ Սրբոց Սրբոյն գալուստը: Ըստ Եսայեայ
մարգարէի, այս իշխանը ազատութիւն պիտի տար
Եբրայեցւոց և թոյլ պիտի տար քաղաքին վերաշի-
նութիւնը, որ ճշգրտեցաւ կէտ առ կէտ Աւգոստոս
Կեսարի թագաւորութեան հնգետասաներորդ տարին:

Դարձեալ գիտենք՝ որ Բեթղեհէմ տեսաւ աս-
տուածային մանկան ծնունդը, և այս պարագան մար-
գարէացած էր Միքիա մարգարէն. Գլուխ 5, համար
2. «Եւ դու Բեթղեհէմ տուն Եփրաթայ սակաւա-
ւոր՝ իցես լինել ի հազարաւորս Յուդայ: Ի քէն
ելցէ ինձ լինել իշխան Խորայէլի. և ելք նորա ի
սկզբանէ աւուրց աշխարհի»: Կը տեսնես ուրեմն թէ
ինչպէս նաեւ այս պարագան ճիշդ իր տեղին Մե-
սիայի գալստենէն 700 տարի առաջ մարգարէա-
ցուած է:

9.

ՄՈԳ ԹԱԳԱԻՈՐՆԵՐԸ

Յանկարծ լսուեցաւ քաղցր արծաթահնչիւն ձայն
մը.

— Տէր ժողովրդապետ, մոգ թագաւորներն ալ
որ ընծայ բերին սուրբ Մանկան, մարգարէացուած
էին:

Այս խօսքերուն վրայ բոլորը ժպտեցան. դար-
ձան դէպի փոքրիկ Յովսէփիկը, զարմանալով անոր

ուշադրութեան՝ որ կը հետեւէր վիճաբանութեան, և կուշտ մը ծիծաղեցան այդ պարզամիտ հարցման համար: Երբ ծիծաղը դադրեցաւ, Ուբալդոս ժպտելով՝ փոքրիկ Յովսէփիկը իրեն համամիտ մը յայտարարելէ վերջ, բարի ժողովրդապետը խօսք առաւ.

— Դուք ամենքնիդ ալ ծիծաղեցաք Յովսէփիկի միամիտ հարցման. գուցէ ձեզի մանկական հետաքրքրութիւն մը թուեցաւ, ենթադրելով որ մարգարէները կրնային արդեօք զբաղած ըլլալ այդպիսի մասնական պարագաներով, սակայն և այնպէս ես կրնամ զձեզ ապահովցնել որ այս հանգամանքն ալ նախատեսուեցաւ Դաւիթ և Եսայի մարգարէներէն: Ահա անոնց խօսքերը. Դաւիթ 71-րդ սաղմոսին տասներորդ համարին մէջ կ'ըսէ. «Թագաւորք Թարսսի և կղզեաց պատարագս մատուցեն նմա, թագաւորք Արաբայ և Սաբայ պատարագս բերցեն նրմա»: Բարի Յովսէփիկին բաւականութիւն պատճառելու համար պիտի յիշեմ նաեւ Եսային, որ մանրամասն կը նկարագրէ ո՛չ միայն՝ թէ ինչպէս այրը հասան, այլ մինչեւ իսկ ընծաները զորս նուիրեցին: Կարդամ ձեզի Եսայեայ մարգարէական խօսքերը, որոնք գրուած են գլուխ 60, համար 6. «Նկեսցեն երամակք ուղտուց, և ծածկեսցեն զքեզ ուղտերամակքն Մադիամու և Գեփայ: Ամենեքեան ի Սաբայ եկեսցեն, բերել ոսկի և կնդրուկ և ականս պատուականս, և զփրկութեան Տեառն առցեն զաւետիս»: Տեսա՞ք ուրեմն. և ի՞նչ աւելի կ'ուզէք: Նոյն Եսայի մինչեւ անգամ աստղը տեսաւ՝ որ Մոգերուն պիտի առաջնորդէր. նոյն գլխուն 3 համարին մէջ կ'ըսէ.

«Եւ գնասցեն թագաւորք ի լոյս քո, և հեթանոսք ի ծագել լուսոյ քո»։ Իսկ ինչ որ կը վերաբերի աստեղ հրաշալի երեւման, ունինք ուրիշ մարգարէ մը որ զայն աւետեց։ Բաղաամ կանչուեցաւ Մովսրացւոց թագաւորէն, անէծք կարդալու Խորայելացւոց յանդիմանուեցաւ հրեշտակէն, երբ իր հեծած էշը հրաշքով խօսեցաւ և բողոքեց՝ որ զինքը անգթութեամբ կը ծեծէր։ Երեք անգամ մարգարէն պատրաստուեցաւ անիծելու Խորայելացիները, բայց միշտ արգիլուեցաւ Աստուծմէն։ Եւ վերջապէս անէծքը օրհնութեան դարձնելով, ընտրեալ ժողովրդեան ամէն տեսակ բարօրութիւն մարգարէացաւ։ Ներշնչեալ մարգարէն ամենապայծառ կերպով այն վայրկենին յանձին մոգերուն տեսաւ, որ Փրկչին ծննդեան համար ծագած աստեղ առիթով՝ եկան Բեթղեհէմ երկրպագելու համար։ Լսեցէք իր իսկ խօսքերը, զոր կը կարդամ թուոց գրքին մէջ (Թուոց կ'ըսուի՝ վասն զի ժողովրդեան թուարկութեամբ կը սկսի)։ Պլուխ 14, համար 17. «Յուցից նմա և ո՛չ այժմ. երանեցից և ո՛չ ի մօտոյ։ Ծագեսցէ աստղն Յակորայ, և յարիցէ այր յԽորայելէ, և հարցէ զիշխանս Մովսրայ, և առցէ աւար զամենայն որդիս Սեթայ»։

10.

ԱՆՄԵՂ ՄԱՆԿԱՆՑ ԿՈՏՈՐԱԾԸ

Բեթղեհէմի մանուկներու մահուան աղիկտուր տեսարանը, որ ընդհանրապէս անմեղ մանկանց կո-

տորած անունով կը կոչուի, շուրջ 600 տարի առաջ գուշակուեցաւ Երեմիա մարգարէէն. Գլ. 31երորդ 15 համարին մէջ կ'ըսէ. «Չայն ի Հռամայ լսելի եղեւ, ողբումն, և լալումն և գուժումն. Ռաքէլ լայր զորդիս իւր, և ոչ կարէր մխիթարել ի վերայ որդւոց իւրոց՝ զի ոչ գոյին»:

— Ներեցէք յարգելի տէր, ընդհատեց երիտասարդը, միթէ ասիկա՝ իրապէս մարգարէութիւն կրնայ ըսուիլ. անմեղ մանկանց կոտորածը Ռաքէլի հետ ի՞նչ առնչութիւն ունի: Վկաներ, ձեզի կոչ կ'ընեմ, գոնէ այս անգամ, վասն զի այս մարգարէութիւնը ես մութ կը տեսնեմ:

— Սիրելի Ուրալդոս, այս խօսքերը բացատրութեան պէտք ունին, և ահաւասիկ պատրաստ եմ: Նախ և առաջ գիտցէք, որ սուրբ Մատթէոս Գլուխ Բ., համար 17 և 18, պատմելով անմեղ մանկանց ջարդը, կ'ակնարկէ Երեմեայի այս գուշակութիւնը և կ'ըսէ թէ՝ կատարուեցաւ ինչ որ մարգարէացուած էր: Սուրբ Մատթէոսի գրածին մէջ կը կարդանք. «Չայն գոշեաց ի Հռամայ»: Արդ Հռամ փոքրիկ քաղաք մ'էր Բենիամինի տոհմին և Բեթղեհէմի մօտ էր: Իմաստն այս է, այսինքն մանուկներու լացը և աղաղակը մինչեւ Հռամ հասաւ, մինչեւ Հռամ կը լսուէր: Իսկ ինչ կը վերաբերի անոր որ կ'ըսէ. «Ռաքէլ լայր զորդիս իւր», գիտենք որ Բենիամինի մայրը Բեթղեհէմ թաղուեցաւ. ուստի շատ յարմարութեամբ գրած է մարգարէն, որ բոլոր մայրերու փոխարէն, նա, Ռաքէլ կ'ողբար իր թոռներու մահը:

— Այս անգամ եւս, ինչպէս միշտ, դուք իրաւունք ունիք յարգելի ժողովրդապետ: Հաճեցէք ըսելու թէ Եգիպտոս փախչիլը, որ անմեղ մանկանց ջարդի հետեւութեամբ տեղի ունեցաւ, ո՞ր մարգարէն գուշակած է այս:

— Ի հարկէ այո՛, ահա մենք կը կարդանք Ովսեայ մարգարէութիւնը, որ խօսելով Աստուծոյ առ Իսրայէլ ունեցած սիրոյն վրայ, կ'ըսէ. Գլուխ 11, համար 1. «ՅԵգիպտոսէ կոչեցից զորդի իմ»: Գուշակուեցաւ նաեւ, յարեց քահանան, Մեսիայի քարոզութիւնը, որ բեղմնաւոր պիտի ըլլար սրբութեամբ և հրաշքով ի նպաստ մարդկային խեղճութեանց: Յիշենք առանձնապէս Եսայեայ մարգարէի խօսքերը. Գլուխ 35, համար 4, 5, 6. «Յայնժամ աչք կուրաց բացցին, և ականջ խլից լուիցեն, յայնժամ վազեսցէ կաղն իբրեւ զեղջերու, և պարզ լիցի լեզու ծանրախօսաց»:

— Ստուգիւ այսպէս է, ընդհատեց տիկին Մագդաղինէ, մեր սիրելի Յիսուս Քրիստոսը եկաւ աշխարհ զմեզ փրկելու, ո՛չ միայն զմարդիկ բարութեամբ լցուց, այլ նաեւ բոլոր մարդոց մեղքերը իր վրան առաւ, արդարութեան հատուցում ընելու համար:

— Իսկապէս, յարեց տէր Անսելմոս, այս ալ, թէ նա մեր մեղքերը իր վրայ առաւ, մարգարէացուած է Եսայի մարգարէի բերնով. ես շնորհապարտ ըլլալու եմ տիկին Մագդաղինէին, քիչ մնաց պիտի մոռնայի այս մարգարէութիւնը: Ահաւասիկ մտիկ ըրէք մարգարէին խօսքերը. Գլուխ 53, համար 4,

5. «Նա զմեղս մեր բառնայ և վասն մեր չարչարի, և մեք համարեցաք զնա ի ցաւս և ի հարուածս և ի չարչարանս իբրեւ յԱստուծոյ: Բայց նա վիրաւորեցաւ վասն մեղաց մերոց, և պատժեցաւ վասն մերոց անօրէնութեանց. խրատ խաղաղութեան մերոյ ի նմա, և նորա վիրօքն բժշկեցաք»: Կարծես թէ պատմութիւն մ'է՝ որ կը կարդանք և ոչ թէ մարգարէութիւն մը, որ տեղի ունեցած է 800 տարի առաջ:

11.

ՎԱՐՔ, ԶԱՐԶԱՐԱՆՔ ԵՒ ՄԱՀ
ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

— Դեռ ըսպէ մ'ալ սպասեցէք, սիրելի Ուրալդոս, և պիտի տեսնէք ինչ ճշդութեամբ, ինչ մանրամասնութեամբ մարգարէացուած է մեր Փրկչին չարչարանքը և մահը, մեր հաւատքին գլխաւոր առարկան: Եւ Յիսուսի իբրեւ Մեսիա Երուսաղէմ փառաւոր մուտքէն սկսելով պիտի ըսեմ, որ զայս իսկապէս մարգարէացած էր Զաքարիա մարգարէն, որ յետոյ Ս. Ղուկասու Աւետարանին մէջ պատմւած է:

— Տէր ժողովրդապետ, Զաքարիա մարգարէն... ներեցէք որ կ'ընդհատեմ հարցմամբ մը որ ծաղրալից պիտի թուի, մարգարէն կը նախատեսէ՞ նաեւ Յիսուսի Քրիստոսի յաղթանակաւ Երուսաղէմ մտած ժամանակը, իշու վրայ նստիլը:

— Ի հարկէ, կարդացէք Զաքարիա Գլուխ 9, համար 9., և պիտի տեսնէք որ կը խօսի թէ ինչպէս մեր Տէրը պէտք էր իշու վրայ նստիլ. «Ուրախ լեր յոյժ, դուստր Սիոնի: Ահա՛ թագաւոր քո գայ առ քեզ, արդար և փրկիչ, նոյն հեզ և հեծեալ ի վերայ իշոյ և յաւանակի նորոյ»: Նմանապէս, ընդդէմ՝ Նազովրեցւոյ դաւադրութիւնը, յարեց ժողովրդապետ քահանան, թագաւորներու և ժողովրդոց դաւաճանութիւնը իրեն դէմ՝ գուշակուեցաւ թագաւոր մարգարէէն այն բառերով, զորս Սաղմոսին մէջ կը կարդանք, Գլուխ Բ., համար 2. «Յանդիման եղեն թագաւորք երկրի, և իշխանք ժողովեցան ի միասին վասն Տեառն և վասն Օծելոյ Նորա»: Նոյնպէս այն բառերը զորս կը տեսնենք, Սաղմոս Գլուխ 21, համար 17. «Շուրջ եղեն զինեւ շունք բազումք, և ժողովք շարաց պաշարեցին զիս»:

— Բայց, դիտել տուաւ երիտասարդը, իրեն աշակերտներէն մէկը չէ՞ր որ մատնեց աստուածային փրկիչը և ծախեց զայն թշնամիներուն երեսուն դահեկանի:

— Այո՛, այս երկու հանգամանքներն իսկապէս նշանակուած են: Մտիկ ըրէք ինչ կ'ըսէ Վաւիթ. Սաղմոս 40, համար 11., Յուդայի մատնութեան վրայօք իրականութիւն գտնելէ հազար տարի առաջ. «Որ ուտէր ընդ իս հաց, յաճախեաց առնել ինձ խաբէութիւն»: Զաքարիան եւս երկնային լուսով լուսաւորուած՝ կը նախատեսէ՝ 30 արծաթի վաճառուիլը: Մտիկ ըրէք իր խօսքերը հոս՝ մետասանելորդ գլխոյ երեքտասաներորդ համարին մէջ. «Եւ

կշռեցին զվարձս իմ երեսուն արծաթի»։ Հոս կ'ական-
արկէ մարգարէն երկնային Հովուին կեանքի գինը,
պատմելով առակը կամ տեսիլքը հովուի մը՝ որ իր
ոչխարներէն մերժուած է և գնահատուած է իր
արժէքը երեսուն արծաթի չնչին գումարով։

— Բաւական է, բաւական է տէր ժողովրդա-
պետ, համոզուած եմ և յաղթահարուած Յիսուսի
Քրիստոսի վրայօք եղած մարգարէութեանց։ Ասկէ
զատ կ'ուզեմ որ ինծի ըսէիք...

— Բայց ոչ, պարոն, կ'ուզեմ լմնցնել այժմ,
լաւ ո՞՞հ չէ սկսիլ բան մը և կէս թողուլ։ Եթէ զիս
չընդհատէք մէկը միւսին ետեւէն, Յիսուսի Քրիս-
տոսի չարչարանաց և մահուան վերաբերեալ մար-
գարէութիւնները համառօտօրէն կ'ըսեմ։

Դուք գիտէք որ Յիսուս անարգուեցաւ իր ա-
նագորոյն թշնամիներէն, սուտ վկաներէ ամբաս-
տանուեցաւ, բարբարոսաբար ձաղկուեցաւ։ Բարւոք.
Դաւիթ այս ամէնը արդէն մարգարէացած էր։ Գող-
գոթայի վրայ զինուորները հանդերձները բաժնեցին,
և պատմութեան ժամանակ վրայ վիճակ ձգեցին։ Արդ, սաղ-
մոսերգուն տասը դար առաջ կը տեսնէր այս պա-
րագան և կ'ըսէր Սաղմոսի Գլուխ 21, 19 համարին
մէջ. «Բաժանեցան զհանդերձս իմ ի մէջ իւրեանց
և ի վերայ պատմութեան իմոյ վիճակս արկանէին»։
Եսայի մարգարէն նախագուշակեց՝ նոյնիսկ ամենա-
չարագործ սինքորներու հետ դնելնին, անողորմ և
տմարդի հարուածները և թքալից նախատինքները
զոր երեսին կը նետէին։ Մտիկ ըրէք ինչպէս կը
բացատրէ. Գլուխ 53, համար 12. «Եւ ընդ անօրէնս

Համարեցաւ, և նա զմեղս բազմաց վերացոյց և վասն անօրէնութեանց նոցա մատնեցաւ»։ Դարձեալ Պլ. 50 Համար 6. այսպէս կը մարգարէանայ. «Զթիկունս իմ ետու ի հարուածս, և զծնօտս իմ յապտակս, և զերեսս իմ ոչ դարձուցի յամօթոյ ընդ երեսս թքանելոյ»։ Եւ լեղի քացախ խմելը խաշի դառն ցաւոց հետ, Դաւիթ նախատեսած էր. Սաղմոս Պլուխ 68, Համար 22. «Ետուն ի կերակուր ինձ լեղի, և ի ծարաւ իմ արբուցին ինձ քացախ»։ Եւ Սաղմոս 21 Պլուխ, 18 Համար կը գրէր. «Ծակեցին զձեռս իմ և զոտս իմ, և թուեցին զամենայն ոսկերս իմ»։ Յիսուսի Քրիստոսի մահը գուշակեց Դանիէլ. Պլ. 9, Համար 26. «Եւ յետ վաթսունևերկու եօթներորդաց բարձցի օծութիւնն, և իրաւունք ոչ իցեն ի նմա»։

— Ասոնք, խօսք առաւ Ուրալդոս, ապշահար և յայտնապէս յաղթահարուած, տեսնելով այնքան ճշգրտութեամբ կատարուած Մեսիայի՝ Յիսուսի Քրիստոսի վերաբերեալ մարգարէութիւնները, կը խոստովանիմ սիրելի ժողովրդապետ, որ ասոնց ճշմարտութեան հաւատալու դժուարութիւն չունիմ։

12.

ՀԱՒԱՏՔԻ ՈՒՐԻՇ ԶՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆՅ ՎՐԱՅ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

— Ներեցէք, եթէ դուք կ'ուզէք բոլորովին յաղթանակած ելլել այս վիճաբանութենէն, պէտք

է ինծի ցոյց տաք թէ գուշակուած են մեր հաւատաքի միւս ճշմարտութիւններն ալ, զորս եկեղեցին կը սորվեցնէ: Քիտեմ որ բաւական է եթէ մէկ մարգարէութիւն մ'իսկ լրացած ըլլայ, ի հաստատութիւն ճշմարիտ և Աստուծոյ յայտնուած հաւատքին. բայց և այնպէս շատ դո՛հ պիտի մնամ:

— Շատ աղէկ, ըսաւ քահանան, ես կ'ուզեմ բաւականութիւն տալ ձեր այս փափաքանաց, մանաւանդ թէ նախատեսած էի առանց մարգարէ ըլլալու: Այս Աստուածաշունչ գրքին մէջ մնացած նշանները զոր կը տեսնէք, ցոյց կու տան որ ուրիշ փաստեր ալ ունիմ այս սոսկալի վիճաբանութեան մէջէն յաղթանակաւ ելլելու համար:

Նախ և առաջ, Յիսուսի Քրիստոսի մահուընէ վերջը, մենք կը հաւատանք իր անճառելի Յարութեան: Արդ, մտիկ ըրէք թէ ինչպէս Եսայի զայս մարգարէացաւ երբ կը հաստատէր որ Յիսուսի Քրիստոսի գերեզմանը պիտի փառաւորուի: Ահաւասիկ իրեն խօսքերը. Գլուխ ԺԱ. համար 10. «Եւ եղիցի հանգիստ նորա պատուով»: Իսկ Դաւիթ աւելի յայտնապէս գուշակեց. Գլուխ ԺԸ. համար 10. «Ձի ոչ թողցես զանձն իմ ի դժոխս և ոչ տացես սրբոյ քում տեսանել զապականութիւն»: Թէ Յիսուս Քրիստոս պիտի ըլլար ծայրագոյն քահանայապետ, նոյնպէս մարգարէացաւ Դաւիթ. Սաղմոս 109, համար 5. «Դու ես քահանայ յաւիտեան ըստ կարգին Մելքիսեդեկի»:

— Ի՛նչ կը վերաբերի քահանայից, ընդհատեց Ուրալդոս, ասոնց պատարագ մատուցանելն ալ գուշ

շակուած է: Գրեթէ գրեթէ պատրուակ մը բաւական է ինծի՝ տօնի օրեր պատարագ տեսնելու պարտականութենէ ազատելու: Տէր ժողովրդապետ, կը տեսնեմ զձեզ մտատանջ և ջղայնացած կը դարձնէք Սուրբ Գրքի թղթերը, խոստովանեցէք որ այժմ յաղթուեցաք և զէնքերը վար դրէք:

— Սիրելիս, զէնքը վար դնելու համար շատ բան կ'ուզէ: Ձեր հարցումը ինծի յիշեցնել կուտայ 1870 թուականէն վերջ տիկնոջ մը ըրած յայտարարութիւնը, ըստ որուն՝ քանի որ պապը Հռովմայ չի շխտէր պարտականութիւն չկայ պատարագ տեսնելու: Խեղճը, ան ալ պատրուակ մը կը փնտռէր: Եւ դուք կը տեսնէք ինչ տգիտութիւն մէկ բան միւսին տեղ առնել: Գիտցէք նաեւ որ պատարագի սուրբ Զոհի հաստատութիւնը, անոր մատուցումը բոլոր աշխարհիս վրայ՝ Մաղաքիա մարգարէն մարգարէացաւ. Գլուխ Ա. համար 11. «Զի յարեւելից մինչեւ ի մուտս արեւու փառաւորեալ է անուն իմ ի մէջ ազգաց, և յամենայն տեղիս մատչին խունկք անուան իմոյ և պատարագ սուրբ, զի մեծ է անուն իմ ի հեթանոսս, ասէ Տէր Ամենակալ»: Այս բառերով նախագուշակուած է արիւնաթաթաւ զոհերու ջրնջումը և հաստատութիւնը նոր զոհի մը միշտ անարատ, միշտ անբիծ, միշտ հաճոյական Աստուծոյ, պատարագ մը որ ամենուրեք և ամէն ազգաց մէջ պիտի մատուցուի: Այս զոհը իսկապէս Յիսուսի Քրիստոսի Մարմնոյ և Արեան Զոհն է, նուիրուած անգամ մը իրմէ խաչին վրայ, և վերանորոգուած Եկեղեցւոյ մէջ, ըստ հրամանի մեր Տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի. «Զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի»:

— Այլեւս բոլորովին պարտուեցայ, տէր ժողովրդապետ:

— Կեցէք, դեռ չի բաւեր. կը յիշեմ որ մեր Սուրբ Գրոց ուսուցիչը երբ այս մարգարէութիւնը կը բացատրէր, թէեւ լատին Վուկասթայի մէջ «Պատարագ սուրբ» կը կարդանք, եբրայական բնագրին մէջ կը նշանակէ իսկապէս *anachoritis* հացի, ցորենի, ալիւրի, գինիի, ուր մարգարէն յայտնապէս կ'ականարկէ այն զոհը զոր նուիրած է Մելքիսեդեկ՝ տիպար մեր աստուածային Փրկչին:

13.

ՀԱՒԱՏՔԻ ՎԵՐՋԻՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ԿԱՆԽԱԳՈՒՇԱԿՈՒԱԾ

— Կը կրկնեմ, տէր ժողովրդապետ, որ զիս ի սպառ զէնընկեց ըրիք և յաղթեցիք: Սակայն վերջին ապաստան մ'ալ ունիմ: Յիսուսի Քրիստոսի Համբարձումը, իւր երկրորդ գալուստը, դատաստանի օրը, Հոգւոյն Սրբոյ գալուստը, մեղքերուն թողութիւնը, բոլորն ալ ճշմարտութիւններ են որոնց կը հաւատանք, բայց խնդրեմ, ըսէք, անոնք ալ կանխագուշակուած են:

— Անշուշտ. և վերջնական յաղթանակը տանելու համար կ'ուզեմ մաս առ մաս մէջ բերել այս մարգարէութիւնները: Կը սկսիմ Յիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ յերկինս համբարձումէն՝ յետ իր աստուածային առաքելութիւնը երկրիս վրայ կա-

տարելու: Դաւիթ իր մարգարէական աչքով շատ դարեր առաջ տեսաւ Յիսուսի Քրիստոսի փառաւոր մուտքը երկինք. ահա իր խօսքերը. Սաղմոս ԻԳ. համար 9. «Համբարձէք իշխանք զդրունս ձեր ի վեր, համբարձցին դրունք յաւիտենից և մտցէ թագաւոր փառաց... Տէր զօրութեանց, սա ինքն է թագաւոր փառաց»: Յովէլ մարգարէացաւ անոր երկրորդ դաւլուստը ընդհանրական դատաստանի օրը. Պլուխ 3, համար 12. «Զարթիցեն և ելցեն ամենայն ազգք ի ձորն Յովսափաթու, զի անդ նստայց դատել զամենայն ազգս շուրջանակի»: Հոգւոյն սրբոյ գալուստն ալ մարգարէացաւ նոյն մարգարէն, որ Պլուխ Բ. համար 28 այսպէս կ'արտայայտուի, խօսեցնելով նոյն ինքն զԱստուած. «Հեղից յոգւոյ իմոյ ի վերայ ամենայն մարմնոյ. և մարգարէասցին ուստերք ձեր...»: Տարակոյս չկայ որ մարգարէն հոս կը նկարագրէ Հոգւոյն Սրբոյ հրաշալի հեղումը, թոյլ տուէք որ այսպէս անուանեմ, հաւատացելոց վրայ: Պենտեկոստէի օրը Ս. Պետրոս վերնատունէն ելլելով միւս առաքելոց հետ, քարոզելու համար ամէն լեզուով, Հոգւոյն Սրբոյ գալստենէն վերջը, հիացման մէջ սքանչացուց և պապանձեցուց բոլոր ժողովուրդը: Սակայն եղան ոմանք, որ զիրենք ծաղրելու համար կ'ամբաստանէին զանոնք ըսելով թէ՝ քաղցուով գինովցած են: Իսկ Ս. Պետրոս ի՞նչ ըրաւ Հոգւոյն Սրբոյ գալուստը ցուցնելու համար. Յովելայ մարգարէութիւնը մէջ բերաւ և կէտ առ կէտ բացատրելով, ապացուցուց թէ սոյն մարգարէութիւնը ճիշդ այն օրը կ'ունենար իր կատարումը: Արդ ըզ-

ձեզ համոզելու համար, որ նախագուշակուեցաւ նաև
մեղաց թողոքիչնը, որ նախ մկրտութեամբ կը ստա-
ցուի և յետոյ ապաշխարութեան խորհրդով, ձեզի
երկու մարգարէ պիտի մէջ բերեմ, Չաքարիա և
Եղեկիէլ: Կանխատեսած էր Չաքարիա և կ'աւե-
տարանէր. Գլ. ԺԳ. համար 1. «Յաւուր յայնմիկ
եղիցի ամենայն տեղի բացեալ տանն Դաւթի՝ ի փո-
փոխումն և ի սրսկումն, և վասն բնակչաց Երու-
սաղէմի լուացումն ի մեղաց»: Այս աղբիւրը ուր
պիտի լուացուին մեղաւորք իրենց ամենազազրելի
աղտեղութիւններէն, ճշդիւ՝ Մկրտութեան ջուրն է,
որուն մէջ մարդս կը վերածնի ի Յիսուս Քրիստոս,
հանդիսանալով անդամ հոգեւոր Երուսաղէմի, որդի
Աստուծոյ և ժառանգորդ արքայութեան: Իսկ Եղե-
կիէլն, Գլուխ 36, համար 25, այսպէս կը գրէ.
«Եւ ցանեցից ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, և սրբես-
ջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց, և յամենայն
կռոց ձերոց սրբեցից զձեզ»: Յայտնի է որ հոս հա-
սարակ լուացման մը մասին չէ մարգարէին խօսքը,
նիւթական ջրի, այլ ընդհակառակն լուացումի մը,
ջուրի մը՝ որ ներքին մաքրութիւն մը պիտի գործէր:
Ահա՛ ուրեմն, սիրելի Ուրալդոս, մարգարէութեանց
շարքը որ կը վերաբերին մեր սուրբ հաւատքի գըլ-
խաւոր կէտերուն: Դուք տեսաք այս երեկոյ որ
գրեթէ բոլոր Հաշատաւքը, որ հանգանակ առաքելոց
ալ կ'ըսուի, անոնցմէ շարադրուած ըլլալուն պատ-
ճառաւ, և որ կը կազմէ մեր սուրբ կրօնքի ճշմար-
տութեանց, դարերով առաջ ամփոփումը կանխա-
գուշակուած է: Եթէ ուրեմն այն ճշմարտութիւննե-

ըը որոնց կը հաւատանք, և Աւետարանի պատմութիւնները յայտնապէս նախագուշակուեցան, որ միայն Աստուած կրնար նախատեսել տալ, վասն զի մարդիկ միայն մարդկային ուժերով անկարելի էր որ կարենային մինչեւ այդ կէտին հասնիլ, յայտնի է, ուրեմն, թէ բոլոր մեր հաւատքի նիւթը Աստուած կ'ուզէ և կը հաստատէ, իրեն խօսքն է, աստուածային յայտնութիւնն է: Պարոն Ուրալդոս, արդքանի որ ստուգեցինք աստուածային յայտնութեան գոյութիւնը, ուրիշ բան չի մնար ընելու՝ եթէ ոչ ընդունիլ զայն: Վասն զի, եթէ Աստուած կը յայտնէ ճշմարտութիւնները և այն կերպը՝ որով կ'ուզէ որ յարգուի մարգարէն, իրաւունք ունի որ իրեն հաւատանք և հպատակինք:

14.

ՅԱՂԹԱՆԱԿ ԵՒ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

— Սիրելի ժողովրդապետս, յարեց երիտասարդը, կը խոստովանիմ յայտնապէս՝ որ մտքէս բնաւ չէի անցուցած թէ Աստուած գուշակել տուած ըլլար մարգարէից ձեռքով բոլոր մեր հաւատքը՝ այսպիսի ճշգրիտ և զարմանալի կերպով: Շնորհակալ եմ ի սրտէ ձեր ինձ ըրած բարիքին համար: Ասկէ վերջը երբ մեր կրօնքի մասին չար խօսիլ լսեմ, երբ լսեմ թէ քահանայից գիւտ են ճշմարտութիւնները որոնց հաւատալ կու տան, այլեւս գիտեմ թէ ինչ

պատասխանելու եմ. այս երեկոյեան ճառը կամ վիճարանութիւնը խորապէս տպաւորուեցաւ իմ մէջս: Եւ երբ հաւատոյ մասին տարակոյս մ'ունենամ, լաւ համոզուած ըլլալով որ Եկեղեցիէն մեզի առաջարկուած հաւատքի մասերը նոյն ինքն Աստուծոյ յայտնուած են և ոչ թէ մարդերէն հնարուած, այն ատեն պիտի վանեմ ամէն տարակոյս, պիտի հաւատամ հաստատապէս, հիմնուելով Աստուծոյ անսահման իմաստութեան և ճշմարտութեան վրայ:

— Կեցցէք Ուրալդոս, ձեր այս գեղեցիկ եզրակացութեան, գործնական եզրակացութեան համար զոր կը քաղէք մեր այս երեկոյեան խօսակցութիւններէն: Դուք այժմ լաւ հմտացած այս կարեւոր կէտին շուրջ, կրնաք ըստ պարագաներու բերման պատասխանել համարձակութեամբ. «Այս ճշմարտութիւնները սորվեցայ Եկեղեցիէն որ մեր մայրն է և ուսուցիչն է ամէն ճշմարտութեան, և թէ Եկեղեցւոյն յայտնած է ինքն Աստուած»:

15.

ՍՈՒՐԲ ՌՈՄԱՆՈՍ

ԵՒ ԿԱԹՆԿԵՐ ՄԱՆՈՒԿԸ ՈՐ ԿԸ ԽՕՍԻ

Ձեզի պատմել կ'ուզեմ դէպք մը Ս. Ռոմանոսի մարտիրոսութեան ժամանակ տեղի ունեցած, աւելի լաւ համոզուելու և խրախուսելու համար, վստահօրէն և համարձակութեամբ կրկնեցէք այն գեղեցիկ խօսքերը՝ զոր արտասանեց մանուկ մը հրաշքով — քրիստոնեայ մանուկ մը: Ս. Մարտիրոսը, հրամանաւ

ամբարիշտ Ասկլէպիադէս կուսակալին, սոսկալի և անգութ տանջանաց ենթարկուած էր: Շատ անգամ մարտիրոսը փորձեց ըմբռնել տալ անոր իր հաւատաքին ճշմարտութիւնը և օրինաւորութիւնը, որպէս զի դարձնէ զինքը ճշմարտութեան գիրկը. բայց ի զուր: Այն ատեն, գրեթէ մոռցած իր անտանելի տանջանքները, ուղեց վերջին փորձ մ'ալ ընել զայն դարձնելու համար, աղօթելով Աստուծոյ որ հրաշք մը գործէ: Եւ դառնալով առ Ասկլէպիադէս՝ ըսաւ.

— Քանի որ իմ խօսքիս չես հաւատար, հարցուր այն անմեղ մանկան՝ զոր կը տեսնես հոն իր մօր գիրկը: Հարցուր անոր, և այն բերնէն զոր չի կրնար ստել պիտի լսես ճշմարտութիւնը:

Մատնանիշ ցուցուած մանուկը իր տարիքին համաձայն անկարող էր խօսելու. ներկաներու երեսին վրայ կը փայլէր անհամբերութիւն մը տեսնելու հրաշքը. բոլորն ալ դարձած էին դէպի մանուկը, երբ նա սիրալիր հայեացք մը ձգելով իր մօրը, կը դարձնէր իր աչքերը բազմութեան վրայ, և նայելով երկինք, բարձր և հաստատուն ձայնով մը արտասանեց այս բառերը.

— Այո՛, Քրիստոս ե ճշմարիտ Աստուած:

Ամէնքն ալ պապանձած էին և ապշած զարմանքէն: Սակայն չարագործ կուսակալը չուղելով տակաւին յաղթուած համարել ինքզինքը՝ հարցուց մանկան.

— Ո՞վ սորվեցուց քեզի այդ բանը:

— Ինձի մայրս, իսկ մօրս ալ Աստուած, պատասխանեց մանուկը.

Ահա, այն գեղեցիկ պատասխանը զոր պէտք են տալ բոլոր քրիստոնեաները երբ իրենց հաւատքի մասին հարցուն։ Մեզի Եկեղեցին ըսաւ, պէտք են ըսել համարձակ կերպով, և մեր մօր՝ Եկեղեղեցւոյն ալ ինքնին Աստուած։

16.

ՅԱՂԹԱԿԱՆ ՔԱՅԼԵՐԳԸ

Այս խօսքերուն՝ ընդհանուր կեցցէ մը բարձրացաւ դահլիճին կամարին ներքեւ. բոլորն ալ համոզուած էին, և զարմացած գեղեցիկ և սիրելի ատենաբանութեան՝ որուն ներկայ եղած էին։ Ուրազդոս չէր դադրէր կրկնելէ որ շատ ուրախ էր յաղթուած ըլլալուն համար Տէր Անսելմոսի փատերէն. կը միացնէր իր ձայնը բոլոր բազմականաց աղաղակին հետ, յայտնելով անոր իրեն շնորհակալիքը։ Յետոյ նստաւ դաշնամուրին առջեւ՝ և զարմացումի ու ընդհանուր խանդավառութեան մէջ վառվռուն եղանակաւ նուագեց «Aida»ի յաղթական հրաշալի քայլերգը։ Աղմկալից ծափահարութիւններ խափանեցին նուագի վերջին բառերը, և երեւեցաւ իսկոյն փրփրալից ջերմօղին, համեղաճաշակ կարկանդակներ և անուշեղէններ հրամցուեցան ի պատիւ պարոն Թովմասին, աւելի լաւ տօնելու համար տէր ժողովրդապետի յաղթանակը։ Շարունակուեցաւ տակաւին խօսակցութիւնը, և վերջապէս ուրախ բարեմաղթութիւններով և շնորհաւորութիւններով, և

յետ կրկին ու արտագին շնորհակալութեանց իւրաքանչիւր ոք մեկնեցաւ, գոհ և ուրախ ըլլալով շահաւետ կերպով անցուցած ըլլալուն՝ այս գեղեցիկ երեկոյթը:

17.

ՀԱՒԱՏԱՄՔԸ

ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ ՄԱՐԳԱՐԵՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ

Սիրելի ընթերցող, ներկայ եղար դու ալ վիճարանութեան և լսեցիր բարի ժողովրդապետէն մարգարէութիւններու բացատրութիւնները, տեսարիւր առաջարկութեան ճշմարտութիւնը, որ այնքան կը զօրացնէ մեր հաւատքը, թէ ինչպէս ամէն ճշմարտութիւն նախագուշակուած է: Սակայն նիւթը դեռ վերջացած չէ, վասն զի մեր «Հաւատամքը» ոչ միայն քարոզուեցաւ, այլ և մարգարէութիւններով հաստատուեցաւ:

Եւ յիրաւի, Յիսուս Քրիստոս ուզելով մեզմէ կատարեալ հաւանութիւն իրեն սորվեցուցած ճշմարտութեանց, ուզեց նաեւ հաստատել զանոնք սքանչելի գուշակութիւններու կատարումով, մարգարէութիւններու ճշգրիտ իրագործութեամբ: Ուստի եթէ նոյն իսկ վայրկեան մը չնկատենք իր աստուածութիւնը, իր մարգարէութիւնները հրաշապէս կը հաստատեն այն հաւատքը՝ որուն ի նպաստ քարոզուեցան: Ուստի, երբ մենք ուզենք Յիսուս Քրիստոսը իբրեւ պարզ մարգարէ մը նկատել, լոկ իր

մարդարէութիւններէն իսկ կրնանք զօրաւոր փաստ
հանել, ապացուցանելու համար թէ մեր հաւատքը
աստուածային յայտնութիւն է:

Յիսուս Քրիստոս կանխագուշակեց Յուդայի
մատնութիւնը, Պետրոսի երրեակ ուրացութիւնը,
իր աշակերտաց զինքը լքանելը, իրեն ձերբակա-
լումը: Գուշակեց իր շարշարանքը, խաչուիլը և իր
մօտալուտ մահը, իր յարութիւնը և փառաւոր համ-
բարձումը յերկինս: (Մարկ. Գլուխ Ժ. համար 33):
«Ահաւասիկ ելանեմք յԱրուսաղէմ, և որդի մարդոյ
մատնեսցի քահանայապետիցն և դպրաց, և դատես-
ցեն զնա ի մահ, և մատնեսցեն զնա հեթանոսաց և
կատակեսցեն զնովաւ, և հարկանիցեն զնա, և թքա-
նիցեն ի նա, և սպանցեն, և յերիր աւուր յարի-
ցէ»: Դարձեալ, կանխագուշակեց, մարդկային ամէն
նախատեսութենէն վեր, իր հաւատքին հաստատու-
թիւնն ու ծաւալումը և թէ իր մահով բոլոր մար-
դիկ իրեն պիտի քաշէ: Անխաւ իմացուց իրեն
աշակերտներուն թէ հրաշք պիտի գործեն ի հաս-
տատութիւն իր վարդապետութեան, և թէ Հոգւով
սրբով պիտի լեցուէին, թէ պիտի նախատուէին,
հալածուէին և մեռնէին: Մարգարէացաւ նաեւ հրէից
մերժուիլը և հեթանոսաց դարձը ի հաւատս, թէ-
պէտեւ ասոնք զրկուած էին հրէից ունեցած նպաստ-
ներէն: Մարգարէացաւ թէ իր Ակեղեցին հաւատա-
րիմ պիտի ըլլար և պիտի տարածուէր մինչեւ աշ-
խարհիս վերջին ծայրերը, և պիտի տեւէ մինչեւ ի
կատարած աշխարհի, հակառակ հալածանքներու,
զայթակղութեանց, կռիւներու և հերձուածոց:

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

Օր մը քարի Յիսուսը, աղէկէզ ցաւով մը, որ արտացոլաց և յայտնուեցաւ իր աստուածային դիմագծին վրայ, մարգարէացաւ Երուսաղէմի կործանումը: Եթէ նոյն իսկ մարդկօրէն կարելի ըլլար ապստամբութիւն մ'ալ գուշակել, պատերազմ մը, նկատի առած՝ Եբրայեցւոց խստապարանոց և յամառ ընթացքը և Հռովմայեցւոց հանրածանօթ խստութիւնը, Աստուծմէ զատ ո՞վ կրնար յայտնել մանրամասն պարագաներ: Եւ սակայն, Յիսուս Քրիստոս մարգարէացաւ ամենավստահ կերպով այն նշանները, որ պիտի կարապետէին այս մեծ պատահարին, և ամէնքն ալ իրագործուեցան, ինչպէս որ կը վկայեն նշանաւոր պատմագէտներ, Յովսէպոս, որ հրէայ էր և ականատես վկայ, և հեթանոս նշանաւոր պատմիչներ, Կուռնէլիոս Տակիտոս և Սուետոնիոս: Եւ մարգարէացաւ ուրեմն, թէ պիտի գայ ժամանակ՝ յորում թշնամիք խրամներով պիտի պաշարեն Երուսաղէմը և պատնէշներով պիտի շրջապատեն, պիտի կործանեն քաղաքը և բնակիչները և իր ընդարձակ շրջապատներուն մէջ քար քարի վրայ պիտի չմնայ որ չխորտակուի, վասն զի չճանչցաւ ժամանակը յորում իր Աստուածը իրեն կ'այցելէր: Արդ, ի՞նչպէս կարելի էր բնական միջոցաւ այս ամէնը նախատեսել: Ո՞վ կրնար առանց աստուա-

ծային յայտնութեան հաստատել, որ երկնքի բարկութիւնը պիտի յայտնուէր այսպիսի ականերեւ և սոսկալի եղանակաւ: Թէ տաճարը, որ ամենաթանկագին գլուխ գործոց մ'էր գեղարուեստի, պիտի կործանուէր: Թէ Եբրայեցիք պիտի սպաննուէին, և կոտորածէ ազատուածները ամենայն աշխարհ ցըրուելով գերի պիտի երթային ընկճուած իրենց գաղթականութեան մէջ: Սակայն և այնպէս Յիսուսի մարգարէութիւնը բառ առ բառ կատարուեցաւ: Բաւական է կարդալ Յովսէփ Փլաւիոսի և Տակիտոսի պատմութիւնը, որոնք յիրաւի վստահելի հեղինակներ են, հասկնալու համար թէ ինչպէս Հռովմայեցիք անգթօրէն կը վարուէին Հրէից հետ Յիսուսի Քրիստոսի մահէն 37 տարի վերջը, որ է 70 ըստ մեր թուականին: Բաւական է ըսել՝ թէ մէկ միլիոնէն աւելի միայն մեռան սովէն, ժանտախտէն և արտաքին թշնամեաց անգթութենէն, ինչպէս և ներքիններու կատաղութենէն: Դարձեալ աստուածային պատուհասը Հրէից դէմ այնպէս յայտնի եղաւ, որ Տիտոս իսկ տեսաւ Աստուծոյ վրէժխնդիր ձեռքը և չուզեց ընդունիլ յաղթութեան պսակները և մերձակայ քաղաքներու և գաւառներու խնդակցութիւնը՝ ըսելով թէ ինքը միայն աստուածային վրէժխնդրութեան գործիք հանդիսացած է. «Ես չյաղթեցի, կ'ըսէր, Աստուած յաղթեց Հրէից դէմ զայրացած»:

Ամէն բան կործանեցաւ, կը գրէ Յովսէփ Փլաւիոս, պաշարման և Երուսաղէմի գրաւման ատեն. «Պաշարումը տեւեց չորս ամսէն աւելի և հոն ջար-

դուեցան մէկ միլիոն և հարիւր հազար Հրէայ»։ Տիտոս կ'ուզէր ամէն գնով տաճարը պաշտպանել իբրեւ գեղեցիկ յուշարձան մը ի պատիւ կայսրութեան, բայց զինուոր մը մղուած աստուածային ներշնչումէ, (ինչպէս որ կ'արտայայտէ Ֆլաւիոս պատմագիրը) առնելով վառուած խանձող մը՝ իր ընկերներուն կռնակին վրայէն բարձրացաւ և բաց պատուհանէ մը ներս նետեց. քիչ ատենէն ամէն կողմէ բոցը կը շրջապատէ տաճարը, և այն անգնահատելի ու մեծղի յուշարձանը կը կործանի։ «Աստուած, կը գրէ Յովսէփ Ֆլաւիոս, երկար ժամանակէ ի վեր այն տաճարը կրակի դատապարտած էր»։ Երուսաղէմէն մնացին միայն ցաւալի բեկորներ, և երբ չորրորդ դարուն՝ Կոստանդիանոսի գահուն բարձրացաւ ուրացող և իմաստասէրն Յուլիանոս, ուզեց սուտ հանել վերոյիշեալ մարգարէութիւնը, սկսելով Երուսաղէմի տաճարին վերաշինութիւնը։ Վերաշինութեան գործը սկսաւ Անտիոքացի Ալիպիոսի հրամանատարութեան ներքեւ, բայց հազիւ թէ սկսած էին հիմը դնել՝ ահա այն մնացած փոքրաթիւ քարերը սկսան շարժիլ, երկիրը ցնցուեցաւ սոսկալի կերպով, և ամէն կողմէ կրակէ բոցեր ելան, այնպէս որ ստիպուեցան ձեռնարկը թողուլ։ Այսպէս, հաւատքի թշնամիի մը ձեռքով, ճշգրտեցաւ կատարելապէս և կէտ առ կէտ, այն մնացած սակաւաթիւ քարերու շարժումով, Յիսուսի Քրիստոսի մարգարէութիւնը, այսինքն թէ՛ քար քարի վրայ պիտի չմնայ Երուսաղէմի մէջ։

Այս վերջին դէպքը կը պատմեն մեզի սուրբ

Ամբրոսիոս, սուրբ Յովհաննէս Ռսկերեբան, սուրբ Գրիգոր Նազիանզացի և մասնաւորապէս Ամմիանոս Մարկելլինոս հեթանոս պատմագիրը և պաշտօնեայն սոյն Յուլիանոս ուրացողի, ստուգիւ վստահելի հեղինակ մը: Նաեւ Ռաբբի Ճէդալիահ Յովսէփը Յիգայեան հնգետասաներորդ դարուն մատենագիր՝ կը հաստատէ այս աղիողորմ դէպքը: Նոյն իսկ անհաւատ փիլիսոփաներ Բայնլ և Գիբբոն կը վկայեն այս հրաշալի դէպքի նկատմամբ, լուսաբանուած բազմաթիւ տեղեկութեամբ և քննադատութեամբ քանի մը բողոքական հեղինակներու:

19.

ԵՐԱՅԵՑԻՈՅ ՅՐԻՈՒՄԸ

Իսկ Երրայեցւոց ցրուելու մասին՝ մենք արդէն ականատես վկաներ ենք: Երուսաղեմի արիւնազանդ նուաճումէն վերջը՝ մնացած 97,000 Հրէաներէն՝ 17 տարեկանէն վար տղաք իբր գերի վաճառուեցան: Գնողն 30 հատը մէկ դենարի կուտային, իբր արժանի պատիժ այն նենգաւորներուն, որ 30 դենար տուին Յուդային, որպէս զի աշխարհի Փրկիչը իրենց յանձնէ մատնութեամբ: Մնացածներն ալ զբաղեցուցին Հռովմէական գաւառներու մէջ հրապարակական աշխատութեանց, և կամ որոշուեցան կրկէսի մէջ գազաններու հետ մրցելու: Յետոյ գերեալներու մէջէն եօթն հարիւր քաջարի երիտասարդներ ընտրեց Տիտոս, որոնք իր ի Հռովմ յաղթական մուտքը

աւելի փառապանծ պիտի հանդիսացնէին: Յիսուս տարի վերջ, Ադրիանոս կայսեր ժամանակ, անթիւ բազմութիւն մ'ալ վաճառուեցաւ և անոնց երկիրները անմշակ, խոպան, անապատ դարձան:

Տասնեւինը դարէ աւելի է որ այս ապերջանիկ ազգը, ինչպէս երբեմն Վայեն, ցրուած թափառական երկրիս վրայ առանց առաջնորդի, առանց տաճարի, առանց զոհի, առանց քահանայի, առանց սեղանի ամէն տեսակ պատիժներով հարուածուած, խստապարանոց յամառութեամբ որ ցայսօր կը տեւէ, իբրեւ թանձր քօղ մը իրենց աչքերուն վրայ, կամ լաւ եւս իրենց յամառ և մարմնասէր սրտին:

Ահա ուրեմն թէ ինչպէս հրաշալի կերպով Յիսուսի Քրիստոսի բոլոր մարգարէութիւնները կատարուեցան ի հաստատութիւն իր աստուածային վարդապետութեան, ինչպէս նաեւ Հին Ատակարանի բոլոր մարգարէից կանխագուշակութիւնները իրագործուեցան ի հաստատութիւն մեր հաւատքին, վասն զի Աստուած միայն կրնար հաղորդել այն գիտութիւնը, զոր ինքն միայն ունի:

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՀՍԿԱՅ ՀՐԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ

1.

ԳԻՏՈՒՆԸ ԵՒ ՏԳԷՏԸ

Առարկայի մը վեհութիւնը, գեղեցկութիւնը, կնճռոտ կազմութիւնը ստուգիւ աւելի մեծ զարմանք կը յարուցանեն այնպիսիներուն մէջ՝ որոնք կարող են ըմբռնելու այն շքեղութիւնը, և հիանալու այն գեղեցկութեան վրայ, ու ճանչնալու այն խճողեալ և դժուար խորհուրդը: Տխմարը, տգէտ մարդը կը տեսնէ, կը լռէ և յաճախ կը զարմանայ ուրիշներու ունեցած խանդավառութեան վրայ: Ռափայել Ուրբինացոյն մոգական վրձինէն ելած նկար մը, հըռչակաւոր Միքէլանճելոյէն քանդակուած աստուածային Ալիկիէրիի երգ մը, ստուգիւ հիացում և հաճոյք կը պատճառեն անոնց՝ որոնք աւելի ընդունակ են գնահատելու ձիրքերը, գերագոյն գաղա-

փարը և անյաղթ արուեստական արտայայտութիւնը։
Եւ ո՞վ արդարեւ լուրջ կը մնայ հիացումէն՝ անցնելով
վատիկանի կամարակապ սրահներէն, ուր կը
մաքառին իրարու հետ փառքը, հարստութիւնը,
արաբական զարդերու վեհութիւնը, պատմական նշ-
կարներու և խորհրդանշաններու զանազանութեամբ։
Ո՞վ արդեօք ճշգրիտ կերպով կ'ըմբռնէ այն երկնա-
յին գեղեցկութիւնը՝ զոր Ռաֆայել գիտցաւ տալ իր
տիրամայրներուն։ Ո՞վ կրնայ առանց զարմացման
մնալ Միքէլանճելոյի «Մովսէս»ի առջեւ, այն գեղ-
արուեստի և գաղափարի հրաշալիքին դիմաց, կեն-
դանի ճակտին, վառվռուն աչքերուն, բերնին և
բոլոր մարմնոյն շարժումներէն դիւթուած։ Ո՞վ կը
հիանայ դիտելով այն մեծղի գաղափարի յղացումը
ընդհանուր դատաստանին, նկարուած անորմէ՝ Մի-
քստեան մատրան մէջ։ Ո՞վ կը նկատէ այն հիանալի
գուգակշռութիւնը աստուածային կատակերգոչքեան
հետ, գաղափարի ամենաբարձր ծնունդը, բանա-
ստեղծական կարգաւորութիւնը, վեհը, խիստը, վը-
սեմը և դեռ ուրիշ սքանչելի բաներ ո՞վ կրնայ երե-
ւան հանել և ուսումնասիրել։ Եւ ի վախճան այս
երկար թուարկութեան ո՞վ է որ կարդալով աս-
տուածային կատակերգոչքիչնը կը հիանայ, նկատելով
զայն իբրեւ մարդկային հոգւոյ գլուխ գործոցներու
մինը, ո՞վ կ'անդրադառնայ հոն հեղինակին մատե-
նագրական և գիտական ամենախորին հմտութիւնը.
ո՞վ կրնայ ըմբռնել և ըստ արժանւոյն գովել յոգ-
նաթիւ այլաբանութիւնները։ . . . Տգէտը արդեօք,
թանձրամիտը, ո՞չ։ Աամիկը, անուսը կրնան օգտուիլ

բարդ մեքենայէ մը, քրթմնջելով, գուցէ և անիծելով հեղինակը որ գլխովին զերծ չէ ըրած մեքենան հսկողութենէն և մարդուս մասնական գործակցութենէն:

Տգէտ մարդը հազար անգամ կրնայ անցնիլ Ռաֆայելի պատկերազարդ դահլիճներէն, առանց կանգ առնելու պատկերի մը դիմաց, առանց ուշադրութիւն դարձնելու այն հիասքանչ զարդերուն: Տխմարը պիտի տեսնէ նկարուած սիրելիւաները և մարգարէները մեծ Ուրբինացիէն՝ Խաղաղութեան եկեղեցւոյ մէջ, պիտի տեսնէ Բօնարօթթիի արձանը «Գիշեր» և «Մտածոռքիչն», նոյնին «Փիեքա»ն. «Մովսէս»ը, որ կենդանի և խօսուն կը թուի. հռչակաւոր Բիզայի պատերազմին քղրանկարը, որուն վրայէն այնքան հռչակաւոր արուեստագէտներ ուսմունք ըրին և սորվեցան, բայց բիրտը բնաւ զարմացումի բացագանչութիւն մը պիտի չհանէ, և ոչ ալ դրուատեաց խօսք մը մեծասքանչ հանճարներուն և անոնց անհամեմատ գործերուն հանդէպ: Տեսէք այդ անմիտը. կը կարդայ աստուածային կատակերգոռքեան գլուխ գործոցը՝ յօրանջելով և զգալի ձանձրոյթով մը: Մեծարժէք գործի մը գեղեցկութիւնը, վեհութիւնը, հանճարեղ յօրինուածքը և դժուարին իրագործումը չէ՞ որ կը ցնցէ մտաւոր թմրութիւնը և հիացում կ'արթնցնէ անկիրթ հոգւոյ մը մէջ, մտքի մը մէջ, որ ամենէն տարրական ծանօթութիւններն անգամ կ'անգիտանայ:

2.

ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԶԱՐՄԱՆՔ Կ'ԱՐԹՆՑՆԷ

Ի՞նչ է ուրեմն, ո՛վ ընթերցող, որ կարող է տիրել հոգւոյն, զարմանք պատճառելով թէ իմաստուններուն և թէ տգէտներուն: Երկու բառերով պիտի պարզեմ զայն քեզ. — Մեծոքիւնը: Այո՛, իսկապէս մեծութիւնն է, անսահմանութիւնը, անհուն տարածութիւնն է, անչափ զանգուածը և անծայր միջոցն է, որ ի սրտի կը յարուցանէ հիացում և զարմանք թէ իմաստնոյն և թէ տգէտին: Երբ կը կարծուէր թէ երկինքը պարզ բիւրեղեայ գունդերէ կազմուած է և որուն վրայ հաստատուած են աստղերը, իբրեւ երերուն կայծեր, արդարեւ ոչ ոք կը հիանար: Բայց երբոր աստղաբաշխական գիտութիւնները զարգացան և ստուգուեցաւ թէ այդ լուրթ երկրագունդը պարզ մթնոլորտային շրջապատ մ'է որ կը պարփակէ երկիրս, երբ ասպացուցին թէ աստեղային անջրպետութիւնը անչափ և անսահման է, երբ աստղաբաշխները կրցան ցուցնել թէ աստղերը միլիոնաւոր արեւներ են անհունապէս մեծ քան մեր արեւը, որոնք կը փայլին իրենց յատուկ լուսովը ցրուած անսահման ու անըմբռնելի տարածութեան վրայ, այն ատեն ամենքը, ուսեալք և անուսք, ըսկըսան գիտել երկինքը և աստղերը անբացատրելի և զգալի զմայլանքով մը:

Երբ կը կարծուէր Անաքսագորասին հետ թէ

արեւը աստղ մ'է իր մակերեւոյթով Պեղոպոնեսէն ոչ շատ մեծ, ոչ ոք հմայքը կը զգար այդ «բնութեան մեծ մատակարարին», բայց երբ գիտնականները յետ ամենադժուարին հաշիւներու, այն եղրակացութեան յանգեցան թէ արեւը անհուն մեծութիւն մ'ունի, և թէ երկրէս մէկ միլիոն չորս հարիւր հազար անգամ աւելի մեծ է՝ ամենքն ալ հիացան իրաւամբ, նկատելով մոլորակային դրութեան այս կեդրոնին ահեղ մեծութիւնը:

Միայն արեւուն հեռաւորութիւնը երկրէս, եթէ ուզէինք ըսել թէ որքան ժամանակ հարկաւոր էր զայն կտրելու համար՝ աննկարագրելի զարմանք պիտի ազդէր: Եւ ստուգիւ, Գուլիելմոսի հաշւոյն համաձայն, ճեպընթաց շոգեկառք մը, որ ժամուան մը մէջ 50 մղոն կը կտրէ՝ 347 տարի պիտի դնէր կտրելու համար այն հեռաւորութիւնը ինչ որ լոյսը ամէն օր կը կատարէ 8 վայրկենի և 18 մաներկրորդի մէջ՝ և այն ատեն բիրտն ալ իրաւցնէ հիացումէն ապշած պիտի մնար: Եթէ դարձեալ այս հաշուէն վերջն ալ ըսուելու ըլլար տգէտներուն՝ թէ կան դեռ աստղեր արեւէն այնքան հեռու, որոնց լոյսը իրենց և երկրիս միջեւ եղած միջոցը կտրելու համար միլիոնաւոր տարիներ կը դնէ՝ պիտի հրաշանային այսպիսի անսահման ու անծայր հեռաւորութեան վրայ: Մինչեւ իսկ լուսինը, միակ հաւատարիմ արբանեակը երկրիս, համարուած էր տեղոյն ու մելամաղձոտ կանթեղ մը, որ աղօտ կերպով կը լուսաւորէր գիշերային մթութիւնը, և ոչ ոք տգէտներէն անոր վրայ կը խորհէր: Եւ եթէ բանաստեղծները

պայծառ գիշերներու մէջ արծաթափայլ աստղը կ'երգէին՝ անուս մարդիկ միայն անոր բարիքը կը վայելէին և կ'ուրախանային տեսնելով արեւուն առմեզ հասուցած ճառագայթները, բայց առանց զարմանքի: Այլ սակայն երբոր աստղաբաշխները ստուգեցին լուսնի հեռաւորութիւնը երկրէս, որ է շուրջ 96 հազար փարսախ, և երբ գտնուեցան ու համեմատուեցան մէջը եղած ահագին լեռները, որոնցմէ շատերուն գագաթին վրայ նոյնչափ շիջեալ հրաբուխներ կան և որոնց հրաշունչ բաժակը տասը փարսախ տրամագիծ ունի, ինչպէս օրինակի համար, Արիոթիլոսին հրաբուխը, այն ատենն է, որ սկսան դիտել զլուսինն առանձին հետաքրքրութեամբ մը և միշտ նոր հիացումով մը նաեւ բիրտերն ու տգէտները:

Նոյն իսկ երկրիս մակերեւոյթին մեծութիւնը՝ որ շուրջ 510 միլիոն քառակուսի հազարամեդր է՝ կը զմայլեցնէ նաեւ ամենէն բթամիտ մարդերն ալ:

Այն հսկայ լեռնաշղթաները, որոնք առաջ եկած են երկրիս պատեանին այլափոխութենէն, արագ ցրտութեան մը պատճառաւ, որ կեդրոնի մէջ չկայ. այն վիթխարի լեռները իրենց բարձրաբերձ և ամպածրար գագաթներով, իրենց հսկայակերպ զանգուածովը, հիացումէ կը պապանձեցնեն: Բաւական է ըսել որ լեռանց թագաւորը Հիմալայեա (Himalaya) տիրող Թիպէդի շղթային, 8840 մեդրի բարձրութիւն ունի ծովու մակերեւոյթէն: Աւելի խորհրդաւոր կը դառնայ հիացումը՝ եթէ նկատենք որ այս բարձր լեռները երկրագնդիս անսահման մակերեւոյթին հետ

բաղդատուած չեն, ինչպէս որ աւագի հատիկները նոյն համեմատութիւնը ունին մէկ մեղր տրամագիծ ունեցող գնդի մը վրայ, և կամ նման այն անհարթութեանց, որ նարնջի կեղեւին վրայ սփռուած են:

Բնութեան ընդարձակածաւալ անապատները, ծովը իր անսահման մակերեւոյթովը, անապատը՝ որուն եզերքները չեն երեւիր, կը զարթուցանեն մարդուս մէջ, որքան ալ տգէտ ըլլայ, անսահմանութեան զգացումը: Ուրեմն բնութեան մէջ ինչ որ մեծ զարմանք կ'ազդէ նոյն իսկ ռամիկ ժողովրդեան, անչափ մեծութիւն և անհունութիւնն է: Եւ որովհետեւ այս կը ճշգրտի բնական իրաց մէջ, այսպէս ալ կը կրկնուի գերբնական կարգի մէջ:

Աստուծոյ ստորագելիքները, զոր օրինակ, որ աւելի տպաւորութիւն կը թողուն չափաւոր գիտութիւն ունեցողի մը վրան ալ, են՝ Իրեն անհունութիւնը, ամենուրեք ներկայութիւնը և յաւիտենականութիւնը:

3.

ԱՊԱՅՈՅՑՆԵՐ Ի ՆՊԱՍՏ ԿՐՕՆՔԻ

Անշատ հրաշքներէն՝ ի նպաստ կրօնքի մէջ բերուած ամենէն ազդեցիկ ապացոյցներէն են անտարակոյս հաւատքի ընդարձակածաւալ տարածումը և անհամար մարտիրոսաց երամբները՝ որ զոհեցին իրենց կեանքը ի հաստատութիւն քրիստոնէական հաւատքի:

Այս երկու ապացոյցները ոչ միայն միւս զօ-

բաւոր ապացոյցներու ազդեցութիւնն ունին՝ այլ նաեւ ժողովրդեան երեւակայութիւնը յուզելու ուժը։ Չկայ մէկը՝ որ կարենայ անտարբեր մնալ, որ չի պարտաւորուի իր միտքը դարձնել դէպի Աստուած իբրեւ արարող պատճառ, տեսնելով թէ ինչպէս կրօնք մը, որ այնքան անթափանցելի է իր խորհուրդներով և անտեղիտալի իր հաւատալեաց մէջ, այնքան խիստ իր բարոյականով, այսուհանդերձ տարածուած ըլլայ մինչեւ իսկ հեռաւոր աշխարհները, տարածուելով բոլոր աշխարհիս երեսը։ Չկայ դարձեալ մէկը, որքան ալ տխմար և տգէտ երեւակայենք, որ չզարմանայ, չցնցուի այնքան հեղինակաւոր և անթիւ վկաներու փաղանգէ մը, որոնք մեզ կը ներկայանան շաղախուած արեան մէջ թողլով իրենց կեանքը սոսկալի տանջանքներով, վկայելու համար մեր հաւատացած վարդապետութիւններուն աստուածային յայտնութիւնը և մեր կրօնքի սրբութիւնը։ Այո՛, կը կրկնեմ դարձեալ, այն անսահման իմաստութիւնը, որ կը տեսնուի հաւատքի մէջ, իր կատարեալ աստուածային սրբութիւնը կրնան պարտուպատշաճօրէն նկատի առնուիլ, ճանչցուիլ ու գնահատուիլ այն մարդերէն, որոնք կ'ուզեն իրերուն մէջ թափանցել և չեն գոհանար վեր ի վերոյ ծանօթութեամբ, որոնք դիտեն տրամաբանօրէն բարձրանալ արդիւնքներէն դէպի համազօր պատճառը, բայց այս երկու փաստերը պիտի չկրնան բնաւ յաղթահարել և իրենց հրապուրել բթամիտ ուամկին մտքերը, ինչպէս կը ճշգրտի հաւատոյ տարածման գործոյն հանդէպ և մարտիրոսաց վկայութեան։

Մի՛ կարծեր, սիրելի ընթերցող, որ ես մոռցած ըլլամ նպատակս, որուն ձեռնարկեր եմ այս գիրքը գրած ատենս: Իսկապէս մարգարէութիւններն էին զորս ցարդ քու առջեւդ դրի. և հիմայ կ'ուզեմ ցոյց տալ քեզի այս ապացոյցին վաւերականութիւնն ու զօրութիւնը՝ որ հաւասարապէս կը շարժէ թէ ուսեալը և թէ տգէտը հրաշքներու ամենազօրաւոր ապացոյցին նման: Եւ արդարեւ, մարգարէութիւնները հանդերձեալ և արարածներէ գաղտնի իրի մը յայտնութիւնը ըլլալով, ինչպէս կ'ըսէ Ս. Թովմաս, այսինքն ըլլալով ստոյգ և որոշ նախատեսութիւն մը յետագայ դէպքի մը՝ զոր բնական կերպով կարելի չէ իմանալ, երբոր մարդս կը գտնուի անսուտ նախագուշակութիւններու առջեւ, գիտունն ու տգէտը կը պարտին զայն վերագրել Անոր՝ որ միայն կրնայ գիտնալ հանդերձեալը: Մարգարէութեանց և հրաշքներու էութիւնը բացատրելու համար անհրաժեշտ է միշտ դիմել գերագոյն պատճառի մը:

4.

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼԸ ՆԱԽԱՏԵՍԵԼՈՒ
ԴՃՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս ամենակարեւոր ապացոյցն իրեն պատշաճ արժէքին մէջ պահելու համար՝ բաւական է ճանչնալ հանդերձեալը գուշակելու դժուարութիւնը: Վասն զի եթէ ուսեալ մարդուն համար նախագուշակութիւնը զօրաւոր ապացոյց մ'է, երբ կը տեսնէ անոր դը-

Ժուարութիւնը և անոր մէջ կը գտնէ ճշմարիտ մարգարէութեան մը բոլոր յատկանիշերը. ընդհակառակն տգէտ մարդու մը համար յաճախ ասիկա չի բաւեր: Ուստի մարգարէութեանց ամենագորեղ փաստը, եթէ սահմանափակուէր միայն քանի մը նախագուշակութեանց մէջ, որոնք մօտ ժամանակէն կատարուելիք էին, այն զօրութիւնը չէր ունենար, ինչ որ ունենալու էր, իրը ըստ ինքեան մտածելով: Ռամիկը՝ որ այնքան ալ նուրբ չի պատճառարաներ՝ մեծ ապացոյցի պէտք ունի բազմաթիւ մարգարէութեանց, որ քարոզեն ապագայի մասին և հեռու ապագայի: Յիշենք զանոնք. մեծութիւնն է, ժամանակի անսահման հեռաւորութիւնն են որ մեծ զարմանք կը պատճառեն և կ'ազդեն մարդոց վրայ:

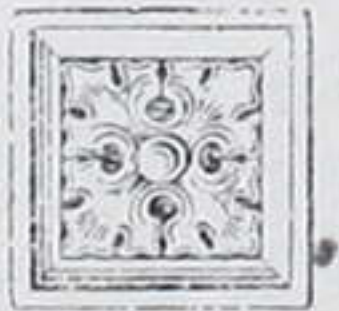
Արդ, Աստուած ուզելով որ բոլոր մարդիկ մարգարէութիւններէն ճանչնան հաւատքի աստուածային յայտնութիւնը, ի խրախոյս մեզ՝ ընծայեց մեզ քառասուն դարերու զարմանալի յաջորդութեամբ՝ ամենահեռաւոր դէպքերու և եղելութիւններու մասին՝ պատգամներ և ճշմարիտ և ստոյգ և որոշ մարգարէութիւններ: Աստուած չորս հազար տարիներու ընթացքին մարգարէանալ տուաւ ապագան, յարոյց մարդեր՝ որ մարգարէացան հարիւրաւոր տարիներ առաջ՝ ինչ որ հեռաւոր օրուան մը մէջ պիտի հանդիպէր իրեն բոլոր մանրամասնութեամբ: Արպէս զի բոլոր մարդիկ ի վիճակի ըլլային ընդգրկելու այսպիսի կրօնք մը հրաշալի եղանակաւ պատրաստուած դարերով առաջ, Աստուած հաճեցաւ նոյն իսկ մարգարէութիւններէ ալ առաջ կարապետել քրիստո-

նէական կրօնքը և իր աստուածային հիմնադիրը այլ
և այլ ձեւերու տակ, որ զգալի կերպով կը նկարա-
գրէին, ամենաբխամիտ մտքերուն ալ հաւատքի ամե-
նաբարձր և վսեմ ճշմարտութիւնը: Պատկերներն ու
նկարները, ինչպէս որ մանուկներուն համար առաջին
գրքերն են, այսպէս ալ, արտաքին զգալի երեւոյթ-
ները, խորհրդաւոր խօսքերը առաջին միջոցներն
եղան մտքերը հաւատքի ճշմարտութեան պատրաս-
տելու համար: Յետոյ, ուղելով նաեւ աւելի յայտ-
նապէս աստուածային հեղինակութեան կնիքը դրոշ-
մել այն ամէն բանի՝ որ մարդիկ պիտի հաւատային,
յարոյց մարգարէներ, և ընկերացնելով զանոնք, թող
ներուի ինծի այսպէս ըսել, ընկերացնելով զանոնք
իր աստուածային անսահման մտքին, յայտնեց անոնց
գաղտնի դէպքերը՝ որ պիտի իրականանային: Ապա-
գան մարգարէանալ տուաւ, բայց ապագայ մը շատ
հեռաւոր և ասոր համար աւելի զարմանալի, աւելի
համոզիչ ամենուն: Ամենէն աւելի հին մարգարէները
հետամուտ եղան, գծեցին մեծ գծերը, ըլլալիքներու
ծրագիրը: Յետոյ ուրիշ մարգարէներ ելլելով լրա-
ցուցին ուրիշ մարգարէութիւններով, որոնք իրենց
նախորդներէն լրիւ յայտնուած չէին: Երբ մօտեցան
դէպքերը, մեծ նկարին գոյները, այն ատեն պատ-
կառելի պատկերին դիմագծերը կենդանացան: Հետ-
զհետէ անհետացան արուեստաւորները՝ որոնց վերջինը
եղաւ Մաղաքիա, և որ յայտնեց այն անձը՝ որ պիտի
վերցնէր քօղը: Ի՞նչ վեհութիւն գաղափարի իր
ամբողջութեան մէջ: Դարերու ինչպիսի՜ անհունու-
թիւնն է որ զմեզ կը զարմացնէ մարգարէութիւնները

նկատած ատեն: Խօսքը քանի մը օր կամ քանի մը ամիս վերջ ըլլալիքի մը ստուգութեամբ և ճշգրտութեամբ կանխագուշակելու վրայ չէ, ինչ որ մարդկային ուժերուն համար մեծ և անհնարին բան է, այլ ամենամեծ հեռաւորութեամբ, տասնեակ դարերով, հարիւրաւոր և հազարաւոր տարիներով առաջ:

Հանդէպ մարգարէից այս օգոստափառ խումբին, հանդէպ ժամանակի այս մեծ տարածութեան, նկատելով ապագայի մանրամասն, ճշգրիտ կանխագուշակութիւնները, տգէտ մարդն իսկ որ յաճախ չի գնահատեր մարգարէութեան մը ներքին արժէքն ու անոր դժուարութիւնը, պէտք է հիացած և ապշած մնայ:

Ուրեմն մարգարէութեանց ապացոյցը, նաեւ հրաշքներունը, պէտք է գրգռէ զարմանքը և համոզէ թէ տգէտը և թէ ուսեալը:

ԳԼՈՒԽ ԵՅԹՆԵՐՈՐԴ

ՎԻԹԽԱՐԻ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱԿՈՐ ԱՐՁԱՆԸ

1.

ՄԷԿԸ ՄԻԱՅՆ ՆԵՐՇՆՁԵՑ ՄԱՐԳԱՐԷԻՑ

Մեր զարմանքը պիտի աւելնայ հարկաւ, նկատելով մարգարէութեանց ամբողջութեան մէջ գաղափարի միութիւնը, տեսնելով որ մէկը միայն դարերու սկիզբն ու անոնց անթիւ շարքի ընթացքին պէտք է որ գաղափարած ըլլայ այս հսկայ ամբողջութիւնը, մէկը միայն ներշնչած ու կանխագուշակել տուած պիտի ըլլայ այդ զանազան մարգարէները: Ստոյգ է որ զանազան մարգարէութիւններն ի միասին առնուած կը կազմեն ամբողջութիւն մը որ ամէն մարգարէէ ստեղծուած և կանխագուշակուած չէ, այլ իւրաքանչիւրէն, առանց իրարու գիտութեան մասամբ կանխագուշակուած: Արդ եթէ շատ մը առանձնական մասերու արդիւնքէն, որ շատ

մը անձինքներէ գրուած, առանց մին միւսէն լուր ունենալու, և առանց դիտաւորութեան և գիտութեան այն գլխաւոր ամբողջութեան, եթէ այս մասերէն եզրակացուի համեմատական ամբողջութիւն մը ներդաշնակ, կանխասահմանեալ, պէտք է հարկաւ եզրակացնել՝ որ մէկ միտք մը միայն յղացած և կուրօրէն գործադրել տուած է զանազան անձանց:

2.

ՎԻԹԻԱՐԻ ԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

Հռոդոսի նաւահանգստի մուտքին՝ պղնձէ նըշանաւոր արձան մը կանգնուած էր արտաքոյ կարգի մեծութեամբ, որուն բարձրութիւնն էր 70 կանգուն, շուրջ 33 մեղր, որ կը ներկայացնէր Ապողոն, այսինքն արեւը: Արձանը զարդարուած էր լուսաճաճանչ պսակով մը, աջ ձեռքն ունէր մեծ լապտեր մը՝ որ փարոսի տեղ կը ծառայէր, իսկ ձախ ձեռքին մէջ նետ մը: Այս հսկայագործ արձանը աշխարհիս հրաշալիքներու կարգը դասուած էր: Սակայն անհաւանական կը թուի քանի մը պատմագիրներու ըսածը թէ՝ ոտքերը այնչափ հեռու էին իրարմէ որ նաւերը երկու սրունգներու մէջէն կ'անցնէին բացուած առագաստներով: Այս վիթխարի արձանը Յիսուս Քրիստոսէ 278 տարի առաջ կանգնուած, տապալեցաւ 56 տարի վերջ երկրաշարժէ մը, և Հրէաները գնեցին անոր բեկորները՝ բռնաւորելով սոյն կտորներով իննը հարիւր ուղտեր:

Լակոյ Մաճճիորէի վրայ, Արոնայ գիւղին մէջ բարձրավանդակի մը վրայ Ս. Կարոլոս Բորոմէոսի մեծասքանչ արձան մը կանգնած են 1850ին, շինուած մետաղէ տախտակներով որ պատուանդանէն վեր 37 մեղր բարձրութիւն ունի: Կամարաձեւ դռնով մը մէջը կը մտցուի և մինչեւ գլուխը կարելի է բարձրանալ ու հանգիստ կերպով հոն նստիլ:

Նիւ Եօրքի ծովախորշին կղզեակի մը մէջ՝ որ Լոնկ Այլանտի դիմաց կը գտնուի, ընդ մէջ Եարսէյ Սիթիի և Պրուքլինի, հսկայ արձան մը կանգնուեցաւ՝ որ կը ներկայացնէր Ազատութիւնը լռաստոր աշխարհի, նուիրուած գաղղիական հասարակապետութենէն առ Միացեալ Նահանգները: Աջ ձեռքով վեր բռնած էր զամբար մը՝ ուսկից կը փայլէր ելեքտրական փարոսը՝ ծովի լայնատարած ծաւալին վրայ: Այս հրաշալի հսկայագործ արձանը 46,08 մեղր բարձրութիւն ունի, ցուցամատը 2,45 երկայնութիւն ունի, և երկրորդ յօդուածին լայնութիւնն է 1,44. աչքերը կատարեալ լուսամուտներ են 65 հարիւրորդամեղր լայնութեամբ. գլխուն մէջ, որուն բարձրութիւնն է 4 մեղր և 40 հարիւրամեղր, կրնան նստիլ հանգիստ կերպով 40 անձեր: Կարելի է մինչեւ զամբարին մէջ մտնել, որուն սկաւառակին վրայ կրնան ձեմել 12 մարդ: Երբ 1878 թուականին ցոյցի դրուեցաւ ի Փարիզ Արեսեան դաշտին մէջ՝ բոլոր մարդիկ ապշած մնացին:

Արդ, տեսնելով այս վիթխարի արձանները, միայն զարմանք չէ որ կ'ազդեն, այլ ուրիշ աւելի մեծ գաղափար մը՝ որուն կ'ականարկէի քիչ մը առաջ:

Ինչպէս ո՛չ մէկուն աչքէն չի վրիպիր ներդաշնակութիւնը, գործին միութիւնը, ամէն մէկ մասի մէջ եղած համաձայնութիւնը, այսպէս նաեւ չկայ մէկը որ իր սրտին խորէն չի համոզուի, թէ միակ միտք մ'եղած է որ գաղափարած և իրագործել տուած է իւրաքանչիւր մասերն՝ այլ և այլ արուեստագէտներու:

Շատերն ստիպուեցան աշխատիլ Հոռոսի հսկայ յուշարձանին վրայ, բայց Կարէս, յայտնի և հռչակաւոր ձուլագործը, տասներկու տարի համբերատար աշխատութեամբ, այսպիսի վսեմ գործի մը արժանիքն ստացաւ:

Նոյնը թող ըսուի Ս. Կարուսի վեհասքանչ յուշարձանի գաղափարին և ծրագրին:

Նմանապէս արուեստաւորաց արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը մրցեցաւ կերտելու «Ազատութիւն» արձանին ամէն մէկ մասը: Սակայն մի միայն Բարթոլդի արձանագործին կը պարտինք այդպիսի հսկայ գործ մը յղանալուն արժանիքը, և իւրաքանչիւր գործաւոր անոր մէն մի մասերը շինելու գործին առաջնորդութեան մէջ որ յղացաւ այս գաղափարը:

Ուրեմն եթէ բազմաթիւ անձերու կողմէ դրուած շատ մը մասերու միութենէն առաջ կու գայ համեմատական, ներդաշնակ և նախագծուած, պէտք է եզրակացնել թէ՛ միակ ստեղծող միտք մ'եղած է որ զայն իրագործել տուած է:

3.

ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԵԱՆՑ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՄԻԱԿ ՄԻՏՔԸ

Ինչ որ ըսի ցարդ, մեր պատճառաբանած խնդրին կը պատկանի, ո՞վ ընթերցող: Այլ և այլ ժամանակներու և տեղերու մէջ զանազան մարգարէներէ քարոզուած կանխագուշակութիւնները կը հաստատեն ամբողջութիւն մը նախապէս գաղափարուած և ըսուած իր մանրամասն մասերով: Ուրեմն մարգարէներէն վեր եղած պիտի ըլլայ մէկը՝ որ անոնց միտքն առաջնորդեր է, զանոնք դրդելով՝ որ ճանչնան և մարգարէանան մաս մը այն ապագային՝ որ մասնական կերպով ուրիշներէն ալ պիտի գուշակուէր և թէ իր համադրութեան մէջ պիտի կազմէր այն ճշմարտութեան բովանդակութիւնը՝ որոնց կը հաւատանք իբրեւ մեր հաւատքին առարկան:

Այս ճշմարտութիւնը աւելի լաւ ըմբռնել տալու համար, քանի որ խօսեցայ վիթխարի արձաններու վրայ, որոնք շինուած են բազմաթիւ արուեստաւորներու գործակցութեամբ, բայց գաղափարուած և յղացուած մէկ մտքէ մը միայն, որ է հեղինակին, այս նմանութեան վրայ պիտի ծանրանամ՝ խնդիրը հետեւեալ կերպով լուծելով:

4.

ԿԱՐԵՒՈՐ ԵՒ ՀՍԿԱՅԱԿԱՆ ԳԻՒՏԵՐԸ

Անցեալ դարու վերջերը Եգիպտոսի մէջ խոր պեղումներ ընելով գտնուեցաւ արտաքոյ կարգի մեծութեամբ արձանի մը ոտքը: Իր ստուերագիծը, գծագրութեան ճշգրտութիւնը յայտնեցին ցայտուն կերպով որ եգիպտացի նուրբ և հին արուեստագէտի մը գործն էր, Պտղոմեանց տիրապետութենէն շատ առաջ: Գիտնականները ուրիշ աւելի բան մը չկըրցան ըսել յետ խնամոտ ուսումնասիրութեանց և խուզարկութեանց:

Անցան շուրջ յիսուն տարիներ, հմուտ գիտնականներու և հնախօսներու ուշադրութիւնը դէպի Աթէնք դարձաւ: Հոն երեւան եկած էր արտաքոյ կարգի գեղեցկութեամբ ձեռք մը: Քննեցին, ուսումնասիրեցին, ենթադրութիւններու դիմեցին և վերջապէս այն եզրակացութեան եկան թէ Յունաստանի մէջ շինուած է և իսկապէս այնպիսի արուեստով մը՝ որ կը գերազանցէր եգիպտականը:

Քանի մը մեծ հռչակ ունեցող հնախօսները վճռեցին, հակառակ ամէն կարծեաց, թէ ամենամեծ հաւանականութեամբ ստուերագծուած և քանդակուած ըլլայ Թիթիասէն: Ժամանակ մը տեւեց այս վէճը և յետոյ ոչ ոք մտածեց այն հրակայագործ ձեռքի մասին: Միեւնոյն ատեն ձայն մը տարածուեցաւ թէ բազուկ մը գտնուած է արտաքոյ

կարգի մեծութեամբ մինչեւ այն ատեն բնաւ չտեսնուած: Ոմանք պնդեցին որ Պերիկլէսի դարուն կը պատկանի, գտնուած ըլլալով Պարթենոնի քով կանգնեալ Կալլիկրատէսէն, որ արտարապետ էր:

Հնախօսներէն ոմանք յիշեցին այն ատեն անհամեմատ մեծութեամբ, ուրիշ բազուկ մ'ալ ձեռքին հետ միացած, որ գտնուեցաւ հին Յունաստանի նըշանաւոր քաղաքին՝ Կորնթոսի մէջ:

Հմուտները անդրադառնալով այդ գործին մէջ Պուլիկլետոսի և Փիդիասի, ըսին որ անտարակոյս Լիսիպպոս հռչակաւոր արձանագործին քանդակն է, հեղինակ «Առիթ»ը գլուխ գործոց արձանին և հռչակաւոր «Քառաձի»ին, որ այժմ կը գտնուի Վենետկոյ Ս. Մարկոս եկեղեցւոյն ճակտին վրայ: Այլ եւս այս հին, կարեւոր և հսկայ գիւտերու վրայ չէր մտածուեր, որ օր մը բոլոր գիտնական և տգէտ աշխարհին ուշադրութիւնը պիտի գրաւէր, երբ հիացման ձայն մը լսուեցաւ Տաճկաստանի Խսարլիկի դաշտէն: Արդէն Էդքինբրեկէր ուսուցչապետը քանի մը պեղումներէ վերջ բացայայտօրէն հաստատած էր որ հին Տրոյիա կը գտնուէր լերանց շղթայի արեւմտեան կողմը Սիմօէնթէի և Սկամանդրիոյ գետերուն միջեւ: 1870 թուականին Տոքթ. Շլիէմանն գալով Խսարլիկի դաշտը, քանի մը խոր պեղումներ ընելով գտաւ շատ մը զէնքեր և դրամներ. երեւան հանեց Տրոյիոյ միապաղաղ պարիսպներու կտորներէն, որոնք այնքան երգուած են Հոմերոսէն՝ որ անոնց շինութիւնը չի տարակուսիր վերագրել Պալլադիոնի և

Պուղուտոնի: Ապողոնի տաճարին մէջ Փերոսի և Ապողոնի մարմարիոնէ քանդակներէն զատ, իրենց չորս հրեղէն ձիերով գտաւ սկայագործ ինչ՝ որ կը ներկայացնէր վիթխարի արձանի մը կուրծքը:

Ոմանք մտածեցին բայց քաջութիւնը չունեցան յայտնելու, որ գուցէ այն զանազան հեռաւոր և իրարու հետ ո՛ր և է յարակցութիւն չունեցող գիւտեր յարաբերութիւն ունեցած ըլլային միմեանց հետ: Բոլորն ալ հետաքրքիր էին լսելու վերջին խօսք մը հին գիւտերու վրայօք՝ որոնց մասին շատերը հետամուտ էին վերստին սկսելու քննութիւնը, վերյիշելով նախընթացները: Բայց ամէնքն ալ կը զգուշանային խօսելէ այն կարեւոր խնդրոյն վրայ, վախճալով արտայայտուիլ իրենց յաւակնոտ կարծիքովը, և հետեւաբար ընկերաց նշաւակի առարկայ դառնալ: Գիտնականաց, հնախօսաց, մասնագիտաց դասը, յետ խոր ուսման և յետ այն խորհրդաւոր ու տանջող լռութեան, կը թուէր, թող ներուի ինծի այս թերեւս ոչ վայելուչ համեմատութիւնը, կը թուէր կ'ըսեմ մեծ պատերազմական զէնքերու դասաւորութիւնը, ամէնքը լի պայթուցիկ նիւթերով, որոնց ելեքտրական կայծ մը միայն կրնար վայրկենական շոնգնալից պայթում առաջ բերել:

5.

ՎԻԹԻԱՐԻ ԳԼՈՒԽ ՄԸ

Կայծը՝ որուն վայրկեանէ վայրկեան կը սպա-
սուէր բռնկեցաւ, փայլատակեց և կայծակի արագու-
թեամբ տարածուեցաւ վիթխարի գլուխի մը գտնը-
ւելուն լուրը, ճիշդ և ճշգրիտ պատկեր և օրինա-
կութիւն վսեմ և խիստ դէմքին մեր հռչակաւոր
ժամանակակիցներէն միոյն։ Տակաւին չեմ կրնար
ըսել քեզի, ո՞վ ընթերցող, գիւտի վայրը և ոչ ալ
անձը՝ որուն կը նմանէր այն մեծ քանդակը։ Քեզի
պիտի ըսեմ միայն տեղը յորում գտնուեցաւ իր
ականառու նկարագիրով զոր ունէր, և ուրիշ շարք մը
պարագաներով միասին, ցոյց կու տային յայտնի
կերպով որ հնագոյն արձանագործի մը աշխատու-
թեան արգասիքն ըլլալու էր, Լիսիպպոսի աշակեր-
տին, թերեւս Լիսիկրատեսին, որ մտածած էր ուրուա-
գծով հանել այն անձանց դէմքը՝ որոնց նկարը
չինել կ'ուզէր։ Մեծ և անհամեմատ դժուարութիւնը
սակայն, կը կայանար ճշգրիտ նմանութիւնը բա-
ցատրելու մէջ, յիշեալ մեր ժամանակակից նշանա-
ւոր անձին հետ։ Մեծ էր հիացումը, ոչ միայն հը-
նախօսութեան և արուեստի ասպարիզին այլ նաեւ
ամէն անհաս և ռամիկ դասակարգի անձանց մէջ
ալ։ Գտնուած էին զանազան և հեռաւոր գաւա-
ռաց մէջ, որոնք կը պատկանէին այլ և այլ ժա-
մանակաց և հեղինակաց, ի զարմանս հասարակաց.

ձեռքեր, ոտքեր, սրունքներ, լանջեր, գլուխ և այլն
և այս բոլորն ալ սկայագործ և վիթխարի: Ամէն
մէկ բեկոր կը պատկանէր զանազան դարերու, դըպ-
րոցներու և հեղինակաց: Ասկէ աւելի բան մը չէր
գիտցուեր:

6.

ՕՏԱՐՈՏԻ ԵՆԹԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Գլուխը երեւան գալէն յետոյ, որ այնքան աղ-
մուկ հանեց աշխարհիս մէջ, գտնուեցաւ անծանօթ
հնախօս մը որ յաւակնութիւն ունեցաւ գրելու թէ՛
գուցէ այդ յաջորդաբար տեղի ունեցած գիւտերը
իրենց մէջ կապ մը ունէին, թէ գուցէ՛ այն մար-
մարիոնէ վիթխարի անդամները միմիանց պիտի
համաձայնէին: Անկարելի է նկարագրել թէ ի՞նչ
մեծ տպաւորութիւն թողուց ամէնուն վրայ այսպիսի
օտարոտի և օղային ենթադրութիւն մը:

Ի՞նչպէս կարելի է, կ'ըսէին, միաբանին այն
բեկորները, երբ քանդակուած են այնքան հեռաւոր
վայրերու մէջ, երբ հեղինակները որ տարբեր դա-
րերու մէջ ապրած էին, բան մը չէին գիտեր միևս-
ներու աշխատասիրութենէն: Եւ դարձեալ ի՞նչ նը-
պատակաւ քանդակագործուած ըլլալու էին այն
վիթխարի անդամները: Մէկ խօսքով, խեղճ հնա-
խօսը ծաղր ու ծանակ ըրին և առակ նշաւակի եղաւ:
Սակայն, ինչպէս սովորաբար կը պատահի, ժամա-
նակը և անխոնջ ուսումնասիրութիւնը, առանց նա-

խապաշարման, կամաց կամաց այնպէս ըրին որ լուրջ քննութեան առնուելով այն ենթադրութիւնը որ արտաքուստ օտարոտի համարուած էր, ընդունուեցաւ ո՛չ այնքան խոտելի՝ ինչպէս ի սկզբան երեւցած էր:

Պաղտնի կերպով առնուեցան ճշգրիտ չափերը իւրաքանչիւր կտորին և այդ զանազան չափերուն համաձայն շինելով պատկերը այլ և այլ անդամոց, տեսնուեցաւ աննկարագրելի հիացմամբ, որ այն անդամները համաչափ էին միմեանց և ճշդապէս համապատասխան գլխուն, զոր վերջին պեղումներու մէջ գտած էին: Երկար շաբաթներով գրչի և խօսքի առարկայ եղաւ: Արձանի կտորները խօսակցութեան նիւթ դարձած էին ո՛չ միայն ակադեմիաներու և իմաստնոց ժողովներու մէջ, այլ նաեւ ընտանեկան խօսակցութեանց մէջ: Ար վիճուէր և ամէն տեսակէտով կը նկատուէր իրականութիւնը, բոլոր գիտնականներ և տգէտներ իրենց ճակատը դէմ կուտային այս անբացատրելի խորհրդոյն:

Թէպէտ չափերը մաթեմատիկական ճշգրտեամբ առնուած, թէպէտ ընդօրինակութիւնը, ամէնուն հաստատածին նայելով, ամենաճշգրիտ եղած ըլլար, այսու ամենայնիւ, ոմանք փոխանակ հաստատելու յայտնի առեղծուածի մը գոյութիւնը, կը տարակուսէին և կամ բացարձակ կը մերժէին այն վիթխարի դրօշեալի անդամներու իրարու համաչափութիւնը: Բարձրացան ամբաստանութիւններ խաբէութեան, անճշգրտութեան, անխուսափելի սխալման մը չափի մէջ, յորում դիւրաւ կրնային ինկած ըլլալ

այլ և այլ ոճեր գործածած ըլլալուն համար: Միակ միջոց մը կար ամէն տարակոյս մէջտեղէն վերցնելու և գիտնականները միացնելու, անոնց աչքին առջեւ դնելով քննութեան առարկայն, ուղիղ դատաստան մ'ընելու համար այդպիսի մեծ և արտակարգ երեւոյթի մը վրայօք: Միջոցը պիտի ըլլար ոչ աւելի ոչ պակաս, միացնել մէկտեղ այն վիթխարի անդամները՝ որ աշխարհիս չորս բոլորը սրփռուած էին, եղելութիւնը ուսումնասիրելու և յետոյ ուղիղ մտօք դատելու համար:

Բայց եթէ դժուար էր այդ երեւոյթի բացատրութիւնը, աւելի դժուար էր և անյաղթելի անդամներու ի մի վայր հաւաքումը: Եւ յիրաւի, ի՞նչպէս կարելի էր բերել ամէնը մէկ տեղ մը մարմարիոնէ այն սկայագործ անդամները, ճշմարիտ զանգուածներ, աշխարհիս զանազան կողմերը ցրուած, և իրարմէ ամենամեծ հեռաւորութեամբ: Երբ այսպէս անկարելի կը թուէր, կարելի եղաւ իրականացնել մեր դարուն մէջ շնորհիւ ազդու գործակցութեան արտաքին շատ մը ընկերութեանց և շնորհիւ շատ մը ամենազօր շոգեմեքենաներու, որոնցմով կը շահագործուի մեր դարը, յորում այնչափ զարգացած է մեքենագործութիւնը:

7.

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ՓՈՐՁԸ

Բան մը պիտի չըսեմ, քեզի ընթերցող, այն երկար և տաժանելի աշխատութեանց վրայօք, որոնք եղան այդ նշանաւոր փորձի համար յատկացուելիք տեղւոյն որոշողութեան նկատմամբ, բան մը պիտի չըսեմ այն դժուարակնճիռ մեքենայից մասին, որ շինուեցան առանձնապէս անգլիական և ամերիկական մեծ գործարաններու մէջ, և ոչ ալ պիտի խօսիմ քեզի այն հանճարեղ միջոցներու մասին, որ գործադրուեցան այդ դժուար տեղափոխութիւնները կատարելու համար ծովի և ցամաքի վրայէն: Պիտի ըսեմ քեզի միայն, որ այդ մեծ գործին կատարման օրուան մերձենալը, յորում ի մի վայր պիտի հաւաքուէին տիեզերքի չորս ծագին մէջ տարածուած անդամները, անհամբեր ակնկալութեամբ կը սպասուէր բոլոր աշխարհէս: Այն մեծ դաշտին մէջ ուր պիտի բարձրանար վիթխարի արձանը, արդէն զանազան պատուիրակութիւններ՝ կազմուած այլ և այլ ազգաց ընտրելագոյն հանճարներէն տեղ բռնած էին հոն: Բազմաթիւ շոգեմեքենաներ պատրաստ էին շարժման մէջ դնելու մեծամեծ ճախարակներով այն վիթխարի անդամները, իւրաքանչիւրը իր տեղը յարմարցնելու համար: Անթիւ երամ մը ճարտարապետներու՝ մէկ գլխոյ ուղղութեան ներքեւ, հրաման կը հասցնէր, շարժելով գործաւորներու հսկայ բանակը:

Անցաւ ժամ մը և լուրը որ ահիւ նախատեսուած էր ոմանցմէ, յանդգնաբար արտասանուած ուրիշներէն, անհամբերութեամբ սպասուած ամենէն, տարածուեցաւ գիտնականներու և հետաքրքիրներու այն մեծ ժողովին մէջ, որ վազած եկած էին հոն անհրման փորձը տեսնելու։ Անմիջապէս, կայծակի արագութեամբ հեռագիրը սփռեց գլխաւոր կեդրոններու մէջ հետեւեալը. «Վիքիսարի բեկորները, մարմարիոնե անդամները գլխովին և կատարելապէս յարմարեցան միմիանց»։ Այնպէս կը թուէր թէ այն անդամները միեւնոյն արուեստագործէն շինուած ըլլային, այնքան ճշգրիտ էին միաւորման գծերը։ Եթէ մէկ մասին մէջ դուրս ցցուած բան մը կ'երեւէր, միւս բեկորին վրայ խոռոչ մը կար, որով ճշգրիտ կերպով կը միանային մասերը։ Մէկ խօսքով, միմեանց հետ միացած այդ կտորներէն երեւան կուգար վիթխարի արձան մը բոլոր անդամներու ճշգրիտ համեմատութեամբ, և որ աւելին է ճշմարիտ պատկերն էր իրեն բոլոր մանր մասանց մէջ, տակաւին կենդանի նշանաւոր անձի մը։

8.

ԴԺՈՒԱՐԻՆ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Այլեւս ամէն տարակոյս փարատած ըլլալով իրականութեան առջեւ, բոլոր մտքերը սկսան զբաղիլ յարմար բացատրութիւն մը գտնելու համար։

Ստոյգ էր որ իւրաքանչիւր բեկոր, գտնուած

այլ և այլ հեռաւոր աշխարհներու մէջ, նշանաւոր արձանագործներու գործեր էին, ապրած՝ զանազան տեղերու և իրարմէ շատ հեռու ժամանակաց մէջ։ Նոյնպէս ստոյգ էր որ զանազան անդամները շինուած էին իւրաքանչիւրէն առանց երազած իսկ ըլլալու թէ դարերով առաջ միւս անդամները շինուած էին և կամ դարեր վերջ այդ բեկորներէն մարմին մը պիտի կազմուէր։ Պարծեալ յայտնի էր՝ որ այն միացեալ անդամները ո՛չ միայն կատարելապէս կը յարմարէին միմեանց հետ, ո՛չ միայն համաչափութեամբ շինուած էին, այլ կը կազմէին վիթխարի արձան մը, որ կը ներկայացնէր ամէնուն աչաց կենդանի եղանակաւ մեզի ժամանակակից անձ մը։ Այս իրողութեան հանդէպ ի՞նչ մեկնութիւն կրնար տրուիլ։ Արեւի՞ էր արդեօք միայն բնական միջոցներով բացատրել այս երեւոյթը։ Արեւի՞ էր դէպքին դիմել զուտ պատահարի արդիւնք նկատելով։ Ո՛չ, անկարելի էր բացատրել հրաշալի երեւոյթը միայն բնութեան ուժով։

9.

ՄԻԱԿ ՄԻՏՔԸ Ի ՍԿԻՋԲՆ ԴԱՐՈՒՑ

Յետ երկար վիճաբանութեանց, բոլորն ալ ըստիպուեցան միաձայն և մէկ սիրտ համաձայնիլ, որ իւրաքանչիւր արձանագործներէ զատ, եղած է անոնց ամէնուն հսկող ուղղիչ միտք մը, որ ի սկիզբն դարուց երեւակայած է այս հրաշալի արձանը, որ

դարերու շրջանին զանազան երկիրներու մէջ ներ-
շնչած է զանազան արձանագործներու, առաջնոր-
դելով աներեւութապէս անոնց մուրճի հարուածները
մեր դարուն փայլուն վկայութեամբ մը արտայայ-
տելու իր հաճութիւնը և առանձին սէրը մեր բախ-
տաւոր ժամանակակցին հանդէպ, զոր կը ներկայա-
ցընէր այդ արձանը: Ահա միակ բացատրութիւնը
որ կրցան տալ այդ արտաքոյ կարգի եղելութեան:
Եւ հոս, սիրելի ընթերցող, շատ պիտի բաղձայիր
գիտնալ թէ ո՞ւր եղաւ այս փորձը, ո՞վ էր այդ մեր
բարեբախտ ժամանակակիցը որ ներկայացուած էր
յանձին այդ արձանին. և վերջապէս զարմանալով
որ բնաւ այսպիսի բան մը լսած կամ կարդացած
չես այս նշանաւոր գիւտերու և դէպքերու մասին,
անհամբեր պիտի ըլլաս գիտնալու թէ ո՞ւր է այժմ
այդ վիթխարի արձանը զոր վերը յիշեցինք:

10.

ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱԳՈՒՐԴ ՏՐՈՒԱԾ

Իրաւացի է քու հետաքրքրութիւնդ, արդարա-
ցի է քու զարմանքդ, ո՞վ ընթերցող: Արդ, համա-
ռօտ բառերով պիտի յագեցնեմ քու բաղձանքներդ
և միեւնոյն ժամանակ քեզի պիտի բացատրեմ թէ
ինչո՞ւ այս արտաքոյ կարգի դէպքերու և եղելու-
թեանց մասին բան մը չէիր գիտեր:

Գիտցիր ուրեմն, ինչ որ մինչեւ հոս քեզի պատ-
մեցի բնաւ տեղի չէ ունեցած իրականութեան մէջ,

ինչպէս որ երեւակայեցի: Ուրիշ բան չէր իմ ըրածս, եթէ ոչ ենթադրութիւն մը, պարզ նմանութիւն մը, քեզի լաւ ըմբռնել և գնահատել տալու համար մարդարէական փաստերու յարգը: Ներէ ինծի ուրեմն, եթէ երկար դարձուածքներով շրջեցուցի քու երեւակայութիւնդ, ներէ որ անհամբեր սպասում մը և արդար հետաքրքրութիւն մը արթնցուցի ի քեզ մտնրակրկիտ նկարագրութեամբ. ենթադրութիւնս թէպէտ հնարեալ՝ բայց ճշմարիտ է: Ար ներեա, վասն զի քու բարւոյդ համար ըրի զայս, և դիտաւորութիւնս էր անմեղ խաբէութեամբ մը բանալ միտքդ, ձեռնարկած նպատակիս հասնելու համար:

Ինծմէ երեւակայուած դէպքը, և որ քիչ մնաց ճշմարիտ կարծէիր, գիտցիր ուրեմն, որ եթէ արձանագործութեան կարգի մէջ տեղի ունեցած չէ, բայց տեղի ունեցած է իրապէս, սակայն առանց մեծ հիացում պատճառելու մտքերու. տեղի ունեցած է հոգեւոր և գերագոյն կարգի մէջ:

11.

ԽԱՔԷՈՒԹԻՒՆԸ ՅԱՅՏՆՈՒԱԾ

Զանազան արուեստագէտներ՝ որ այլ և այլ ժամանակաց և հեռաւոր երկիրներու մէջ կռեցին կոփեցին այն անդամները՝ նոյն ինքն մարդարէներն են, որոնցմէ իւրաքանչիւրը մարդարէացաւ մեր հաւատքի մէկ մասը: Արձանին բեկորները՝ որ իրարու հետ համաձայնեցան և միացան՝ զանազան մարդա-

րէութիւններ են, և անոնց միութենէն ձեւացած վիթխարի արձանը՝ կրնամ ըսել որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոսն է, կեդրոն՝ բոլոր մարգարէութեանց և մեր հաւատքին գլխաւոր առարկան, ասով բացատրութիւնս ալ վերջացուցած պիտի համարէի: Բայց աւելի աղէկ ըմբռնել տալու համար փաստիս ուժը, գիտցիր՝ որ վիթխարի արձանը կը ներկայացնէ մեր հաւատացած ճշմարտութեան բովանդակութիւնը, և իսկապէս մեր Հանգանակը:

Արդարեւ բազմութիւն մը մարգարէից, հայրենիքով, ժամանակով, կրթութեամբ և վիճակով տարբեր՝ ապրեցան այլ և այլ դարերու մէջ, և մարգարէացան այլազան պատահարներ, դէպքեր և պարագաներ: Արդ, միացնելով ցրուած և բազմազան մարգարէութիւնները, կը տեսնենք որ բոլորն ի միասին կը կազմեն պատմութիւնը, հրաշալի և միակամբողջութիւնը մեր հաւատքին և Յկեղեցւոյ մեզի սորվեցուցած ճշմարտութեանց:

Բոլոր մարգարէութիւններու միութիւնը, ինչպէս ցոյց տուի նախորդ գլխուն մէջ, կը կազմեն մեր Հաշտտամբը, առաքելոց Հանգանակը: Այս եղելութեան հանգէպ ի՞նչ եզրակացնելու ենք, — այն եզրակացութեան յանգելու ենք, որուն հասանք վերը յիշեալ երեւակայած ենթադրութեանս մէջ: Արեւի չէ այս հրաշալի արդիւնքին վերագրել որ և իցէ սովորական և բնական պատճառ մը, այլ անհրաժեշտ է յարմար և համապատասխան մեկնութիւն մը տալու համար՝ հասնիլ արտաքոյ կարգի և գերբնական պատճառի մը:

Մարգարէները ամենահեռաւոր ապագայի Գըրֆին մէջէն կը կարդային էջ մը, մաս մը այն ապառնիին, որ ի լրումն ժամանակաց պէտք էր ի գլուխ դար իբրեւ միակ և հրաշալի ամբողջութիւն մը: Դանիէլ, զոր օրինակ, բաւականացաւ մեր աստուածային Փրկչին ծննդեան ժամանակը մարգարէանաւ: Միքիա մատնանիչ ըրաւ ծննդեան վայրը: Եսայի խօսեցաւ Մօր մասին: Մաղաքիա Կարապետի վրայօք: Անգէոս նախատեսեց և գուշակեց Նորագալստեամբը ժողովրդոց մէջ գալիք հրաշալի արդիւնքը: Զաքարիա տեսաւ Անոր առանց աշխարհական հանդիսի Երուսաղէմ մտնելը իշոյ վրայ նստած: Դաւիթ մարգարէացաւ Անոր չարչարանքը, զրպարտութիւններէն սկսեալ մինչեւ Գողգոթայի արիւնազանգ տեսարանը...: Եւ այսպէս հետզհետէ իւրաքանչիւր մարգարէ դարեր կտրել անցնելով մարգարէացան հաւատքի մասերը, բերելով քար մը հրաշակերտ շինուածոյն համար, թանկագին բեկոր մը սքանչելի արձանին՝ որ լրիւ ի գլուխ պիտի դար:

12.

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՐՅԸ

Ո՞րն ըլլալու է ուրեմն մեր եզրակացութիւնը: Պէտք ենք ամենայն բանաւոր ստուգութեամբ ընդունիլ որ մարգարէներէն՝ վեր միտք մը եղած ըլլալու է, որ նախապէս գաղափարած է այս ամէնը,

և թէ հանած է այլ և այլ ժամանակաց մէջ այլ և այլ մարգարէներ, որոնց իւրաքանչիւրին մարգարէանալ տուած է մաս մը այն հաւատքին, զորս կ'ուզէր, որ ընդունուէր առանց այլ և այլի իբրեւ իր յայտնութիւնը:

Մեր հաւատքը՝ Եկեղեցւոյ մեզի սորվեցուցած հրաշագան ճշմարտութիւններն՝ են այն երջանիկ ժամանակակիցը որու մասին վերն ականարկեցի, որ այն գերագոյն մտքէն, այն անսահման և ամենակարող էակէն պիտի ստանար ամենագեղեցիկ սիրոյ և հաւաստեաց գրաւականը:

Եւ ո՞վ պիտի ըլլայ, ընթերցող, այն՝ որ ամէն ժամանակ ըլլալով, մարգարէից առաջնորդեց՝ անոնց ապագան մարգարէանալ տալով:

Զայս պիտի տեսնենք հետեւեալ գլխոյն մէջ:

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ԱՊԱԳԱՆ ՅԱՅՏՆՈՒԱԾ

1.

ԻՆՁ ՈՐ ԿԱՐԵԼԻ Է ՆԱԽԱՏԵՍԵԼ

Իրողութիւն մ'է, որ Յիսուսի Քրիստոսի բոլոր կեանքը, կեդրոն մեր հաւատքին, գուշակուեցաւ բոլոր մանրամասն պարագաներով՝ Անոր աշխարհ գալէն այնքան դարեր առաջ:

Ըսէ ինծի, ո՞վ ընթերցող, բնական է արդեօք և կարելի մարդուս մտաց՝ գիտնալ բան մը անձի մը վրայ յօք, անոր աշխարհ գալէն և ծնանելէն առաջ: Հազիւ հազ կարելի է կանխագէտ ըլլալ՝ Անոր հակումները ուսումնասիրելով ինչ ինչ նշաններ տեսնելէն վերջը, հազիւ հազ կարելի է նախատեսել թէ այս կամ այն արուեստի աւելի պիտի նուիրուի, կամ գերադաս պիտի հանդիսանայ այն գիտութեան ճիւղին մէջ, որուն ինք մասնաւոր ընտրականութիւն կը ցուցնէ:

Ստուգիւ գժուար չէ՝ ճանչնալով երիտասարդի մը ձգտումները, գործունէութիւնը, հանճարը, հաւանականութեամբ մը և ընդհանուր կերպով, առանց սակայն մասնականին իջնելու՝ անոր ապագայ յաջողութիւնները գուշակել։ Զոր օրինակ, երբոր կը կարդամ թէ Բենիամին Ուեսթ հազիւ եօթը տարեկան, հսկելով իր եղբօր զաւկին օրօրոցին վրայ ուր կը քնանար՝ անոր պատկերը նկարեց, երբոր կը լսեմ թէ առաջին նկարներուն իր վրձինները կատուի մը պոչէ շինած էր, կրնամ նախատեսել՝ որ նա յաջողակ նկարիչ մը, մեծ արուեստագէտ մը պիտի ըլլար։ Երբոր գիտեմ թէ Յակոբ Ուատդ վեց տարեկան հասակին կը լուծէր երկրաչափութեան խնդիր մը. թէ Քանովա մեծ ճարտարութեամբ կը շինէր կարագով՝ առիւծի մը կաղապարը, իր տիրոջ սեղանին վրայ դնելու համար, ստուգիւ մարգարէ չըլլալով հանդերձ կրնամ նախատեսել՝ որ առաջինը քաջ մեքենագէտ մը պիտի ըլլայ, և երկրորդը նշանաւոր արձանագործ մը։ Աիքարտոս Ուիլսըն, դեռ մանուկ՝ չէր ձանձրանար ածուխով ստուերագծել տան պատի վրայ մարդիկ և անասուններ։ Գալով Իտալիա՝ իր բարեկամը Ծուգգարելլին տեսնելու, սպասելու ատեն անոր նախասենեակին մէջ, սկսաւ լուսամուտէն երեւցած տեսարանը ստուերագծել և այս ըրաւ՝ առանց երբէք դաշտային տեսարան նկարելն ուսած ըլլալու։ Ճանչնալով անոր բնական խելքը՝ ուսման դրուեցաւ, և շատերը գուշակեցին ի նա քաջ նկարիչ մը։ Իրականացաւ գուշակումը. Ուիլսըն անգղիացին առաջին դաշտանկարիչը հան-

դիսացաւ: Նշանաւոր նկարիչ Թիւրները սափրիչ մ'էր իր հօրը պէս ու կ'աշխատէր Լոնտոնի մէջ: Պնակի մը մէջ ազգատոհմի մը զինանշանը ստուերագծելով երեւան հանեց, որ ինքը նշանաւոր արուեստագէտ մ'է:

Տեսնելով որ Թիցիանոյ խոտերու հիւթով պատի վրայ Աստուածածին մը կը նկարէ, իսկոյն ի նա կը նկատեմ նկարչութեան հանճար մը, բայց չեմ կրնար նախատեսել որ օր մը Վենետիկեան դպրոցի նկարչութեան պետը պիտի հռչակուի, մնալով անմրցելի իր կենդանի, ներդաշնակ և վառվռուն գոյներով: Անոփրիոս Ռէվի դեղավաճառանոցի խեղճ ծառայող մ'էր, բայց շատերը մեծ մարդ մը կը գուշակէին ի նա, ներկայ գտնուելով իր հանճարեղ փորձերուն և տեսնելով թէ ինչպէս բժշկական հին եղէգով մը, զոր իրեն տուած էր վիրաբոյժ մը, ջերմութեան ծագման վրայ իր առաջին յիշատակութեան արժանի փորձերը ըրաւ:

Քանի որ ուսուցչին վրայ խօսեցայ, քանի մը խօսք ալ աշակերտին վրայ ըսեմ:

Միքայէլ Ֆարադէյ կազմարար մ'էր: Լոնտոնի Գիտութեանց Ճեմարանի անդամ մը գուշակեց երիտասարդին քիմիագիտութեան ունեցած տրամադրութիւնը, տեսնելով որ նա իր կազմած գրքերը կ'ուսումնասիրէր: Երբոր յետոյ աշակերտեցաւ Ռէվիի, երբոր ճանչցնել տուաւ իր ուսման առաջին երախայրիքը, շատ բան չէր մնար գուշակելու համար՝ թէ օր մը իր հռչակաւոր ուսուցիչ Ռէվիի պատմութեան արժանապէս պիտի հագնէր երիտասարդ կազմարարը:

Փիղայի Համալսարանը կը գտնուէր երիտասարդ Գալիլիոսը՝ ուր ղրկուած էր բժիշկ ըլլալու։ Անշան դէպք մը բաւական եղաւ կանխատեսելու համար ի նա մեծ հաշուագէտ մը։ Օր մը Մայր եկեղեցին մըտնելով լուսարարին շարժած կանթեղի մը ճօճելը տեսաւ։ Այդ բնական ճօճումներուն մէջ նկատեց ամենակարեւոր օրէնք մը, զոր գործնականօրէն յատկացնելով գտաւ ճօճանակի գուգամանակութիւնը։ Այն օրէն սկսեալ, ձգելով բժշկական գիտութիւնը, ինքզինքը մաթէմատիքայի նուիրեց, և 26 տարեկան հասակի մէջ ուսուցչապետ անուանուեցաւ, ճոխացուց բնագիտութիւնը, աստղաբաշխութիւնը, ուսողութիւնը ամենահրաշալի գիւտերով։

Բայց ո՞վ պիտի կարենար գուշակել այս մեծ գիտնականին կենաց բոլոր դէպքերը։ Ո՞վ պիտի կարենար մարգարէանալ թէ մինչեւ ո՞ւր պիտի հասնէր իր հանճարը և որո՞նք պիտի ըլլային իր նշանաւոր գիւտերը։ Լոկ մարդկային մտքով հազիւ հազ կարելի պիտի ըլլար գուշակել՝ որ բժիշկ ըլլալէ աւելի թուարանագէտ մը պիտի ըլլար։

Յովկաննէս Չելլինի, նուագածու Փլորենտիայի Լօրէնցոյ դէ Մեդիչիին ապարանը, ամէն գնով կը ջանար իր փոքր Բենվենութօ որդին՝ երաժշտախումբի քաջ նուագածու մը հանդիսացնել։ Բայց անոր գծագրական և փորագրիչի հանճարը շուտով ցոյց տուաւ ի նա մեծ արուեստաւոր մը, որ իր հրաշալի գործերով, իր սքանչելի արձաններով, իր գնահատելի քանդակներով պիտի հասնէր արուեստի կատարելութեան գագաթնակէտին և գերազանցէր իր բոլոր ժամանակակիցները։

Շատ դժուար պիտի ըլլար այս նշանաւոր ան-
ձանց ապագան իրենց բոլոր մանրամասնութեամբ
գուշակել. բայց անոնց բնական հակումները և հան-
ճարեղ գործերը տեսնելով, բացարձակապէս անկա-
րելի պիտի չըլլար ընդհանուր կերպով կռահել անոնց
ապագայ յաջողութիւնը, մեկնելով միշտ ստոյգ տը-
ւեալներէ և նշանակալից փոքր գործերէն: Այսպէս
վերջին օրինակ մ'ալ բերելու համար, — տեսնելով
Պոլոնիայի մէջ աղքատ հիւսան խեղճ որդին, որ սոր-
վելու մեծ տենջ ունէր, արտաքոյ կարգի ձիրքերով
օժտուած, մեզի զարմանք չազդեր, հիւսան աղքատիկ
խանութին մէջ քահանայի մը սա խօսքը՝ ուղղուած
տղուն հօրը. — «Դուք յանձին այս պատանեկին
սքանչելիք մը ունիք, գանձ մը ունիք...» — գրեթէ
գուշակ մ'եղած ըլլալուն, որ այն պատանին օր մը
մեծ մարդ ըլլալու էր:

Կ'ուզեմ, ո՛վ ընթերցող, պատմել քեզի այս
պատանին պատմութիւնը:

2.

ՀԻՒՍԱՆ ՈՐԴԻՆ ՈՐ ՅԵՏՈՅ Կ'ԸԼԼԱՅ ԾԻՐԱՆԱԻՈՐ ՄԵԾՈՖԱՆԹԻ

Պոլոնիայի մութ փողոցներէ միոյն մէջ խեղճ
խանութ մը կար, ուր պատանի մը կը հետեւէր իր
ծերունի հօր արհեստը սորվելու. նա հիւս էր: Այդ
կրպակին մէջ տեսնողը կ'անդրադառնար, որ տղան

իր յարմար տեղը չէր. իր սրտին մէջ ուրիշ ձգտում մը կը զգար, տարբեր այդպիսի ձեռագործ արհեստէ. գլուխը բարձր է և աչքերը բոցի պէս վառվռուն կը փայլին: Ի՞նչ պիտի ըլլար: Կրպակին մօտ՝ ուր կը բնակէր պատանին, դպրոց մը կը բացուի, և քաղաքին մանուկներն ու պատանիները բազմութեամբ հոն կը յաճախեն: Արդ այն ժամերուն՝ յորում ուսուցիչը դաս կ'աւանդէր աշակերտաց, հիւսան որդին գլուխը լուսամուտէն դուրս հանելով կ'ունկնդրէ և և ըստ ամենայնի միտքը կը պահէ դասաւանդութիւնը: Երբոր տղաք դասատունէն դուրս կ'ելլեն և իր կրպակին առջեւէն կ'անցնին, նա անոնց հետ գրաւ կը բռնէ թէ ո՞վ աւելի ճիշդ կրնայ կրկնել վարժապետին տուած դասը. կը փորձեն անոնք՝ բայց չեն յիշեր. մինչ ինքը առանց բան մը պակաս ձգելու, բառ առ բառ կը կրկնէ անոնց աւանդուած դասը:

Օր մը ուշիմ քահանայ մը կը մտնէ կրպակը և կ'ըսէ պատանիին հօրը. — «Դուք յանձին այս ձեր որդւոյն հրաշալիք մը, գանձ մը ունիք. լըսեցի իրեն մասին շատ բաներ՝ որ անհաւատալի կը թուէին ինծի, բայց ես ինքս անձամբ փորձելով տեսայ, որ հոս՝ խանութին մէջ ուրագի և մուրճի արձագանգի ներքեւ աւելի կը սորվի՝ քան թէ դասատան մէջ գտնուող աշակերտները: Տուէք ինծի այս տղան, ես իրեն գրական լաւ դաստիարակութիւն պիտի տամ:

— Շնորհակալ եմ, յարգելի վարդապետ, կը պատառխանէ հայրը, շնորհակալ եմ, բայց պէտք եմ իմ

ձեռագործովս օրական հացս ճարել, այս տղուն պէտք ունիմ: Եւ վերջը, եթէ տղաս արհեստ մը չի սորվի ի՞նչ պիտի ըլլայ անոր ապագան: Մատենագրութիւնը հաց չի տար. շնորհակալ եմ վերջապէս, շնորհակալ եմ:

— Այդ մի ըսէք, յարեց քահանան, որ ուսուցիչն էր մերձակայ դպրոցին, այդպէս մի խօսիք: Աստուած կայ, ո՞վ բարի ծերունի, որ քու որդւոյդ հայրութիւն կ'ընէ. Նախախնամութեան վրայ դրէք յոյսերնիդ: Նաեւ ձեր որդիէն զրկուելով կը կարծէ՞ք թէ անօթութենէ պիտի մեռնիք: Ամենեւին ոչ, Նախախնամութիւնը թոյլ չի տար, որ կորսուի այն մարդը՝ որ իրեն կը վստահի. դաշտի ծաղիկները կը հագուեցնէ գեղեցիկ զգեստով, և անտառի մէջ կը կերակրէ մենակեաց ճնճղուկը: Ի՞նչ է ուրեմն որդւոյդ անունը:

— Յովսէփ, պատասխանեց ծերունին՝ յուզուած այդ խօսքերէն:

— Շատ լաւ, այս Յովսէփը, Աստուած անփորձ պահէ, մեծ ապագայ կը խոստանայ: Իր փոքր ըղեղէն, իր սահուն լեզուէն, ո՞վ գիտէ ինչ հրաշալիք պիտի ծագի: Տուէք ինծի զայն: Աղքատութիւնը՝ որու մասին կը գանգատիք, պէտք չէ արգիլէ, որ բարի գործ մ'ընէք, այլ պէտք է մղէ տղան իրեն տաղանդին հետեւելու և ապագան շտկելու:

— Ո՞վ քահանայ, կ'աղաղակէ ծերունին, որուն այտերէն արդէն առատ արցունք սկսած էր հոսիլ, եթէ իմ տղաս դրուելով դպրոցական աշակերտաց շարքին մէջ, գէշ ունակութեան տէր ըլլայ և չար

մեծնայ, կրնամ ես գոհ ըլլալ: Արնամ հանգիստ
սրտով Աստուծոյ դատաստանին ներկայանալ: Երբ
իմ սիրելի կինս հոգեվարքի մօտ էր, նա դարձուց
իր վերջին հայեածքը ինծի և ձեռքս սեղմելով մըր-
մընջաց. — Քեզի կը յանձնեմ Յովսէփիկս, գիտե՞ս,
հեռու պահէ մեղքէն: — Հանգուցելոյն ձայնը դեռ
ականջիս մէջ կը հնչէ: Այնքան բարի էր իմ կինս,
և այս իմ զաւակս դեռ այնքան անփորձ է:

Այսպէս ծերունին մէյմը կը նայէր որդւոյն,
մէյմը քահանային՝ և կուլար թախծագին:

— Հանգստացէք, բարի անձ, հանգստացէք,
ըսաւ քահանան: Դուք պէտք է Աբրահամու զոհը
ընէք Տիրոջ, պիտի ընէ՞ք... Չգիտե՞ք թէ մեծ պար-
տականութիւն ունիք չարգիլելու Աստուծոյ կարգա-
դրութիւնը՝ զոր որոշած է այս տղեկի համար: Եթէ
Աստուած ուզած է ուրիշ համբով, միթէ չի՞ կրնար
առաջնորդել անոր: Պիտի չկրնայ՞ պահել զինքը մեղ-
քէն: Այն որ ի վերուստ կը կոչէ կրնայ՞ թերանալ
իր խօսքը պահելու մէջ:

Ուրիշ քանի մը բառեր ալ փոխանակելէ յետոյ,
քահանան հետը տարաւ փոքրիկ Յովսէփը: Հայրը
կուլար, տղան կը հառաչէր: Թողլով որ այս պա-
տանեկի կենսագրութիւնը ընեն պատմագիրները, ես
ձեզի կը յայտնեմ յանձին անոր հռչակաւոր մարդ
մը, ձեզի կը ներկայացնեմ Յովսէփ Մեծոֆանթին:

Ո՞վ չի հանչնար այսպիսի անուանի մարդ մը:
Ճամբորդներէն ո՞վ չայցելեց Խտալիա՝ ի տես Մեծո-
ֆանթիի, ո՞վ է որ այսօր եւս չի հիանար Մեծո-
ֆանթիի հանճարոյն վրայ, որ հրաշապէս հռչակելի

և եղական եղաւ: Պոլոնիայի Համալսարանի ուսուցիչ, Եկեղեցւոյ ծիրանաւոր իշխան, Վատիկանի գրադարանին պետը, Փրոփականդայի դպրոցին առաջնորդը. ասիկա քիչ է, պարօնայք, ոչինչ է. Յովսէփ Մեծոֆանթի եղաւ լեզուագէտ մը ամենաքաջ և հազուագիւտ՝ որուն նմանը աշխարհս ունեցած չէ տակաւին: Պատմութիւնը կ'աւանդէ Պոնտոսի թագաւորի Միհրդատի մասին՝ որ պատերազմեցաւ Պոմպէոսի և Հռովմայեցւոց հետ, թէ լաւ գիտէր և վարժ կը խօսէր քսան լեզու: Կը պատմէ պատմութիւնը ալպանացի Ամբրոսիոսի, միրանտուլացի Փիքոյի, Ուէրդինի, Դորնի, Ֆրեզնելի, Մարքստենի, Պրիչարդի, Բօպի, Բիւրրիդի և Հումպոլդի մասին, թէ ամենաքաջ լեզուագէտներ էին և բազմաթիւ լեզուներ գիտէին: Մի զարմանաքասոր վրայ, զմեզ գերազանցօրէն սքանչացնողը իրեն լեզուագիտական հանճարովը, և որ զմեզ կը պարտադրէ զինքը յարգելու՝ կարտինալ Մեծոֆանթին է: Նա 78 լեզուով կը խօսէր՝ իրենց բազմաթիւ գաւառաբարբառներով և աշխարհաբարներով միասին: Կը խօսէր մեծ գիւրութեամբ և կատարեալ հմտութեամբ, ամէն մէկ քերականութեան տրամաբանական օրէնքներուն համեմատ, այնպէս որ բնիկ տեղացին լաւագոյն չէր յաջողեր: Ճշմարտապէս բազմալեզուեան մարդ մ'էր, ճշմարիտ աշխարհաքաղաքացի, որ կրնար ամենուրեք երթալ, սպիտակներու և սեւամորթերու մէջ, քաղաքակրթեալ և բարբարոս ազգերու մէջ, կրնար վազել ծագաց ի ծագս աշխարհի, և հասկնալ ամէնուն լե-

գուն ու խօսիլ, որպէս թէ իրեն ազգակիցներն ըլլային, կրնար պատասխանել ամէնուն իբրեւ թէ իրեն եղբայրներն ըլլային: Աստուած իր սիրոյ մէկ խաղով ուզեց Բարեւոնի աշտարակը շինողներու լեզուներու խառնակութիւնը վայրկեան մը դադրեցնել և իննեւտասաներորդ դարու փառաց համար յարոյց Մեծոֆանթին. — Նա ձշմարիտ կենդանի Պէնտեկոստե մը եղաւ, — ըսաւ Պրիգոր վեշտասաներորդ քահանայապետը:

Եթէ ստուգիւ կարելի եղաւ նախագիտել յանձին այն պատանիին մեծ մարդ մը, բայց անկարելի էր սահմանել թէ ո՞ր ճիւղի մէջ գերազանց պիտի ըլլար, և որո՞նք պիտի ըլլային անոր կենաց պարագաներն ու հանգամանքները:

Իսկ ինչ որ բնական դէպքերու և արկածներու կը վերաբերի, ճշտապէս գիտենք թէ մարդս որքան նուաստ արժէք ունի, որչափ սակաւ ապահովութեամբ կրնայ գիտնալ ապագայ գալիքը: Մեզի համար կարելի չէ գուշակել թէ՛ մէկ ժամ վերջ ինչ պիտի պատահի: Պրեթէ միշտ կը սխալին մարդկային գուշակութիւնները, նոյն իսկ երբ խօսքը բնական իրաց նկատմամբ է, որուն օրէնքները ըստ բաւականին կը գիտցուին: Արովհետեւ, եթէ մարդս նոյն իսկ դոյզն ինչ գիտնար նախատեսել ապագան, երբեմն շատ երջանիկ պիտի ըլլար այս աշխարհիս վրայ: Մինչդեռ բոլոր գալիքը հաստատական օրէնքի մը ենթակայ չըլլալով, շահամանուած և շատուգուած, գլխովին ծածկուած է մարդկային տեսութենէն և մտքէն: Հոս շատ յարմար կուգայ օրինակ մը՝ որ ի միջի այլոց կը նախագասեմ պատմել:

3.

ՆԱՊՈԼԵՈՆ ԵՒ ՕԴԱՊԱՐԻԿԸ

1804 թուականի Ռեկտեմբեր երկուքին, Փարիզ մեծ տոնախմբութեան մէջ էր, Նապոլէոնի թագադրութեան ի պատրաստութիւն: Հին Մայր եկեղեցւոյ մէջ Պիոս եօթներորդ Սրբազան Պապը զայն կայսր կ'օծէր՝ ի ներկայութեան Ռադիիոյ բոլոր եկեղեցական, զինուորական և քաղաքական մեծամեծաց:

Երեկոյին, շողշողուն հրախաղի միջեւ վիթխարի մեծութեամբ օդապարիկ մը արձակուեցաւ դէպի երկնականամարը, որուն վրայ կ'երեւէր կայսերական թագը՝ լուսաւորուած երեք հազար գունաւոր ապակիներով: Տեսարանը իսկապէս հրաշալի էր: Երբ ամբողջ Փարիզը, կայսրն ալ մէջը ըլլալով, կը ծափահարէր. անշուշտ, տեսնելով այդ օդապարիկը, ոչ ոք պիտի կարենար երեւակայել և գուշակել անոր կատարելիք երկար ճամբորդութիւնը, թէ ուր պիտի հասնէր, և կամ ինչ տպաւորութիւն պիտի թողուր:

Յաջորդ օրը արշալոյսէն վերջը՝ Հռովմայ բնակիչները տեսան հեռուէն հորիզոնի վրայ լուսաւոր գունդ մը՝ որ կուգար դէպի յաւիտենական քաղաքը: Շատ յուզուեցան և մեծ իրարանցումի մէջ նկատեցին վիթխարի գունդ մը, օդապարիկ մը,

որ անցաւ Ս. Պետրոսի գմբէթին, Վատիկանի պալատի վրայէն և իր մեծ արագութեամբը քանի մը անգամ գետնին քսուելով, զարնուեցաւ Ներոնի շիրմին՝ և հոն մի քանի րոպէ արգիլուած մնաց։ Ար թուէր թէ ամէն բան վերջացաւ. բայց հովէն նոր հարուածով մը շարժեցաւ և սկսաւ երթալ։ Նորէն բարձրացաւ, թէպէտեւ բաւական վնասուած։ Փայլուն և խորհրդական կայսերական թագը գրեթէ կէսը՝ մնացած էր յուշարձանի մի անկիւնէն։ Եւ այսպէս վիթխարի թռիչքներով շարունակեց իր ճամբան, շատ անգամ երկիր իջնելով, մինչեւ որ վերջնականապէս փճացած վերջացուց իր երկար ուղեւորութիւնը։

Շատ մը հետաքրքիրներ հասան օդապարիկին և բռնոն տենջանօք կարդացին գրութիւն մը ֆրանսերէն լեզուով, ոսկեղէն տառերով, անոր մեծ բուրակի շրջանակին վրայ։ Այսպէս գրուած էր.

« Փարիզ 25 Փետրոշար, ԺԳՐԴ ամ, Թագադրոշքիւն Նապոլէոն առաջին կայսեր, Նորին Սրբոշքեան Պիոս եօթներորդի ձեռամբ »։

Ճանապարհին երկարութիւնը և օդապարիկին արտաքոյ կարգի արագութիւնը զարմանք և հիացում պատճառեցին։ Սակայն ամէնքն ալ, մանաւանդ Նապոլէոնը, սաստիկ աղդուեցան օդապարիկին պատահած դիպուածներէն։ Շատերը եղելութիւնը մեկնեցին, բացատրեցին, յոռի քննադատութիւններ և ոչ այնչափ նպաստաւոր գուշակութիւններ ըրին նոր կայսեր մասին, որուն թագը, կ'ըսէին, ջախջախուեցաւ Վատիկանի դպած ժամանակ և բռնաւորի մը շիրմին կառչած պահուն։ Նոյն ինքն

կայսրը չկրցաւ ծածկել իր տհաճութիւնը այս դէպքիս մասին՝ և խնդրեց իր պալատականներէն որպէս զի այլ եւս այդ չարագուշակ օդապարիկին խօսքը չընեն:

Խեղճ Քառնըրէն՝ օդապարիկը շինողը, այն օրէն իր ինքնակալին աչքէն ելաւ (Տես՝ Բէսսօ. Հիւն և նոր մեծ գիշտերը. Քլուխ՝ Օդապարիկները):

4.

ԱՆՀՆԱՐԻՆ ՆԱԽԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆՔ

Արդ, մեր ձեռնարկին վերադառնալով, արդեօք ո՞վ պիտի կարենար այդ երեկոյ գուշակել այն նշանաւոր օդապարիկին երկա՛ր ճամբորդութիւնը և արկածները: Թէպէտեւ օդերեւութական գիտութիւնը կը ճանչնայ որ մթնոլորտը զանազան խաւերէ կազմուած է որոնք տարբեր ուղղութեամբ կը շարժին, թէպէտեւ մարդս կարողացած է խելամուտ ըլլալ վեր բարձրացող օդապարիկի ուժին, և հետեւաբար օդոյ ո՛ր խաւին մէջ հաւասարակշռութիւնը պիտի առնէր, և ի՛նչ ուղղութեամբ պիտի ըլլար իր ընթացքը. այսու ամենայնիւ, մարդկօրէն խօսելով, անկարելի չէր նախատեսել իր երկար ճամբորդութիւնը, իր նպատակը, եւս առաւել ձախորդ վախճանը զուգընթաց պարագաներով: Եւ ո՞վ երբեք, թոյլ տրուի ինծի այս վերջին անգամ խոտորիլ նիւթէս, նկատի առնելով միեւնոյն անձին կեանքը, ո՞վ երբեք, տեսնելով Նապոլէոնի փառաց գաւթնակէտին հասնիլը երկրիս վրայ, յետ այն-

քան շոնդնալից յաղթութեանց, այնքան թագաւորութեանց տիրելու, ո՞վ երբեք, տեսնելով այն մարդը որ գրեթէ մոռնալ կուտար Աղեքսանդր Մեծը, Յուլիոս Կեսարը, Մեծն Կարոլոսը... որ կրնար կոչուիլ արդի զինուորական և քաղաքական հանճարոյ մարմնացումը, որոյ համար կրնար ըսուիլ որ ուզած ըլլայ Աստուած իր իմաստութիւնը ընդարձակօրէն ի նա դրոշմել, ո՞վ կրնար այն ժամանակ գուշակել և նախատեսել որ իր օրերը պիտի վերջացնէր ովկիանոսի մէջ ցցուած ժայռի վրայ՝ Ս. Հեղինէ կղզւոյն մէջ։ Ո՞վ պիտի կրնար կանխատեսել 1809 տարւոյ Յուլիոս Երկն՝ երբ կը զրկէր Ռադէ զօրապետը կալանաւորել զՊիոս Եօթներորդ պապը, հեռացնելով զնա վայրենաբար Հռովմէն՝ կալանաւոր՝ Սալոնատանելու համար, և ապա 30 Ապրիլ 1821 թուականին պիտի ըսէր Մօնթոլոն կոմսին. «Զանգակներու զօղանջը զիս կը յուզէ և քահանայի մը տեսութիւնը հաճոյք կը պատճառէ» և թէ 5 Մայիսին պիտի մեռնէր՝ մեր կրօնի բոլոր սուրբ խորհուրդները ընդունելով, ճշմարիտ զղջման ճշմարիտ նշաններով։ Միայն մարդկային մտաց կարողութեամբ անկարելի պիտի ըլլար նախատեսել, այդպիսի յիշատակաց արժանի դէպքերը, իրողութիւնները։ Եւ այսպէս ըսելու ենք բոլոր ապագայի մասին։

5.

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄԻԱՅՆ ՅԱՆՏՆԻ Է ԱՊԱԳԱՆ

Միայն Աստուած կը ճանչնայ ապագան: Նա միայն կրնայ գուշակել տալ: Աստուած միայն թագաւոր է բոլոր ժամանակաց, իրեն համար չըլլալով ոչ անցեալ, ոչ ապագայ, այլ բոլորն ալ իր գերագոյն մտաց մէջ ներկայ ըլլալով՝ ամենագէտ է:

Չկրնալով աճիլ յԱստուած յաջորդաբար գիտութիւնը, ինչպէս ի մեզ, ինքը տուած ըլլալով արարածոց գործելու կարողութիւնը, ինքը ճանչնալով լրիւ բնութեան օրէնքները զորս ինքն հաստատեց, Նա միայն կը ճանչնայ լրիւ ապագան, այն ապագան՝ որ մարդկային ամենասուր միտքն իսկ չի կրնար գիտնալ, և անթափանծելի պատահար մ'է որովհետեւ մարդկային ազատ գործոց կը վերաբերի: Եթէ մենք տեսնենք անձինք որ ճշգրտիւ կը նախատեսեն հանդերձեալ իրեր, ազատ գործողութիւններ, և եթէ ճշգրտուած տեսնենք անոնց մարգարէութիւնը, պէտք չե՞նք արդեօք խոստովանիլ որ Աստուած անոնց թելադրած ըլլայ, երբ կը տեսնենք որ այդպէս կը գերազանցեն մարդկային նախագիտութիւնը:

Ի՞նչպէս մարդս կրնար նախատեսել իր մտաց ուժով միայն, առանց մասնակից ըլլալու, եղանակաւ իւրիք, աստուածային իմաստութեան լուսոյն. ի՞նչպէս կրնար նախատեսել, ոչ թէ բնական գի-

պուլածներ, որ սահմանեալ օրինօք՝ անայլայլ կը պատահին, զոր օրինակ, խաւարումներ, գիսաւոր աստղի մը երեւումը և այլն... այլ ապագան միմիայն որ ուղղակի Աստուծոյ ազատ կամքէն կախուած է: Արդ միայն մարդկային զօրութեամբ կարելի՞ էր երբեք ճանչնալ դարերով առաջ Մեսիայի ծննդեան ժամանակը, տեղը, հրաշալի հանգամանքները Ա՞՞վ կրնար պատուել բանալ ապագայի վարագոյրը և նախատեսել թէ Մեսիան ինչ պիտի ընէր երկրիս վրայ: Ա՞՞վ կրնար նախատեսել, առանց Աստուծմէ լուսաւորուած ըլլալու, ինչ որ մարդիկ պիտի ընէին Փրկչին՝ Նրուսաղէմի յաղթանակը, իր շարշարանքները, իր մահը: Ա՞՞վ երբեք կրնար մտածել և նախատեսել որ Մեսիայն, այնքան դարերէ ի վեր սպասուած, պիտի ընդունուէր այնքան անտարբերութեամբ, նախատանօք, հալածանօք, հարուածներով և խաչով:

Ա՛յ, անկարելի է. և ասոր համար թէ հաւատաքի մարգարէութիւնները, թէ հաւատքն իսկ հաստատելու համար եղած մարգարէութիւնները պէտք են ընդունուիլ, իբրեւ աստուածային նկարագրի էական ապացոյցներէն մին: Ասիկա հաստատուած է ընդհանուր մարդոց կարծիքով որոնք միշտ համոզուած են որ մարգարէութիւնը աստուածութեան անհրաժեշտ գործն է:

«Մարգարէութիւնը մարդու գործ չէ, կը դիտէ գիտնական ժամանակակից մը, մարդու գործ չէ, այլ աստուածային գործ՝ մարդուս մտքին մէջ. նա՛ մարդկային բնական կարողութեամբն ատակ չէ մարգարէանալու: Ապագայ դիպուածները կարենալ

գիտնալու համար պէտք էր անսահման տեսութեամբ բովանդակել բոլոր ժամանակները և հոգւով տարածուիլ ամէն տեղ, և հետեւաբար կերպով մը անսահման և անշտփ ըլլալ»։ Արդ մարդս ոչ անշտփ է և ոչ ալ անսահման, հետեւաբար բնականօրէն մարդարէ ալ չէ։

6.

ՀԵԹԱՆՈՍՆԵՐԸ ԵՒ ԱՊԱԳԱՅ ՊԱՏԱՀԱՐՆԵՐԸ

Հեթանոսներն իսկ համոզուած էին որ ապագայ ըլլալիքներու նախագիտութիւնը գերբնական է և աստուածային։ Այսպէս Անակրէոն և Սոփոկլէս հաստատեցին որ ապագան մարդս չի կրնար գիտնալ։ Մանաւանդ թէ, կ'աւելցնէր Պակուվիոս, եթէ մէկը կարենար նախատեսել ապագան պէտք էր հաւասարիլ Արամազդի։ Պղատոն և Սենեկա ալ յայտնապէս հաստատեցին, որ չէր կրնար ըլլալ մէկը որ կարենար ապագայի մասին բան մը գիտնալ, առանց Աստուծմէ ներշնչուած ըլլալու։ Ուրեմն կ'եզրակացնէր Յիամպլիկոս, անկարելի է դատել և նախատեսել ապագայ պատահարները, վասն զի ոչ ոք կրնայ ըմբռնել բոլոր համընթաց գաղտնիքները առանց աստուածային ներշնչման։ Ահա թէ ինչու Եսայի ասպարէզ կը հրաւիրէր հեթանոսաց կուռքերը, ըսելով թէ՝ միայն այն ժամանակ Աստուած պիտի համարուէին՝ եթէ ապագայ գաղտնիքը գիտնային։ Այո՛, միայն Աստուած է որ կրնայ նախա-

տեսել ապագան, և եթէ մարդիկ մարգարէացան,
պէտք է ըսել որ Աստուած զանոնք, ըստ որում իր
պաշտօնեաներ, լցոյց մարգարէական հոգւով, ստոյգ
ըլլալով որ երբ անոնք կը հաստատեն բան մը մար-
գարէանալով՝ Աստուած ինքն է որ անոնց յայտնած է:

7.

ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԵԱՆՑ ՀԵՂԻՆԱԿԸ ՀԱՒԱՏՔԻՆ
ՀԵՂԻՆԱԿՆ Է

Եթէ ուրեմն միայն Աստուած կրնայ նախատե-
սել, կանխատեսել ապագան, եթէ միայն Ան կրնայ
ներշնչել մարգարէից, լուսաւորել անոնց միտքը
ապագան ճանչնալու՝ մարգարէանալու համար, պէտք
ենք անհրաժեշտօրէն եզրակացնել որ Նա ինքն է
միայն հեղինակը մեր հաւատքին, այնչափ անգամ,
այնքան եղանակաւ, այնքան մարգարէներէն գու-
շակուած՝ այնքան դարեր առաջ: Այս մարգարէու-
թեան պարզելը ամենափայլուն հրաշքն է աստուա-
ծային ամենակարողութեան, զմարդ հաղորդ ընելու
համար Աստուծոյ գիտութեան: Արդ, որովհետեւ
Աստուած հրաշք չընէր ստութիւն մը ապացուցանե-
լու համար, ի հարկէ պէտք ենք եզրակացնել որ
ճշմարիտ և աստուածային ըլլայ այն հաւատքը զոր
հաստատելու և պահելու համար Աստուած ինքնին
հրաշքներ գործեց: Ուրեմն Աստուծմէ յայտնուած
են այն հաւատոյ մասունքը՝ զորս Աստուածութիւնը
այնքան դարեր առաջ յայտնեց աշխարհիս մար-

գարէից բերնով, որպէս զի մարդիկ պատրաստ ըլլան ընդունելու զանոնք յօժարակամ և յարգանօք:

Մանաւանդ թէ, ուղեւով անկարելի ենթադրու թիւն մ'ընել, այսինքն, համարելով որ ճշմարտութիւնները՝ որոնց մենք կը հաւատանք, Աստուծմէ յայտնուած չըլլան, պէտք ենք եզրակացնել որ Աստուած մարգարէից ներշնչելով, նախատեսել և կանխագուշակել տալով ապագան և ամէն ինչ որ հաւատքը մեզի կ'ուսուցանէ, զմարդ գահավիժած պիտի ըլլան ամենէն աւելի ահռելի և անպայման սխալմունքի մը մէջ, որը հակասութիւն մ'է և հայհոյանք միանգամայն:

Ուստի կամ մեր հաւատքը աստուածային է և յայտնուած է Աստուծմէ Եկեղեցւոյ, կամ թէ Աստուած ստութեան պաշտպան է, հաստատելով իսկ զայն իր ամենակարողութեան ամենայայտնի ապացոյցներով, ստոյգ և բոլոր մարգարէներէն հաստատուած մարգարէութիւններով: Արդ եթէ Աստուած այնպիսի մէկն ըլլար՝ որ ենթադրելն իսկ մտաց դէմ և հակասական հայհոյութիւն է, այլեւս Աստուած չէր ըլլար, կը ջնջուէր աստուածութեան գաղափարը, անսահման ու ամենակատարեալ Էակին:

Ուրեմն, կամ հաւատքը հաստատուած է Աստուծմէ մարգարէութիւններու միջոցաւ, հետեւաբար աստուածային է և Աստուծմէ յայտնուած է Եկեղեցւոյն, կամ թէ Աստուած չկայ. բայց թէ Աստուած չկայ՝ անտեղի կարծիք մ'է, ուրեմն այն ամէն բանի որ կը հաւատանք աստուածային յայտնութիւն է:

ԳԼՈՒԽ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՄՏԵՐՄԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐ

1.

ՍԼԱՔՈՎ ՄԸ ՇԱՆԹԱՀԱՐԵԱԼԸ

Ներկայ գրքոյկս աւարտելէ առաջ կը հրաւիրեմ ընթերցողը՝ յարմար խորհրդածութիւն մ'ընելու: Եթէ աստուածային յայտնութիւնը, զորս կը սորվեցնէ մեզի Եկեղեցին, այսպիսի յաղթանակաւ ապացուցուած է, եթէր զօրեղ փաստերէ միկուն միջոցաւ միայն, ինչ պիտի ըսուէր եթէ ամէնն ալ ի միասին ի մի գումարուէր: Երբ արդէն անհաւատութիւնը շանթահարուած, մի միայն սլաքով ջախջախուած է, ալ քեզի կը թողում դատել իր անդարմանելի պարտութիւնը, եթէ միւս վեց զօրեղագոյն փքիններով՝ ուզէինք նիզակահարել: Մէկդի թողլով այլաբանութիւնը, գիտցիր որ ապացոյց-

ները, հաւատալու շարժառիթները, յորոց միայն մէկը մատնանիշ ըրի, բնաւ առանձին չեն ներկայացուիր այլ միասին. որովհետեւ այն ատեն՝ մէկ փաստը միւսին ուժ կուտայ և բոլորը միացած կը կազմեն ապացոյցներու անփշրելի վէմ մը, որոնք ցոյց կուտան յայտնի և համոզիչ եղանակաւ աստուածային յայտնութիւնը՝ որուն մենք կը հաւատանք:

Ապա ուրեմն, ինչ որ Նկեղեցին կը սորվեցնէ զայն յայտնած է ինքն Աստուած, յայտնի է և պարզ որ մէկ հարուածով տապալուելու են բոլոր առարկութիւնները, ձրի մերժումները, յանդուգն թշնամանքները որ կը նետուին ընդդէմ կրօնքի:

Եթէ այս գիրքը, սիրելի ընթերցող, պատահմամբ ձեռքդ իյնալով զքեզ ուրախացնելէ զատ, ինչպէս կը յուսամ, նաեւ փարատէ նախապէս ունեցած տարակոյսներդ, բարի խրատներով զքեզ դէպի բարին առաջնորդէ, ո՛հ, քու անձիդ և հոգւոյդ ցանկացած բարւոյն համար, մի՛ բաւականանար միայն ընթեռնելով այս աղքատիկ էջերը: Մանաւանդ թէ, յետ մաքրելու սիրտդ և Աստուծմէ լոյս խնդրելու երիտասարդ Մանձոնիի նման. «Աստուած իմ ճանչցուր զքեզ ինձ», սկսէ ուրիշ աւելի ընդարձակօրէն կրօնքի վրայ ճառող գրքերու շարքով մը. լուրջ և խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մը, նախապաշարումէ իսպառ մերկացած, և այսպէս կամաց կամաց կը ցրուին մտքէդ բոլոր տարակոյսներն ու վարանումները, որոնք գուցէ մտքիդ մէջ ծագած են ի հետեւանս ամբարիշտ խօսակցութիւններով և խաբէ-

պատիր ու նենգամիտ մոլորութիւններով լի գրքերու ընթերցմամբ:

Վերստանալով հաւատքդ և զղջալով՝ դարձիր, դարձիր շուտով քու մօրդ գիրկը, Եկեղեցւոյ ծոցը, որ քեզի կը սպասէ պարգեւելու համար այն ամէն բարիք և մխիթարութիւն՝ զորս Ինքն միայն կրնայ շնորհել:

Քեզմէ բաժնուելէս առաջ, սիրելի ընթերցող, կ'ուզեմ գէպք մը պատմել, ինչպէս ըրի իմ «Հաշատամք ի մի Աստուած» կոչուած միւս գրքին վերջին էջին մէջ:

2.

ԱՅՐԻ ԿՆՈՋ ՈՐԴԻՆ

Փարիզի մէջ կ'ապրէր դժբախտ մայր մը: Եօթը տարիէ ի վեր կորսնցուցած էր իր ամուսինը, բարի և վսեմաշուք Յովհաննէսը: Իրենց ամուսնութենէն, իրենց երկար և տխուր օրերէն բան մը չէր մնացած բացի որդիէ մը. բայց ինչպիսի՞ որդի:

Էմիլիոս, այս էր այրի կնոջ ստահակ և անառակ որդւոյն անունը, դպրոցաւարտ ըլլալով գրական, քաղաքական և ընկերաբանական վերիվերոյ ծանօթութիւններով ինքզինքը անհաւատութեան տուած էր. քահանաներ, խորհուրդներ, աղօթք և եկեղեցի իրեն համար ուրիշ բան չէին՝ եթէ ոչ խենդութիւններ: Իր նոր բարեկամները, իր նոր և ծանր զբաղումներն էին, անառակութիւն, խաղեր և

զուարճութիւններ: Ինչպէս յաճախ կը պատահի որ անհաւատութենէ և անառակ կեանքէ՝ ուսումով մը ապստամբութեանց ամբոխներուն զուգընթաց ոտքով կը ցատկեն, այսպէս նաեւ մոլորեալ երիտասարդը կը մխրճուէր անիշխանահաններու դասուն մէջ: Ռասպայլ, Բլանկ, Ռուլլէն և Վիկթօր Հիւգոյ իրեն համար ամենէն յարգելի անձինքն էին: Յաճախ կը կրկնէր անուննին կը խայտար անոնց երազական խոստումներովը, ուրախութեան արտայայտութեամբ ձեռքերը իրարու շփելով:

Որքան կը տանջուէր խեղճ այրի մայրը որդւոյն յիմարութիւնները տեսնելով: Բայց ի՞նչ օգուտ: Խորհուրդ և ազդարարութիւն լսել չէր ուզէր ու մայրենի գորովալից խօսքերուն կը պատասխանէր նախատինքներով և արհամարհանօք. բաւական էր միայն տալ Աստուծոյ անունը, յիշել հոգին և եկեղեցին՝ արիւնը բորբոքելու և զգուելի հայհոյանքներ ժայթքել տալու: Վերջապէս բարեպաշտ և տառապեալ մայրը հիւանդացաւ, մնացած ստացուածքը հետզհետէ սպառիլ սկսաւ և որդին միշտ աւելի կատաղի կը դառնար: Շատ քիչ անգամ տուն կու գար և այն անգամներն ալ խռով ու անխօս, մնացած քիչն ալ տակն ու վրայ կ'ընէր: Սոսկալի աղէտք մ'էր:

Բայց աւելի աղիտալի օրեր կը վերահասնէին Փարիզի վրայ. գաղղիացիներէն շատեր կը հալածուէին, ուրիշներ կ'ապստամբէին. Էմիլիոս վերջիններէս էր:

Մտէք հոս, մօտեցէք աղմկալից քաղաքի պատ-

նէշներուն: Խռովայոյզ քաղաքին արուարձաններուն մօտեցէք, սոսկալի հրացանաձգութեանց արձագանգն է որ կը լսէք, յարձակող խուժանին աղաղակը:

Յունիս ամիսն էր 1848ին. ընկերվարականք, անիշխանականք, հրացանները ձեռքերնին առած կը խուժէին տապալելու հասարակապետութեն ներկայացուցիչները: Ամենակատաղի քաղաքական կռիւ մը ահաւոր եղերերգութեամբ բռնկած էր Փարիզի մէջ: Եթէ ժողովրդեան և զինուորաց մէջէն սպըրդելով հասնիք քաղաքին կեդրոնը, պիտի տեսնէք Մայր եկեղեցւոյն մերձ տան մը մէջ երկու յուզեալ երիտասարդներ, հրացանը ձեռքերնին՝ կատաղութենէ բոցավառ աչքերով, որ երբեմն լուսամուտին կը վազեն հրացաննին պարպել ուզելով և երբեմն յետ կը քաշուին սենեկին մէջ: Մէկը կատաղի քան միւսը, չի վախնար աւելի ստէպ երեւնալէն: Շըրթունքներուն վրայ անէծք և հայհոյութիւն, կ'ոռնայ և կ'աղաղակէ Համաժողով և Կալիֆնեսք: Ճանշցա՞ք այս երիտասարդը, այրի կնով որդին է:

Յանկարծ հրացանաց ձայնը կը դադրի, անիշխանականներու ոռնոցը կը նուազի և կը թուի թէ պատերազմը վայրկեան մը կը դադրի: Էմիլիոս և ընկերը լի հետաքրքրութեամբ պատշգամ կը վազեն և կը դիտեն... Ի՞նչ պատահած էր: Հոն վարը, գլխաւոր փողոցի վրայ զինուորներու մէջէն ճանապարհ բանալով, կը յառաջանայ յարգելի անձ մը, իրեն կը հետեւին իր խորհրդականները և խումբ մը քահանաներ. զէնք չունի, ձեռքերը ազատ են և գլուխը բաց, բայց սրտին մէջ կրակ մը կը բոր-

բոքի, աւելի արծարծուն քան թէ հրացանի կապարները:

Էմիլիոս աչքերը կը սրբէ, և զարմացմամբ և ատելութեամբ կը գոչէ. ի՞նչ կ'ոչգէ սա հոս:

3.

ԳԵՐԱՊԱՅԾԱՌ ԱՖՌԸ

Բայց արտակարգ անձը արդէն իսկ հասած է փայտակերտ պատնէշին քով, որուն մէկ ճակատը կեցած են ազգային զինուորներն և հանրապետութեան պահակազօրքը և միւսը, Էմիլիոսի կողմէն, անիշխանական խաժամուժ ամբոխը: Զարմանալի բան: Յարգելի անձը կը մագլէ պատնէշէն վեր իր առ Աստուած ունեցած անայլայլ հաւատքով, այն իրեն եղբայրական բոցավառ սիրովն՝ որով խորանին վրայ կը բարձրանար: Հասնելով պատնէշին գագաթը, կ'երեւի ի տես անագորոյն անիշխանական վոհմակին և բազուկները բացած կը գոչէ. խաղաղոչքիւն, խաղաղոչքիւն որդեակք իմ»:

Ո՛հ երկինք. Գերապայծառ Աֆռն է, Փարիզի արքեպիսկոպոսը:

Երիտասարդը լսեց, այն եղբայրական հրաւերը, սեղմեց սպանիչ եղէգը կատաղութեամբ և ջղայնացած. բայց զգաց սրտի բաբախմամբ որ ձեռքը կը դողայ:

Խաղաղոչքիւն, յարեց արքեպիսկոպոսը պատնէշի վրայէն, խաղաղոչքիւն ո՛վ ֆրանսացիք ինչո՞ւ

մեկզմեկ կը մեռցնէք, ինչո՞ւ եղբայրները իրենց եղբայրները կը սպաննեն, ո՞վ իմ սիրելիներս ի Յիսուս Քրիստոս:

Հրացանի գնդակ մը Գերապայծառ Աֆոն մարմինը կը ծակէր կ'անցնէր վերջին խօսքերն արտասանած պահուն: Ինկաւ անիշխանականներու գնդակէն արիւնաթաթախ՝ պատնէշի մացառներուն վրայ՝ մահուամբը սիրոյ զոհ հանդիսանալով՝ ինչպէս Յիսուս Քրիստոս Գողգոթայի վրայ: Իր մահը յաղթանակի տեղ համարուեցաւ անիշխանականներէն. յեղափոխական գազանները ցնծացին տեսնելով քահանայական արեան հեղումը և աւելի խրախուսուեցան: Կռիւը կը վերաբորբոքի աւելի կատաղի:

Բայց Էմիլիոսի նոյնը չեղաւ: Ի լուր այն սուրբ ձայներուն զորս վաղուց է չէր լսեր, ի տես արքեպիսկոպոսին հանդէպ դաւաճանութեան, գթութենէ գալարեցան աղիքները. թողուց պատշգամն ու ընկերը, առանձնացաւ տան ամենէն լռին սենեակը, խոր մտածմանց մէջ թաղուած:

4.

ՀԱՆԴԻՍԱԻՈՐ ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏԸ

Երեք օր վերջ երբ խաղաղութիւնը կը վերահաստատուի քաղաքին մէջ. այրի կնոջ որդին կը քալէր միայնակ և տխուր՝ Փարիզի փողոցներէն: Հոն հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կը կատարուէր. Գերապայծառ Աֆոն յուղարկաւորութիւնն էր: Պե-

տութեան Աւագանին և Ժողովուրդը խուռն ըաղմութեամբ լեցուած էր հոն պատուելու համար այն հայրենեաց նոր Հօր յիշատակը: Էմիլիոս ծունկի եկաւ եկեղեցւոյ մէկ անկիւնը առանց մէկու մը կարեւորութիւն տալու, թախծալից նայելով մահաբեմին վրայ՝ ուր կը հանգչէր արքեպիսկոպոսին դիակը: Յետոյ այտերը ձեռքերուն մէջ առած այնպիսի խոր մտածմանց մէջ ընկղմեցաւ որ իրեն իսկ զարմանք պատճառեցին:

Էմիլիոս կը խորհէր. այս մարդը կրնար հանգիստ իր պալատին մէջ կենալ, ինչո՞ւ կռիւը սկսած պահուն ինքզինքը վտանգի ենթարկեց: Անոր հայրական սիրտը մեծ սիրով մը յարած էր իր որդւոց որ կը պատերազմէին, իր այն որդւոց որ անդգայ և ապստամբ էին, և նաեւ ինծի: Ո՛հ, Եկեղեցին ընտանիք մ'է... չէի մտածեր այլեւս, մոռցած էի, և այժմ կը տեսնեմ զայն: Եկեղեցին մայր մ'է, բայց այնչափ գորովալիր և գերազանց՝ որ ուրիշ բանի չի նմանիր: Աստուածային միութիւն մ'է մօրմով, հօրմով և որդիներով:

Կը խորհէր դարձեալ. ես օգային խօլականութեամբ լեցուած էի, բոլորովին կատղած. և ինչո՞ւ արքեպիսկոպոսին խօսքերը, որ ուղիղ կեցած էր պատնիշին վրայ, ինչո՞ւ ազդեցին սրտիս: Ամենէն տաղանդաւոր ընկերներէս որմէ՞ն նման խօսքեր լըսեցի Լիւքսէմբուրգի և Ժողովներու մէջ:

Ո՛հ, ո՛չ... Եւ սակայն պարզ խօսքեր էին Պերապայծառին ըսածները, համառօտ և կտրուկ, բայց կը յափշտակէին հոգին, կը նուաճէին զօրութիւնը

և յանդգնութիւնը, և այնպիսի հզօրութեամբ մը
զորս չեմ կրնար բացատրել...

Այն մարդը այժմ մեռած է. հովիւը ոչխար-
ներէն բզկտուեցաւ: Ի՞նչ, մեռա՞ւ: Ես աւելի եւս
կենդանի կը զգամ զայն իմ սրտիս մէջ. այժմ որ
նա մեռած է՝ ես զինքն աւելի կը սիրեմ: Եւ ահա
ինծի կը թուի վերատեսնել զինքը փառաց մէջ...
Եւ հոս Էմիլիոս գուցէ առաջին անգամ կը մտա-
ծէր Աստուծոյ և եղբայրներուն սիրոյն համար զո-
հուողի անձնուէր վիճակը: Կը տեսնէր որ Ֆրանսա
կը հետեւէր արքեպիսկոպոսի դագաղին, փառաբա-
նելով անոր անունը և առաքինութեանց յիշատակը:
Եւ ասոր հակառակ կը մտածէր ամպարշտութիւնը,
անարգութիւնը, սոսկումը՝ որ անիշխանական Ֆրան-
սայի յունիսեան ջարդերը պիտի ազդէին ներկայ և
ապագայ սերունդներու վրայ: Ուստի կ'եղբակացնէր
թէ զգուելի է այս գաղանական ուժին զեղխութիւնը.
բարիներու մահը թանկագին է և փրկիչ հոգւոց:
Յեղյեղելով սրտին մէջ այսպիսի խոկումներ և յի-
շատակներ՝ Էմիլիոս գաղտնի արցունք կը թափէր:

5.

ԶՂՋԱՅԱԾ ՈՐԴԻՆ ԵՒ ՀՈԳԵՎԱՐՔ ՄԱՅՐԸ

1848ի Յուլիսի առաջին երեկոն էր. Վանդոմի
հրապարակին վրայ, քահանայ մը Տիրոջ մարմինը
կը տանէր հո՞ն՝ սպիտակ համեստ տան մէջ՝ մահա-
մերձ կնոջ մը: Այդ սրտաբեկ բազմութեան մէջ էր

նաեւ Էմիլիոս: Երկա՛ր օրերէ ի վեր հոն չէր հան-
դիպած: Ի տես արտասովոր ցոյցին դահլիճին մէջ՝
ինքն ալ խոնարհեցաւ, երկրպագեց Հաղորդութեան
անցած պահուն: Այս ժամ վերջ, բարեպաշտ ծէսը
վերջանալէն յետոյ, Էմիլիոս ոտքի ելաւ երկրպա-
գութենէ և աղօթելէ վերջը, ճեղքեց բազմական-
ները, բացաւ վարագոյրը և ինքզինքը հիւանդին
մահճին վրայ ձգեց: Մայրը հոգեվարքի մօտ էր.
Էմիլիոս, աղաղակեց մայրը, Էմիլիոս, զքեզ շատոնց
է չտեսայ, ի՞նչքան մտատանջոչքեան մէջ եի... Եւ
Էմիլիոս մօրը վիզը փաթթուած լալով կը համբու-
րէր զինքը. Մայր իմ, չտեսար Էմիլիոսդ. ապերախտ,
չարաբարոյ Էմիլիոսը պիտի չտեսնես քնառ: Ես այլ-
եւս նոյնը չեմ, առաջոչան Էմիլիոսդ եմ, հրոշ և գո-
րովալիր որդեակդ: Պատուիրեցիր ինծի Աստուած և
եկեղեցի. և ահա եկեղեցիէն կոչգամ՝ ոչր խոստովանե-
ցայ և լացի բազմաքիշ մեղքերս. արդ ներե՛ ինծի և
դոշ, սիրելի մայր իմ:

Բացաւ խեղճ մայրը աչքերը և աւելի սիրտը.
իր մահուան օրհասին երկնային ժպիտով մը կար-
ծես երիտասարդացաւ: Իմ ներո՞ւնս, ինծմե՞ ներունն
կը խնդրես Էմիլիոս. այսքան տկար մայրդ քեզի
ներեց՝ Աստուծոյ ներելէն ալ առաջ: Եւ կը համբոշրեր
որդշոյն երեսը բոլոր գորովով:

Այլեւս յուզմունքս թոյլ չի տար աւելի առաջ
երթալ այս անպատմելի տեսարանիս վրայօք: Ա՛րսեմ
միայն որ Էմիլիոս եռանդուն և անկեղծ հաւատքով
կը գոցէր մօր աչքերը և անոր դիակը կը թրջէր
բարեպաշտ և անմխիթար արցունքով:

Մտնելով վերստին առաքինաբար եկեղեցւոյ ծոցը, պատիւ համարեցաւ գործով ցոյց տալ իր եռանդուն կաթողիկէութիւնը. մէկ կողմ նետեց, այլոց չար գրքերը, թողուց խաղը և վատահամբաւ երեկոյթները և աղանդաւոր ընկերները: Եկեղեցւոյ մէջ սկսաւ սիրել զՅիսուս Քրիստոս և ծառայել անոր՝ իրեն ճշմարիտ Աստուծոյն, և դաւանիլ զայն հրապարակաւ: Անմեղութիւնը, պարկեշտութիւնը, բարի գործոց եռանդը և արդարութիւնը վերադարձան ազնուացնելու իրեն բարի ունակութիւնները, որոնք իր մէջ մանկութեան հասակին այնքան ծաղկած էին:

Կը տեսնէք փարիզցի երիտասարդը, հազիւ թէ ճանչցաւ կրօնքի աստուածայնութիւնը՝ չյապաղեց, այլ հաստատ առաջադրութեամբ որոշեց գրկել զայն ի փրկութիւն իր հոգւոյն. ուզեց համապատասխանել արդարութեամբ և ոնարատութեամբ իր վերստացած աստուածային հաւատքին:

Եթէ այսչափ ըրաւ անհաւատ և մոլորեալ երիտասարդը, դուն, ո՞վ սիրելի ընթերցող, որ կը յուսամ թէ ոչ անհաւատ և ոչ մոլորեալ մ'ըլլաս, դուն աւելին ալ պիտի կարենաս ընել արծարծելով հաւատքդ, բարւոքելով վարքդ, և հետամուտ ըլլալով՝ զքեզ առաքեալ մը հանդիսացնել քու ընկերներուդ մէջ, համոզելով զանոնք թէ՛ ի՛նչ բանի որ կը հաշտանք մարդկային գիշտ չէ, այլ աստուածային յայտնութիւն:

Յ Ա Ն Կ

Յառաջաբան թարգմանչին	VII
Ազգ	IX
Յառաջաբան Հեղինակին	XI
ԳԼՈՒԽ Ա.	
Մեծ գիւտ մը	29
ԳԼՈՒԽ Բ.	
Վճիռներ առանց դատաստանի	41
ԳԼՈՒԽ Գ.	
Խորհրդական լեռը	53
ԳԼՈՒԽ Դ.	
Շողեմեքենան և երկաթուղին	55
ԳԼՈՒԽ Ե.	
Մեծ մարտահրաւէր մը	93
ԳԼՈՒԽ Զ.	
Բնութեան և արուեստի հսկայ հրաշակերտները	133
ԳԼՈՒԽ Է.	
Վիթխարի և խորհրդաւոր արձանը	145
ԳԼՈՒԽ Ը.	
Ապագան յայտնուած	165
ԳԼՈՒԽ Թ.	
Քանի մը մտերմական խօսքեր	185

[424.] 300

Կյուլպ
814

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

901000814